

הפעיו

כתב עת מוצא לאור על ידי מוסד יצחק ברייער של פועלי אגודת ישראל

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org : בתוכן:
ע"י חיים תשס"ט

- 1 שהרת המשפחה / הרב יצחק דב הלוי במברגר זצ"ל .
 - 7 התקיעה בחצוצרות בעת צרה בזמן הזה / הרב חש"פ פרנק .
 - 20 הי מעט מכל העמים (עיון בפירש"י) / הרב קלמן כהנא .
 - 23 רש"י על התורה — מקורות והשוואות / הרב א"י ברומברג .
 - 35 בענין חולב לשם אוכלין / הרב קלמן כהנא .
- על ספרים ועל סופריהם:
- 37 כתבי רבינו בחיי / יונה עמנואל .
 - 47 מפתחות ל"תל תלפיות" / אברהם הלוי שישא .
 - 50 תשובה לשתי קושיות / הרב שלמה טרשנסקי .
 - 51 תשובה להערה / יצחק אהרן .
 - 52 שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ / הרב מ' בלומנפלד .

בסיף ירושלים ת"ו תמוז תשמ"ל • ברך י, גליון ד • המחיר — 2 ל"י
מנוי שנתי: בישראל — 6 ל"י • בחוץ לארץ — 8 §

הרב יצחק דב הלוי במברגר זצ"ל

טהרת המשפחה

הקדמה לספר "אמירה לבית יעקב"

בשנת תרי"ח הוציא הרב יצחק דב הלוי במברגר זצ"ל, אב"ד וירצבורג את ספר „אמירה לבית יעקב” על דיני גדה, חלה, הדלקת נרות שבת ויו"ט ומליחת בשר. ספר זה זכה למהדורות שונות, החל במהדורה הראשונה על ידי הרב המחבר בשפה הגרמנית, אך באותיות עבריות, מהדורות בגרמנית, ועד למהדורות שונות בעברית עם הערות מהגרצ"פ פרנק זצ"ל. בקרוב תופיע מהדורה חדשה עם הערות מהגרש"ז אויערבך שליט"א.

להלן הקדמת הרב המחבר זצ"ל. הקדמה זו מופיעה כאן בפעם הראשונה בעברית, בתרגומו של ר' יצחק ברום נ"י.

א

הלכות גדה וטבילה המבוארות להלן, דיני הפרישה והטהרה לזוגות ישראל אשר צותה התורה, מטרתן להפיץ ידיעה יסודית על אחת המצוות היותר קדושות והיותר חשובות למען יזהרו וידקדקו בקיומה. בודאי נכון להניח כי העוברים על דיני התורה הקדושה לא תמיד במייד עושים זאת. לעתים קרובות נגרמת אותה תופעה מעציבה משום שאין יודעים את דיני התורה, או משום שאין מבינים אותם כהלכה, או משום שאין יודעים פרטי הלכותיהם. מי שאינו יודע מה הן החובות שהתורה מצוה אותו, בשום אופן לא יוכל לקיימן. כל מי שמתיהר בקוצר דעתו האנושית לגחש את כוונותיהן של המצוות שניתנו מפי ה' ית' מבלי שהודיענו טעמיהן, ואשר מהין לקבוע את מדת תחולתה של כל מצוה ואופן קיומה על פי דעתו, דעת אנוש הקרובה לטעות, הרי הוא חוטא נגד רוחה האלקית של תורתנו הקדושה ואינו נוהג בשום פנים לפי מצוותיה הקדושות. כמו כן אין מנוס מכך שבקיאות בלתי מספקת בפרטי ההלכות תביא לכך שאותן ההלכות תקוימנה בחלקן בלבד.

האמור לעיל חל במלואו על הלכות גדה וטבילה, עליהן צונו ה' ית' והזהירנו בחומרה. שני בני הווג נצטוו עליהן וענש העובר עליהן הוא כרת בידי שמים, אותו העונש החל על המחלל את יום הכפורים הקדוש באכילה או בעשיית מלאכה או המחלל את חג הפסח באכילת המין. מי בן ישראל שיראת ה' שוכנת בלבבו ירהיב עוז בנפשו לעבור על מצות לא תעשה קדושה כזאת, כאשר ידיעה כה נוראה ומזועזעת לעיניו? אי לב יהודי שלא יירחע מתוצאותיו האימות של ענש כרת? לכן נראה כי הסבה שעוברים על דינים קדושים אלה היא לעתים קרובות לא בכוונת זדון אלא באי-ידיעת הדינים עצמם וחומרתם. ועוד גורם יש המביא לתופעה מעציבה זו שעוברים על ההלכות הקדושות של טהרת המשפחה: יש אנשים אשר בעוורונם ויתירותם מרחיקים לכת עד שמדמים שיכולים למצוא טעם וסבה למצוות התורה כמו

לעניני האדם. מתוך טעות זו חושבים את מצוות התורה על פרישה וטהרה לכללי נקיון פסי או להוראות היגיניות. לפי זה אין להתמיר כל כך בקיומם של דקדוקי המצוות הללו ואפשר להשיג מטרה זו בדרך אחרת. לעומת אורח מחשבה כזה יש להבהיר: הרוצה לראות כך את מצוות ה' ונוהג בחייו לפי תפיסה זו, הרי כפר בכך כי התורה אלקית היא וכי מן השמים ניתנה. אסור לנו לראות את התורה כספר של כללי רפואה או את דיני טהרת משפחה הקדושים כהוראות בריאות פשוטות, אם כי שמירתן אמנם מועילה גם בשמירת בריאותו של הגוף. אילו שמירת הגוף לבדה היתה טעמם של המצוות הללו, היה נותן התורה מודיע לנו זאת, וכך היה משיג ביתר הצלחה שיזהרו בשמירת מצוות אלה גם אותם אנשים אשר בריאות גופם חשובה להם יותר מטובת נשמתם. האם לשם מטרה זו היה ה' ית' מצוה על שמירת טהרה בתנאים כל כך חמורים? האם לשם כך היה צריך לצוות על הלכות כה מקיפות וחמורות בענין טיב המקוה, כמות המים שחייבים להיות בה, ואופן הטבילה בה? אכן ניכר בבירור כי לשמירת דיני הפרישה והטהרה, כמו לשמירת כל מצוות התורה, נודעת ברכה מרובה גם מבחינה גשמית; אולם טעמם העיקרי הוא במישור המוסרי, ושלמותו המוסרית היא מטרתם. קצרה דעתנו מלעמוד על הטעמים והסבות העמוקים של פרטי ההלכות. ה' ית' לבדו שברא בשר ורוח, אשר חכמתו שלמה ולא נעלם ממנו דבר, רק הוא ית' שחקק את חקי החומר והרוח אשר אין להם חקר, הוא ית' לבדו יוכל לקבוע מה עלינו לעשות וממה לחדול ואיך לנהוג למען ייטב לנו בזה ובבא.

ב

האמור כאן לא בא לאסור או אף לצמצם את חקירת טעמי מצוות ה' וסבותיהם. להיפך, יש לראות אותה כמעשה חשוב מאד אם אך לא תיעשה מתוך הירות בהערכת בינתנו ומתוך התעלמות מקדושת מצות ה'. בעצם, הרי זה מובן מאליו. ממקור המקורות של כל טובה יחסד, של כל תבונה וחכמה, לא תצא מצות עשה או מצות לא תעשה שאינה תואמת את כללי הטובה והחסד ואינה צומחת מתוך קרקע התבונה והחכמה. מכאן מסתבר כי ככל שיתגלו טעמיהם וסבותיהם של מצוות ה', ככל שהלב והשכל ידעו אותם ויכירו בהם, הרי יעודן הלב ויואר השכל. במובן זה הפליגו כבר חז"ל בשבחו של מי שמגלה אוצרות הטובה והחסד והאצילות הטמונים במצוות ה' (ראה פסחים קי"ט ע"א). אולם אנו חייבים להזהר מהערכה יתרה של כוחות בינתנו כאן יותר מאשר בכל מקום, וכן עלינו לנהוג כאן כבוד מיוחד בגשתנו אל הקודש. תורת ה' היא מקור דעת עמוק שאין לה חקר ואין גבול ושיעור לברכתה, כך שלעולם לא יוכל איש לטעון שמצא את כל טעמיה וסבותיה של מצוה זו או אחרת, ולהסיק כי ברשותו לשנותה או לצמצמה. רק מי שהתרחק מנתיב הברכה של חשיבה ומחקר אמיתיים יעז כן להסיק גבול, להתעלם מהתגבלות החלות על אדם ולחלל את הקודש. איש כזה הגיע לתעיה בדרכו, ולא יוכל להמלט ממנה אלא בשובו בחרטה להכרת קטנותו והוא לעומת רוממות ה' ותורתו שאין להשיג על ידי בינתנו כלל. חקירה מדעית בשטח תורת ה' תוכל להתפתח לברכה אמיתית רק בתנאי שהחוקר יבוע בחשיבתו בתוך גבולות המותר. רק באופן זה ממליצים חז"ל על חקירת הטעמים של מצוות ה'. אמנם ענין זה נראה ברור ומובן מאליו, מכל מקום נביא את דברי מורינו הגדול הרמב"ם לענין זה בסוף הלכות מעילה פרק ח, הלכה ח: „ראוי לאדם

להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף ענינם כפי כוחו. דבר שלא ימצא לו טעם, ולא ידע לו עילה, אל יהי קל בעיניו. ולא יהרוס לעלות אל ה' פן יפרוץ בו. ולא תהא מחשבתו בו כמחשבתו בשאר דברי חול. בוא וראה כמה החמירה התורה במעילה: ומה אם עצים ואבנים ועפר ואפר, כיון שנקרא שם ארון העולם עליהם בדברים בלבד, נתקדשו, וכל הנוהג בהן מנהג חול, מעל בה, ואפילו היה שוגג צריך כפרה, קל וחומר למצוה שחקק לנו הקב"ה שלא יבעט האדם בהן מפני שלא ידע טעמן, ולא יחפה דברים אשר לא כן על השם ולא יחשוב בהן מחשבתו כדברי חול. הרי גאמר בתורה 'ושמרתם את כל חוקותי ומשפטי ועשיתם אותם' אמרו חכמים: ליתן שמירה ועשייה לחוקים כמשפטים והעשייה ידועה והיא שיעשה החוקים, והשמירה שיוהר בהן ולא ידמה שהן פחותין מן המשפטים. והמשפטים הן מצוות שטעמן וטובת עשייתן בעולם הזה ידועה, כגון איסור גזל ושפיכות דמים וכיבוד אב ואם, והחוקים הן מצוות שאין טעמן ידוע... בדרך זו יש להבין גם את דברי הרמב"ם על נושא זה בספרו, "מורה נבוכים". חלק ג' פרק מט: "היפלא מאד מתוכן של משפטי השם יתעלה, כמו שתתמה מתוכן מעשי. אמר הצור תמים פעלו כי כמו שמעשיו בתכלית השלמות, כן משפטיו בתכלית היושר, אבל דעותינו קצרי יד מלהשיג שלמות כל מעשיו ויושר כל משפטיו. וכמו שנשיג קצת נפלאות מעשיו באברי בעלי חיים ותנועת הגלגלית, כן נשיג יושר קצת משפטיו. ואשר ייעלם ממנו משני המינים יחד, הוא (יותר) מן הנגלה לנו, הרבה מאד." ברוח זו כתב גם בעל ספר החינוך (פרשת תרומה, מצוה צה).

לאחר שנתבאר כל זאת, מסתבר ממילא כי דיגי הפרישה והטהרה קדושים הם, ונצחיים ללא שינוי, ואין דרך לקיימם אלא כפי שנצטוינו. אין לשנות ואין לצמצם את "הימים הנקיים" שיש לספור, ואין שום רחיצה יכולה לבוא במקום הטבילה במקוה. ורק למען הבהרה יתירה נביא בקצרה את דבריו של הרמב"ם אשר שמו מאיר גם בעולם הפילוסופיה, והיה מן המפורסמים ביותר בין רופאי דורו. וזו תמצית דבריו, "הנדה הרי היא כשאר כל עריות. המערה בה חייב כרת [ותזורת להיות טהורה רק] בשטבלה אחר הימים הספורים. אבל נדה וזבה ויולדת שלא טבלו במי מקוה, הבא על אחת מהן, אפילו אחר כמה שנים, חייב כרת" (הלכות איסורי ביאה פרק ד, הלכה א—ג). ועוד: "אין האשה עולה מטומאתה ויוצאת מידי ערוה עד שתטבול במי מקוה כשר, ולא יהיה דבר חוצץ בין בשרה ובין המים. ובהלכות מקואות יתבאר המקוה הכשר והפסול ודרך הטבילה ומשפטי החציצה. אבל אם רחצה במרחץ אפילו נפלו עליה כל מימות שבעולם, הרי היא אחר הרחיצה כמות שהיתה קודם הרחיצה בכרת; שאין לך דבר שמעלה מטומאה לטהרה אלא טבילה במי מקוה או במעייין או במים שהם כמעייין, כמו שיתבאר בהלכות מקואות (שם פרק יא, הלכה טו)". עד כאן דברי הרמב"ם.

קל להבין כי היודע את ההלכות במדה בלתי מספקת יוכל לקיימן רק באופן בלתי מספיק. אולם קדושות ונצחיות הן לא רק ההלכות מן התורה שבכתב ושבעל-פה על ספירת ימי טהרה וטבילה במקוה, אלא אף איסורי הנגיעה של בני הזוג. הגזרות שנתקנו על ידי חז"ל כסייג לתורה מבוססות כולן על הבגה פסיכולוגית עמוקה, על ידיעה מדויקת של יצרי האדם ומצבי רוחו, של החולשות והרפיון המצויים בכלנו; הן מיוסדות על הסתכלות מרובה ועל צבירת נסיון עשיר. לכן קבל כלל

ישראל את הגזרות הללו של מאורי דורות קודמים בהכירם שגורו מתוך דאגה לטובתם של ישראל, ולכן קדושות הן ואסור לעבור עליהן.

ג

והנה דיני הפרישה והטהרה הנ"ל מצויים בפנינו בלשון העברית, ולכן בודאי מתקבל על הדעת שיש צורך דחוף בספר קטן בשפה המובנת לגשים. בכל הזמנים חוברו ספרים קטנים כאלה לפי הצורך בשפה המדוברת בכל מקום. כבר רבי משה איסרליש (הרמ"א) מביא בספרו „דרכי משה“ (סי' ק"ץ) מתוך ספר על נושא זה ששפתו גרמנית. לאחר מכן הופיע ספר דומה בשם „מצוות נשים“. בספר „שמחת הנפש“ מובאות הלכות אלה בשפה הגרמנית. ספרים דומים הופיעו בשם „אורח נשים“ ובשם „מעין טהור“, ולפני כמה עשרות שנים הופיע ספר כזה בשם „מחנה ישראל“. למרות שקיימים כל הספרים הללו, נראה כי פרסום ספר חדש מסוג זה לא יהיה מיותר מהטעמים שיבוארו להלן. לא נעיר את תשומת הלב על הפגמים שבספרים אלה, אם מעט ואם הרבה (את ראשון הספרים הנזכרים לא ראיתי); אולם הרי לא יצליחו למטרתם ולו יהא רק משום ששפתם מיושגת ועתה כמעט שאינה מובנת. אמנם הספר „מחנה ישראל“ אינו לוקה בפגם זה, אולם מצד אחד דינים רבים לא הובאו בו, ומאידך הוא לוקה בשיגאות וטעויות רבות, ובהן אף דברי סתירות חמורות להלכה. ואף רחוקים אנו מאד מלראות ספר זה הקטן כמושלם, ובין כה וכה לא הובא בו מתוך הלכות נדה אלא הנחוץ בהכרח, מכל מקום רשאים אנו לומר כי הבאנו כהלכה את כל פרטי הדינים הנחוצים למקרים בעלי חשיבות כללית ולמקרים השכיחים. גם השתדלנו לכתוב בלשון ובסגנון הדרושים בספר אשר כזה. אין בספר דברים חדשים משלי; נאמר בו רק אשר חוקי ה' ותורתו הקדושה קובעים כפי שכל צורבא מרבנן יכול למצוא על נושא זה בש"ס ופוסקים.

וגם יעלה ספק בלב, אם נכון הוא לפרסם ספר כזה בשפה המובנת לכל, שכן הוא עלול להגיע לידיהם של בני משפחה שאינם מיועד להם, הרי לפי מה שהערנו לעיל יסתלק ספק זה מאליו. הרי הזכרנו כי בכל הזמנים היו פרסומים כאלה בנמצא! עם כל זאת מדותיהם של ישראל ומוסריותם מאירות כוהר טהור וקדוש ביותר; עם כל זאת לא נמצא מעולם אף ספק קל שבקלים בדבר נאמנותם של ישראל לסגולותיה הקדושות של האנושות. אולם בלאו הכי אנו משיבים: האם קרה אי פעם שהעוסקים במדע חילוני הסכימו לותר כלל על דיון, או לדרון באופן חלקי, בנושא של אנתרופור-לוגיה, ידיעת הטבע, רפואה, כירורגיה או מילדות וכדומה, — מחשש שמא יגיע ספר הדרן בכך לידיו של קורא שאינו מבוגר? האם לא מצויים בידי כל החוגים ספרים שונים ומשונים של קלסיקונים גרמניים ואחרים, כשיד בני כל מעמד וגיל משיגה אותם? האמנם תמיד ראויים ספרים אלה לפי תכנם ולשונם לשמש ללא יוצא מן הכלל כחומר קריאה לגנרלים ונערות? האם מצינו צמצום כל שהוא של פעילות ספרותית משום שהעוסקים בה לא יכלו לתת ערובה נגד שימוש לרעה? בשמירת האינטרסים של המדע הכללי מתעלמים מדאגות בלתי מבוססות כאלה ויפה נותנים. על אחת כמה וכמה יש לנהוג כך במקום שיש לשמור על האינטרסים הנעלים ביותר, על ענייניה של הדת, במקום שמבאר אמתות קדושות במשפטים פשוטים ללא כחל העלול להויק במקום שיש להגיד את דבר התורה באמיתותו ללא זיוף, לשאוף לטהרה

אמתית וטובה אכן, חלים כאן דברי הנביאים, „ישרים דרכי ה', וצדיקים ילכו בהם, ופושעים יכשלו בהם“ (הושע יד י), „ואשר דברי אתו, ידבר דבר אמת, מה לתבן את הבר, נאם ה'“ (ירמיה כג, כח). הרי זה ייעודו וחובתו של בעל נפש אצילית באמת, לעמוד לימין כל אדם תמיד בכל עת ובכל שעה, להציל ולעוץ עצה טובה, להקל בצרה ומחסור, להפיג יגון ועצבות, לגמול חסד, לחזק ולנשא כל מדה טובה וכל יושר ונועם. היאך ייתכן להתנגד לפעולה שאין לה תכלית כי אם לסייע לאחים ואחיות התועים בשדה חובתם כבני ישראל, להורותם ולדבר אל לבם, למען השב להם שלות נפשם ורוחם שאבדה, להביאם אל טובת העולם הזה והעולם הבא. פעילות כזאת לא תגונה, כי חזקה האמת, ונצחונה הסופי בטוח.

אחרי הלכות נדה הובאו כאן הלכות חלה והדלקה של נרות שבת וחג אשר כידוע מוטלות בעיקר על הנשים. בנספח נוספו עוד הלכות מליחת הבשר.

*

ישראל ובית יעקב! לכו ונלכה באור ה'!
 בעלים ורעיות מישראל! היפה בשדות והמבורך בעמקים יאבדו יופים וצמיחתם, אם לא יושפע עליהם שמש פז, זוהר החמה לא יזרח עליהם. אבל ישנו שמש המפליא עוד יותר בזהרו, ורבה עד מאוד חשיבות הברכה שהוא משפיע: הלא זה שמש הנעלה וזוהר של תורת ה'! אושר בביתכם לא יפרח, שמחה וששון בדרכי חייכם לא יצמחו, אם לא ישלח ללבבכם משמים אור שמש של תורת ה'. רעיות ואמהות מישראל, מקפידות אתן לקיים באמונה כל אותן מצוות התורה הקדושה המוטלות על כולנו יחד, הקפדנה באותה מדה לקיים גם אותן המצוות אשר בשמירתן הקב"ה זיכה אתכן במיוחד, ואך בידכם הגאמנה הופקדו. שמורנה בהקפדה קדושה ומתמידה על סגולות קדושות אלה, כפי שאבותינו שמרום זה אלפי שנים כאוצר קדוש. אבותינו הקדושים הראו לנו דוגמה ומופת בחיי המשפחה. היה זה גן עדן עלי אדמות אשר בקרקעו עוגנו שרשי עצי החיים של חסידות אמתית, מוסריות טהורה, ולבביות ואחדות אמיתיות בין בני הווג, ובעצים אלה הבשילו פרות נפלאים של אושר משפחתי ועוגג נצחי. אם ננהג לפי דוגמה ומופת אלה, יזרח לנו עתיד זוהר ביפוי כפי שהבטיח לנו ה' ית' על ידי נביאו, „ונרדע בגויים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים. כל ראייהם יכירום, כי הם זרע ברכ ה'“ (ישעיה סא, ט).

אסורה הכניסה למקדש לטמאים ובכללם לאשה נדה. הכניסה למקדש מותרת רק אחרי שטוהרה האשה מנדתה על ידי שמירת חוקי ההיטהרות ועל ידי טבילה במקוה. וחיי זיווג בין איש לאשתו אף הם מותרים רק אחרי אותה היטהרות. ההיטהרות לכניסה למקדש פנימה היא ההיטהרות המקדשת את חיי הזיווג ומתירה אותם.

הקדמה בספר „טהרת בת ישראל“ בשם הרש"ר הירש זצ"ל

והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך.

ושננתם לבניך וכו'.

לפי שנאמר ואהבת, איני יודע כיצד אני אהבו —

אומר: תן לבבך על דברי אלה, ואתה מכיר את מי שברא והיה העולם.

אשר אנכי מצוך היום — שיהיו בכל יום ויום חדשים בעיניך,

כאלו קיבלתם היום מסיני.

(דברים ואתחנן ו, ו פסיקתא זוטרתיא)

כלל גדול זה, שנאמר על התורה ועל המצוה, יפה הוא גם על דרך הלימוד של התורה ושל ספרי הנביאים והכתובים. וחשוב הוא במיוחד על הספרים הנלמדים בימי הילדות בשיטחיות, לפי דעתם של תינוקות בבית רבם. הספרים האלה צריכים לימוד חדש.

גירסא דינקותא זאת, אם לא תקבל את תיקונה בימי הבגרות, כשההכרה מתחזקת, עלולה היא לקבוע בלב את העניינים המסופקים כוודאים, ואת צורת העניינים הדקים להשאיר בפשטותם ורישומם הראשונה, מבלי הכר את עידונם ומבלי דעת את שגב רעיונם הטמון.

אבל ראוי לך להתחיל בעת חוזק שכלך והכרתך לעיין בספר תורת האלקים

וספרי נביאיו, כמי שלא למד מהם —

(חובת הלבבות, שער חשבון הנפש כ"ד)

חדשים — כמי שלא למד מהם.

ללימוד אשר כזה נדרשת אמנות פדגוג, שהיא מבונה על אמונה ועל אהבת תורה. הן לא לחינם נמשכת מצוה זו של תלמוד תורה ממצות ואהבת —

והאמונה כי המכתב מכתב אלקים הוא, וכי הנביאים כתבו את דבריהם בדבר ד' וברוח ד', אשר היתה עליהם (בבא בתרא יד:).

אמונה זאת צריכה לייצור בלב המתלמדים, את הרצון הרציני להגות בספרים האלה, להתייגע כדי להגיע לעומק עניניהם ודקותם, ועל ידי זה יוצר הייחוס הנכון אל המאורעות ואל האישים אשר הרחיבה התורה לספר עליהם, ואשר הנביאים כתבום לדורות (מגילה יד:).

ואמנות פדגוגית היא עלינו, לעורר את התלמידים לדייק ולראות בכתוב, בכל יום ראיה חדשה, יותר גבוהה ויותר רחבה, כפי חוזק שכלם והכרתם המתקדמים ועולים.

לימוד זה יגלה לנו תמיד באור חדש מה ננוז באוצר הזה.

מתוך הקדמת הספר בה בין 'איזל לדוד — הארת דמותו של

שאל המלך וסביביו על פי המקורות — מאת יהושע בכרך

בענין מצות התקיעה בחצוצרות בעת צרה בזמן הזה

א

בשלשה ענינים צותה התורה להריע בחצוצרות: א) למקרא העדה ולמסע המחנות: עשה לך שתי חצוצרות כסף מקשה תעשה אתם וגו', ותקעו בהן ונועדו אליך וגו' ותקעתם תרועה ונסעו המחנות וגו', ובני אהרן הכהנים יתקעו בחצוצרות (במדבר י, ב-ח).

מצוה זו לתקוע בחצוצרות, „למקרא העדה ומסע המחנות“ לא נהג אלא במדבר לפי שעה בשעת מסעות, ואין זו מצוה הנוהגת לדורות. ומה שמסיים הפסוק „והיו לכם לחקת עולם לדורותיכם“ איתא בספרי (שם), והיו לכם לחקת עולם למה נאמר? לפי שהוא אומר עשה לך שתי חצוצרות כסף, שומע אני הואיל ועשה אותם יהיו ירושה לדורות, ת"ל לכם לחקת עולם, לחקה ניתנו ולא לדורות, מכאן אמרו כל הכלים שעשה משה במדבר כשרים היו לדורות תוך מן החצוצרות, ע"כ.

ופירש המלבי"ם שם: כי אם היו יכולים להשתמש בחצוצרות של משה תמיד הוה ל' למימר „והיו לכם לדורותיכם“, היינו שישתמשו בהם לדורות, ומאחר שאמר „לחקת עולם“ ידעינן שרק מצות החצוצרות קיים לעולם. כמו שמפרש „וכי תבאו מלחמה“, אבל חצוצרות של משה נגזזו כמ"ש במדרש כו'. (וע"ע להלן אות י' כ"כ בזה).

ב) וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרת ונוכרתם לפני ה' אלוֹקֵיכֶם ונושעתם מאויביכם (שם י, ט).
ג) וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולתיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני אלקיכם אני ה' אלקיכם (שם י, י).

ב

והנה מצוה זו דביום שמחתכם ובמועדיכם וגו' אם כי היא בודאי מצוה שנוהגת לדורות אפ"ה אינה נוהגת אלא בזמן שביהמ"ק קיים, בזמן הקרבת הקרבנות. אכן המצוה דכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות, נוהגת לדורות בכל עת צרה וצוקה. ומנאה הרמב"ם מצוה זו במנין המצות מצוה נ"ט וז"ל: שצונו לתקוע בחצוצרות במקדש עם הקרבת הקרבן מקרבני המועדות, והוא אמר ית' וביום שמחתכם ובמועדיכם ותקעתם וגו', ובבאור אמרו שמצוה זו בחצוצרות כו'. וכן אנהנו מצווים לתקע בחצוצרות בעתות הצורך והצרות כשנזעק לפני השם ית', והוא אמרו וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם ע"כ.

וכן החינוך נמשך אחר דעת הרמב"ם וכתב במצוה שפ"ד, לתקוע בחצוצרות במקדש בכל יום בבוקר בהקריב כל קרבן וכמו כן בשעת הצרות שנאמר וכי תבואו

מלחמה וגו'. וגם כן בעת הצרה צריך האדם כוון גדול בהתחננו לפני בוראו שירחם עליו ויצלהו מצרתו ולכן נצטוו בתקיעת החצוצרות בעתים אלו כו', וג"כ במס' תענית ביארו שאנו מצווים בתקיעת החצוצרות בעת הצרה כו' ואם עברו ע"ז הכהנים ולא תקעו בשעת הקרבן וכן אם לא תקעו בשעת הצורך בטלו עשד זו, עכ"ל. [ומש"כ בחינוך שם בתו"ד: ונוהגת מצוה זו בזמן הבית בכהנים שעליהם המצוה לתקוע בחצוצרות כו'. נראה פשוט דקאי אתקיעה שבמקדש שהיו תוקעין על הקרבן, אבל התקיעה בחצוצרות בשעת הצרה, כדאי אינו תלוי בזמן הבית והוא נוהג תדיר בכל זמן ובכל הדורות].

ולכאורה תמוה שהרמב"ם מנה מצות חצוצרות בזמן הקרבת קרבנות, ומצות חצוצרות בעת צרה ומלחמה, למנין אחד — הלא שני פסוקים הם בתורה, והי' לו להרמב"ם למנותם בשתי מצות נפרדות, מצות חצוצרות בזמן הקרבת קרבנות לחוד, ומצות חצוצרות בעת צרה ומלחמה לחוד, ולמה מנה ב' הדברים למצוה אחת במנין המצות.

וכבר עמד ע"ז המגיד משנה בריש פ"א מהלכ' תענית הלכ' א', וז"ל: וראיתי לרבינו בספר המצות שלו שמנה תרועה זו ותקיעה שבשעת הקרבנות במצוה אחת, ותמה אני למה? שהרי שני פסוקים הם בכתוב, ונראה שדעתו ז"ל שהמצוה היא אחת כללית לתקוע בחצוצרות במקדש בעת הקרבנות ובעת הצרות בין במקדש בין בגבולין ואין ראוי למנותן בשתי מצות ועוד צ"ע, עכ"ל.

דבריו אינם מובנים למה היא מצוה אחת כללית, הלא הם שני פסוקים, וגם נוהגים בזמנים שונים, התקיעות בעת הקרבת הקרבנות הוא בזמן שביהמ"ק קיים. והמצוה לתקוע בעת צרה נוהגת תמיד בכל הדורות, ובכל המקומות אף בגבולין. וכן עמד ע"ז המשל"מ בספרו פרשת דרכים דרך מצותיך חלק ראשון (דף ב, ע"א) וז"ל: הן אמת שהדברים תמוהים שכלל הכל בעשה אחד, דמאחר שזמנו של זה אינו זמנו של זה למה אינו נמנים לשתי מצות, ואף שהפעולות שוות דבשניהם נצטוינו לתקוע בחצוצרות, מ"מ אין זה טעם למנותם מצות עשה אחת, שהרי מצות השביתה באה בתורה בזמן המועדות, וכל מועד ומועד נמנה למצוה אחת. מאחר שזמנו של זה אינו זמנו של זה ובכל אחד ואחד באה מצוה מיוחדת, וכן בתקיעה נצטוינו לתקוע בשופר בר"ה וביובל ונמנים לשתי מצות אף שהפעולות שוות. וכבר תמהו חכמי הדורות ליישב דברי הרמב"ם הללו, וע"י במ"ש ה"ה בריש הלכ' תענית, עכ"ל.

והנכון בזה כמוש"כ הרה"ג נח חיים צבי ברלין זצ"ל במעין החכמה פ' בהעלתך שהרמב"ם לשיטתו שאינו מונה הצרכים שנצרך לקרבנות למנין מצות עשה בפני עצמו, כמו הנסכים שהם לצורך הקרבן שאין הרמב"ם מונה אותה למצוה בפניע"ע אע"פ שכתובה בתורה פרשה בפנ"ע, דכיון דלצורך הקרבן ומחמת הזבח הוא הו"ל בכלל מצות הקרבן, כן במצות חצוצרות בזמן הקרבת הקרבן צורך קרבן הוא והוא חלק ממצות הקרבן ואינו נמנה למצוה בפנ"ע במספר מנין המצוות. אמנם הרמב"ם שיכל את דיוו וכללו במספר המנין של תקיעה בחצוצרות בעת צרה שהיא מצוה בפנ"ע ובא במנין, והכליל במנין זה גם התקיעה בחצוצרות בזמן הקרבן שהיא נמי לזכרון לפני ה', עכ"ל. לפי הסברו עיקר מגוי המצוה לתקיעות חצוצרות בעת צרה, הרשב"ץ ז"ל בזוהר הרקיע כתב (עשין רכ"ב סי' ע"ד) וז"ל: מצוה לתקוע על

הקרבנות בחצוצרות כו, וכן פקת זמל המלך שני יצוי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורך אתכם והרעותם בחצוצרות, והוא הדין לכל צרה שלא תבוא על הצבור, וכבר אמרו (במשנה ר"ה פ"ג, כ"ו, ע"ב) בתעניות [שופר מקצר וחצוצרות מאריכות] שמצות היום בחצוצרות. והורה לשון זה שיש בו מצוה, עכ"ל.

הא דהוצרך הרשב"ץ להסתייע שהוא מצוה מכח דברי התנא שאמר שמצות היום בחצוצרות, ולא סמך על מקרא מפורש זה שהביא בעצמו דכתיב, "כי תבואו מלחמה וגו' והרעותם בחצוצרות", משום דמקרא זה הרי יש לפרש שלא נאמר למצות עשה, אלא להבטחה בעלמא, שאם יריעו בחצוצרות יקויים בהם ונזכרתם לפני ה' אלקיכם ונושעתם מאויביכם.

וכ"כ באמת המעין החכמה בדעת הסמ"ג, שעלי' תמה בפרשת דרכים דרך מצותיה הנו', שלא ראיתי להסמ"ג שהביא מצוה זו דלתקוע בעת הצרות ואפילו ברמז ולא ידעתי למה וכעת צ"ע". וכתב המעין החכמה שהסמ"ג מפרש מקרא זה שאינו מ"ע אלא להבטחה. לזאת בא הרשב"ץ להוציא מלבנו פירוש זה שלא נפרש כן אלא למ"ע נאמרה, ומסתייע כן מדברי התנא במשנה באמרו, "שמצות היום בחצוצרות", להורות בזה שיש בו מצוה ולא רק הבטחה בעלמא.

ג

וכן פסק הרמב"ם להלכה בפ"א מהלכ' תעניות הלכ' א', וז"ל: מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור, שנא' על הצר הצורך אתכם והרעותם בחצוצרות, כלומר כל דבר שייצר לכם כגון בצורת ודבר וארבה וכיוצא ב זעקו עליהן והריעו.

ושם בהלכ' ד' כתב: ומדברי סופרים להתענות על כל צרה שתבוא על הצבור עד שירוחמו מן השמים, ובימי התעניות האלו זועקין בתפלות ומתחננים ומריעין בחצוצרות בלבד ואם היו במקדש מריעין בחצוצרות ובשופר, השופר מקצר והחצוצרות מאריכות, שמצות היום בחצוצרות, ואין תוקעין בחצוצרות ושופר כאחד אלא במקדש שנאמר בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה', ע"כ.

זהו מהגמרא ר"ה דף כ"ז, ע"א, רב פפא בר שמואל סבר למיעבד עובדא כמתניתין (בחצוצרות ושופר). א"ל רבא לא אמרו אלא במקדש. תניא נמי הכי בדי"א במקדש, אבל בגבולין מקום שיש חצוצרות אין שופר מקום שיש שופר אין חצוצרות. וכן נהיג רב חלפתא בציפורי ורבי חנניא בן תרדיון בסוכני (בשופר וחצוצרות) וכשבא הדבר אצל חכמים אמרו, לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית בלבד, אמר רבא ואיתימא רבי יהושע בן לוי מאי קראה דכתיב (תהלים צ"ח) בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה', לפני המלך ה' הוא דבעינן חצוצרות וקול שופר, אבל בעלמא לא.

וכן פירש"י שם מקום שיש שופר אין חצוצרות — כגון ר"ה ויובל, מקום שיש חצוצרות אין שופר — כגון תעניות, וכן ס"ל להרז"ה שם דאין לתקוע בתעניות בגבולין אלא בחצוצרות, דקימ"ל כי הא מתניתא דקאמר אבל בגבולין מקום שיש חצוצרות אין שופר.

נהג בעליל דעת הרמב"ם, והחינוך, והרשב"ץ, דקרא דכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורך אתכם והרעותם בחצוצרות, למצות עשה נאמרה, ולא רק על מלחמה

אלא על כל צרה שלא תבוא חייבין להריע בחצוצרות. ואין חילוק לדבריהם בין המקומות, או איזה חילוק באיזה אופן שתהי', אלא בכל מקום ועל כל צרה שלא תבוא מצוה עלינו לתקוע בחצוצרות, בין אם היא צרת מלחמה בין אם היא צרה אחרת הבאה על הצבור על כולן נצטוינו להריע בחצוצרות.

ההבדלים בר"ה דף כ"ז, ע"א, לא באה אלא ללמד לנו דבגבולין לא יהיו שני הדברים ביחד, „שופרות וחצוצרות“ אלא בר"ה שתוקעין בשופר אין חצוצרות, ובתעניות הבאה על הצרות שיהי' חצוצרות לבד ולא שופרות.

וסדר המשנה שם (בר"ה) שהי' שופרות וחצוצרות ביחד, הוא דוקא במקדש — בהר הבית — וכדילפינן לה מקרא שאמר דוד (בתהלים צ"ח) בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'.

וכ"ה בקצרה בפ"י המשנה להרמב"ם (בר"ה שם) וז"ל: זה הסדר לא הי' אלא במקדש לאמרו הש"י (תהלים צ"ח) בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'. אבל חוץ למקדש אין תוקעין בר"ה אלא בשופר בלבד ואין תוקעין בתעניות אלא בחצוצרות בלבד ומפני זה הי' מצות יום תענית בחצוצרות לפי שהתענית אינו אלא על צרת הציבור, והשם אמר (במדבר י') על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם ע"כ.

ולדברי הרמב"ם אין דין החצוצרות בעת צרה בגבולין תלוי בסדר הברכות שתקנו בתעניות להוסיף שש ברכות, ולתקוע על כל ברכה וברכה, כדאיתא במס' תענית (דף י"ד ע"א), ולדברי הרמב"ם פ"ד מהלכ' תעניות הי' סדר התקיעות פעם תקיעה, תרועה, תקיעה, ופעם תרועה, תקיעה, תרועה, שכל הסדר הזה הי' נוהג רק בהר הבית, וכן תוקעין שם בחצוצרות ובשופר, אבל בגבולין שתוקעין רק בחצוצרות אינו תלוי בברכות אלא, „זועקין בתפלות ומתחננים ומתריעין בחצוצרות בלבד“, וכמוש"כ הרמב"ם בפ"א מהלכ' תעניות הלכ' ד' הנו'.

ד

אך לכאורה צריך עיון אמאי נוהג לדבריהם דין חצוצרות בכל מקום — הלא בקרא שממנו למדנו דין חצוצרות, והוא: „כי תבוא מלחמה בארצכם על הצר הצורר“ הלא בארצכם כתיב, ונימא דוקא בארצכם שהיא ארץ ישראל ולא חו"ל. ואפשר לתרץ ע"פ דברי התוס' בב"מ דף קי"א, ע"ב, גבי לאו דלא תעשוק דמה דכתיב „בארצך“ בא לרבות כל שבארצך, דשכר בהמה וכלים היא כשכר אדם, וכתבו התוס' שם בד"ה כל, דלא מוקמינן לי' למעוטי חו"ל, „דחובת הגוף היא ואינה תלוי' בארץ“.

וכן בשאילתות פ' אמור סי' ק"ה. אהא דתניא שאלו את בן זומא מה לסרוסי כלבא, אמר להם ובארצכם לא תעשו כל שבארצכם לא תעשו. ופי' השאילתות „מכדי חובת הגוף היא מה לי בארץ מה לי בחו"ל, אלא האי בארץ כל שבארץ“.

כן הכא בתקיעת חצוצרות שהוא חובת הגוף אינו תלוי בארץ ובכל מקום נוהג דין זה.

אלא דקשה איפכא: מאחר שנוהג גם בחו"ל אמאי כתיב בארצכם ומאי בא למעוטי, ונ"ל דבא למעוטי המלחמות שעשו טרם שנכנסו לארץ וטרם שכבשו את ארץ ישראל, כגון מלחמת מדין, דאיתא בסוטה דף מ"ג, ע"א, וחצוצרות התרועעה

אתה דעת - תכלית הרצון
 ,אלו השופרות", הקשה במהרש"א שם בח"א וז"ל: אך מה שאמר וחצוצרות התרועה אלו השופרות לא ידענא פירושו דהא ודאי חצוצרות ממש הן של כסף היו להם במלחמה כדכתיב וכי תבואו מלחמה וגו' והרעותם בחצוצרות ע"כ. ונ"ל דלכן הוציאו חז"ל מפשיטא דקרא ואמרו אלו השופרות, משום דבקרא כתיב כי תבואו מלחמה ,בארצכם". ואין לומר למעט חז"ל, משום דחובת הגוף היא ואינה תלוי בארץ כנ"ל, וע"כ ,בארצכם" בא למעוטי מלחמת מדין שהי' עוד טרם שהיו בארצם. וכן יהושע בכיבוש יריחו תקע בשופרות משום דעדיין הי' לפני הכיבוש. וטרם שנכבשה הארץ לא הי' הדין בחצוצרות אף במלחמה.

שוב ראיתי בחי' הרמב"ן תענית דף י"ד, (עמוד י"ט) שהקשה קושית המהרש"א וז"ל: ובפרק משוח מלחמה גבי מלחמת מדין דריש וחצוצרות התרועה בידו אלו השופרות, ולא ידעתי אם שלא דקדקו בלשונם, או שאין חצוצרות אלא במלחמת אויבים הצרים עליהם בארץ, כדכתיב ,בארצכם" על הצר הצורך אתכם, דלמה להם לפרש אלו השופרות אלא לכך עכ"ל. ואזיל בזה לשיטת הגאונים שהם דרשו המיעוט בארצכם למעט חז"ל, וכמו שיבאר בע"ה לקמן סוף אות ו'.

אמנם ישנם מן הראשונים דשדו נרגא בכל הענין הנ"ל, ואחזו מנהג אחר, מפני שהוקשה להם פירש"י שפירש בר"ה דף כ"ו, במה שאמרו מקום שיש חצוצרות כגון ,בתעניות" אין שופר, שזה סותר דברי הגמרא בתענית דף י"ד, ע"א, דאמר במאי מתריעין רב יהודה אמר ,בשופרות" כו' וסימן לדבר יריחו ויריחו שופרות הוה, אלמא דגם בתעניות לא בעינן חצוצרות אלא שופרות. ותקשה מזה על הרמב"ם שפסק להדיא דבתעניות מתריעין ,בחצוצרות בלבד".

ובאמת משום הא לא איריא ושפיר י"ל ביישוב הסוגיות כמוש"כ הרמב"ן בחי' למס' תענית דף י"א, שהקשה נמי קושי' זו היכי אמרינן הכא בשופרות, והא התרעה דתעניות בחצוצרות היא כו' ותניא במה דברים אמורים במקדש אבל בגבולין מקום שיש שופר דהיינו בר"ה ויובל אין חצוצרות, מקום שיש חצוצרות דהיינו תעניות אין שופר, ותירץ ב' תירוצים: א) דהאי תנא במקדש קאי דאיכא שופרות בתעניות, ומשום דבעא למיתנא סימן לדבר יריחו דאינון שבע תקיעות בכהנים ושבע ימים, נקט הכי לסיומי למיליה כולה מילתא ביריחו כנ"ל. ב) י"ל דלא קפיד תנא למיקרי שופרא לחצוצרתא דאשתני שמייהו, לא אתא אלא לאפוקי התרעה בפה. וכ"כ הריטב"א בר"ה תירוץ זה בשם אחרים עיי"ש והמ"מ פ"א הלכ' ד'. ולפי"ז קמה וגם נצבה פירש"י ופסק הרמב"ם דבתעניות מתריעין בחצוצרות בלבד, ואין שום סתירה מדברי הגמרא ודעתנית.

אמנם להראב"ד שיטה אחרת בזה הובא ברמב"ן (תענית שם) ובר"ן (בר"ה כ"ו). שמחלק בין סתם תפלה ותחנונים שמרבים בתעניות דבזה מריעים בשופרות כדי להזכיר אילו של יצחק, ובתקיעה שבסוף כל ברכה וברכה מאותם שש ברכות שמוסיפין, בהנהו חצוצרות תני וכהנים הוו.

הראב"ד לשיטתו בפ"ד מהלכ' תענית הלכ' י"ו, דבגבולין תוקעין בסוף כל ברכה וברכה, ולכן יש מקום לחלק שהתקיעות שבסוף כל ברכה וברכה היו בחצוצרות, והתקיעות שבתפלה ותחנונים היו בשופרות, אבל הרמב"ם שכפי הנראה מדבריו שם בפ"ד אין תוקעין בגבולין בסוף כל ברכה וברכה, וכמו שכתב במגיד משנה שם הלכ' ה', שרבינו ז"ל מפרש מ"ש במשנה (דף ט"ו, ע"ב) לא היו נוהגין כן אלא

בשערי מזרח ובהר הבית שהוא על התקיעות ועל עניית ברוך שם, ומ"מ יש תקיעות בגבולין בתענית כמו שמוכיח כאן ובמס' ר"ה דף כ"ז, אלא שאינו על סדר הברכות. לכן אין לרמב"ם מקום לחילוק הראב"ד ויפיר כתב בפ"א הלכה ד', דבימי התענית,, וזעקין בתפלות ומתחננים ומריעין בהצוצרות בלבד".

גם נ"ל דאפי' להראב"ד דס"ל דרק בשעת הברכות תוקעין בחצוצרות, ובשאר תפלות היום תוקעין בשופרות, זהו רק למנהגם שנהגו להוסיף שש ברכות, וגם נהגו להרבות בסתם תפלות ותחנונים, בזה ס"ל להראב"ד עפ"י ב' הסוגיות דר"ה ותענית, שהי' כאן ב' ענייני תקיעות, בברכות בחצוצרות לקיים מה שנאמר על הצר הצורר אתכם הרעותם בחצוצרות, ובשאר התפלות ותחנונים בשופרות, כדי להזכיר אלו של יצחק, או כטעם הירושלמי למה תוקעין בקרנות לומר הנה אנו גועין לפניך כבהמה. אבל לפי מנהגינו שאין אנו נוהגין בצום ותענית מפני חולשת הדור, וכן אין אנו מוסיפין שש ברכות בתפלה אלא זועקין בסתם תפלות ותחנונים באמירת תהלים וסליחות ושאר פזמונים. מי אומר לן שעלינו לבטל לגמרי תקיעת החצוצרות מה שנאמר בתורה על הצר הצורר אתכם ותקעתם בחצוצרות, מפני שאין ברכות, דכי נאמרה הלכה למ"מ שהחצוצרות ייכים אך ורק להברכות ולא לשאר תפלות, ומסתבר דכשיש ברכות וגם סתם תפלות אמר הראב"ד מסברא דנפשי' שהחצוצרות יהיו בברכות השופרות יהיו בשאר תפלות, אבל כשאין ברכות אלא אך ורק תפלות באמירת תהלים וסליחות וכו', למה לא נחלק התפלות לבי' סדרים סדר א' לחצוצרות לקיים מה שנאמר על הצר הצורר הרעותם בחצוצרות, וסדר שני בתקיעת שופרות להזכיר לנו אלו של יצחק או להראות שאנו גועים כבהמה.

1

הנה בתשו' הגאונים (הובא ברו"ה ר"ה שם) כתבו: שנהגו לתקוע בתענית בשופרות ותמה הרז"ה עליהם, שזה נגד המשנה והברייתא בר"ה, דבגבולין מקום שיט החצוצרות (היינו בתעניות) אין שופר.

ולענ"ד יש לתמוה ביותר היאך נהגו בשופרות נגד מקרא מפורש בתורה, כי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלקיכם ונושעתם מאויביכם" היאך מלאו לבם לבטל מ"ע דאורייתא לפי"ד הרמב"ם וסייעתו ואף לא להתחשב בהבטחת התורה שהבטיחה, ונזכרתם לפני ה' אלקיכם ונושעתם מאויביכם" והיא פלא.

ומה גם שביטול מצות חצוצרות היא מגיעה שתעכב הזכירה, מאיתא בספר בהעלתך סוף פיסקא ע"ו, וז"ל: והרעותם בחצוצרות וגוי' ר"ע אומר וכי חצוצרות מזכירות, אלא שאם יכולים להריע ולא הריעו מעלה עליהם הכתוב כאילו לא הזכירו לפני המקום. ובילקוט הגירסא: וכי חצוצרות מזכירות והלא דבי' מזכירים. היינו דם ישראל הספוך. כדכתיב, "דורש דמים אותם זכר" ובזית רענן פירש "דמים" היינו הקרבנות.

הרי שבגלל זה שעוברים על מצוה זו שאין מריעים בחצוצרות כמו שנצטוונו נענשים ח"ו עבור זה שמפסידים הזכירה ואין דורש דמים זוכר אותם, לא דם הנשפך, ולא דם זכות הקרבנות, להביא זכרונם לפני ה' כדי להוסיעם מאויביהם. וא"כ פלא הוא על המנהג שלהם שנהגו לבטל את כל זה ותקעו רק בשופרות ולא בחצוצרות.

והרמב"ן במלחמות (שם) ובח"י מס' תענית דף י"ד, נדחק ליישב מנהג הגאונים וז"ל: לפי"ז יש לי לדחוק ולומר דחצוצרות ליתנהו בגבולין אלא בשעת מלחמה דכתיב כי תבאו מלחמה, חצוצרות בכנופיא דכל ישראל כתיב, הלכך במקדש (לפי"ד הירושלמי שהביא שם, ויבואר להלן בע"ה) בתעניות דהיא כנופיא דכל ישראל מצות היום בחצוצרות. ובשופר גמי תוקעין משום דכתיב בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה', אבל בגבולין בשעת מלחמה בחצוצרות בלבד תוקעין ומתפללין כסדר התעניות כדאמרינן בגמרא לפי שאין אומרינן זכרונות ושופרות אלא ב"ה וביובל ובשעת מלחמה. אלמא בשעת מלחמה אומר זכרונות ושופרות ותוקעין בחצוצרות, דקראי גינהו, הא בשאר תעניות התרועה גמרינן בהו, אבל בשופרות הוא דומיא דר"ה, ע"כ.

וכן מבואר בר"ן (ר"ה שם) וז"ל בתו"ד ולפי"ז הא דתנן מקום שיש חצוצרות אין שופר היינו בשעת מלחמה שתוקעין בחצוצרות כדכתיב והרעותם בחצוצרות, אבל בתעניות בגבולין בשופרות מתריעין ולא בחצוצרות. והיינו טעמא משום דכיון דאמרינן בשעת מלחמה מתריעין, ילפינן מינה לכל צרה וצוקה שלא תבוא על הצבור דמתריעין. ומיהו כיון דחצוצרות בכנופיא דכולהו ישראל הוא דאשכחן להו כדכתיב והיו לך למקרא העדה, ותעניות בגבולין לאו כנופיא דכולהו ישראל גינהו מתריעין בשופר ולא בחצוצרות וכן נהגו בכל מקום לתקוע בשופר בתעניות, עכ"ל.

הנה התנו תנאי חדש (לפי דעת הגאונים) בתקיעת חצוצרות דבעינן כנופיא דכל ישראל, ובמקדש בתעניות (לפי"ד הירושלמי הי' כנופיא של כל ישראל, וכן במלחמה שכל ישראל תלויין בדבר, כלשון הרמב"ן במלחמות ר"ה), ותעניות בגבולין לאו כנופיא דכולהו ישראל גינהו.

אך אינו מובן כ"כ אמאי במקדש חשיב כנופיא של כל ישראל, וכי כל ישראל נתאספו במקדש? וכן אפילו במלחמה אמאי כל ישראל תלויין בדבר, הלא צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שפירזו בין האומות, ועל פי רוב יוצאין למלחמה מספר של כמה מאות או אפילו כמה אלפים לפי מצב המלחמה. ואמאי קרי לה כנופיא של כלל ישראל. ועוד ק"ל מסברא לומר דתלי' בכנופיא, דא"כ נתת דבריך לשיעורין ומסורה לכל, איבעו מיכנפו ומחייבינן לן, ואיבעי לא מיכנפו ולא מחייבין.

וכן מה נענה על מלחמת אביה עם ירבעם, שאמר אביה (בדברי הימים ב' — יג, יב) והנה עמנו בראש האלקים, וכהניו וחצוצרות התרועה להריע עליכם וגו', והתם לא הי' לאביה כנופיא של כל ישראל, שהרי לא הי' אלא שבט יהודה ובנימין בחיל גבורי מלחמה ארבע מאות אלף איש, על עשרת השבטים שהיו שמונה מאות אלף איש בחור גבור חיל (שם י"ג, ג) ומצאתי בהרחב דבר להגאון הנצי"ב זצ"ל בהעלתך י', ט' אות א' שהקשה כן על הרמב"ן.

וכשאני לעצמי הי' ג"ל בדעת הגאונים דס"ל דכיון דכתיב בקרא וכי תבואו מלחמה בארצכם אינו נוהג דין של חצוצרות אלא רק בארץ ישראל ולא בחו"ל. ולעיל אות ד' כתבנו בדעת הרמב"ם וסייעתו דס"ל כמוש"כ התוס' בב"מ דף ק"א, ע"ב, ושאלתות פ' אמור ס"י ק"ה, דמידי דהוי חובת הגוף אינה תלויה בארץ, ולכן דין חצוצרות דהוי חובת הגוף נוהג בכל מקום ובכל עת צרה. אכן בדעת הגאונים נאמר דס"ל מדכתיב על ,,הצר הצורר אתכם" מרבה אף בחו"ל, והא דכתיב בארץ אתי לאשמעינן דבזמן שנוהג בארץ נוהג אף בחו"ל ובזמן כשא"י בחורבנה אינו

נוהג אף בחו"ל, וכמו דאיתא בכה"ג בקידושין (ל"ח, ע"ב) גבי שילוח עבדים אע"ג דכתיב בארץ מ"מ יובל היא מרבה אף בחו"ל, ומה ת"ל בארץ בזמן שהדרור נוהג בארץ נוהג בחו"ל כו'. כן ה"ג בנידון חצוצרות אם נוהג בארץ נוהג אף בחו"ל, וכשאי אפשר לקיימה בארץ אינו נוהג אף בחו"ל.

ובדרך קצרה נ"ל לומר בדעת הגאונים דס"ל דמיעוט ארצכם למעט חו"ל הוא אף במידי דהוי חובת הגוף, וכדס"ל כן להחינוך מצוה של"א בענין שופר של יוה"כ דכתיב תעבירו שופר בכל, "ארצכם" דנוהגת מצוה זו בארץ ישראל בזמן שהיובל נוהג. וכן תופס בפשיטות הטו"א בר"ה דף ט', ד"ה ההיא בזמן, דתקיעת שופר ביוה"כ"פ של יובל אינו נוהג בחו"ל מדכתיב בחדש השביעי תעבירו שופר בכל, "ארצכם" ולא בחו"ל. (ועי' מנ"ח שם מש"כ בזה).

ז

וכן תפסו האחרונים בשיטה זו ליישב תמיהת המג"א בסי' תקע"ו שתמה למה אין אנו נוהגין לתקוע בעת צרה, ואע"פ שאין תענית צבור בבבל, מ"מ הלא מדאורייתא מצוה לתקוע בלא תענית (שהתענית הוא רק מד"ס וכמש"כ הרמב"ם בפ"א מהלכ' תענית הלכ' ד').

ותירץ בנתיב חיים שם וז"ל: ולי לק"מ דהא מקרא מלא הוא וכי תבואו מלחמה בארצכם וגו' והרעותם בחצוצרות נמצא שמצות עשה מן התורה בארץ ישראל הוא. וז"ש הרמב"ם ומריעין בחצוצרות בלבד בגבולין היינו חוץ למקדש אבל מ"מ בא"י דוקא עכ"ל.

וכ"כ בפרמ"ג סי' תקע"ה במ"ז ס"ק ב', לתרץ תמיהת המג"א משום דבקרא כתיב, "בארצכם" י"ל חו"ל לא, ובא"י גופא כשאין בידינו י"ל לא וצ"ע עכ"ל.

וכן ב, משנה ברורה" סי' תקע"ו סע"א: ,,ומדאורייתא מצוה זו נוהגת רק בארץ ישראל וכדכתיב וכי תבואו מלחמה בארצכם וגו' ויש שכתבו דאפשר דאף בארץ ישראל דוקא כשהיה תחת רשותינו, עי"ש. לפי שיטה זו חלה מצוה זו בעת צרה במדינה יהודית עצמאית דוקא.

ולענ"ד בשיטת הרמב"ם לא נ"ל לומר כן שהתכוין על ארץ ישראל דוקא, מדסתם ולא פירש שום דבר מזה. ובשיטת הרמב"ם נ"ל טפי כמוש"כ לעיל באות ד', דמידי דהוי חובת הגוף נוהג בכל מקום אף בחו"ל וכמוש"כ התוס' השאילתות הנו"ל. ורק בדעת הגאונים שנהגו לתקוע בתעניות בשופרות ולא בחצוצרות שפיר י"ל דהם ס"ל כן דארצכם למעט חו"ל בא. ועל פיהם נהגו בחו"ל כן, אבל בא"י גם להגאונים מצוה להריע דוקא בחצוצרות וכדעת הרמב"ם וסיעתו.

ח

והנה לכאורה נראה מדברי הרמב"ן והר"ן שלדעת הגאונים יש קפיда שלא לתקוע בחצוצרות כשאינו בכנופיא, וכמוש"כ משום דמצות חצוצרות נאמרה למקרא העדה שהוא בכנופיא. ולענ"ד לא זכיתי להבין מאי שייכות זה לזה, וכי מפני שבזמן משה רבינו בהיותם במדבר נועדו החצוצרות למקרא העדה (דבר שאינו נוהג לדורות), וכי מפני זה גם בעת צרה, שע"ז נאמר וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורך אתכם והרעותם בחצוצרות וגו' נמי תלוי בכנופיא, אתמהא! והרמב"ם

באמת לא הזכיר כלל תנאים אלה וכיוצ"ב משום דלא נזכרו בש"ס מאומה מזה. ומסתבר דברי הרשב"א שהביא במגיד משנה פ"א מהלכ' תענית הלכ' ד', שכתב מפורש על דברי הגאונים שאמרו תקיעה בשופר בתעניות לפי שבאיזה מהן שירצה רשאי ובלבד שלא יביא שניהם אלא במקדש עכ"ד.

ובחי' הריטב"א ר"ה דף כ"ז הביא דברי הרשב"א ביתר אריכות, דמה שאמרו בר"ה מקום שיש חצוצרות אין שופר כו', הכי ר"ל דבגבולין לעולם אין שופר וחצוצרות ביחד, אלא מקום שיש שופר אין חצוצרות. אבל במקום שאפשר להיות שם חצוצרות כגון בתעניות אם יש חצוצרות אין שופר, וה"ה אם יש שופר אין חצוצרות, ועתה מה שתוקעין העולם בשופר שהוא מצוי ונמצא בידם, ובלבד שלא יביאו שם חצוצרות.

הרי להדיא דעת הרשב"א (ובמ"מ הגו' כתב שהמחזור כדברי הרשב"א) דמה שנהגו העולם בשופר הי' משום שהוא מצוי ונמצא בידם, וחצוצרות לא הי' מצוי כ"כ, אבל ודאי דמשום כך לא מיגרע בזה אפילו בכל שהוא כת המצות עשה של חצוצרות כשאפשר בחצוצרות, אלא שאם אין אפשרות בחצוצרות (מגזירת שעבוד וגלויות וכיוצ"ב) יתקעו עכ"פ מיהת בשופר.

ואדרבא מסתבר יותר דבמקום שאפשר לקיים בחצוצרות ודאי עדיף טפי ואף הגאונים יודו בזה, דמכיון דלהרמב"ם וסייעתו יש בזה קיום מ"ע דאורייתא, וכשאינן תוקעין בהן מבטלין מ"ע דאורייתא, וממילא יש בשופרות סרך איסור. וכ"ש לדעת הרשב"א דבכל ביטול מ"ע יש בו לאו דלא תגרעו ממנו.

וכן נראה דעת התוס' רי"ד בתענית דף ט"ו, ע"ב, דס"ל דיש סרך איסור בשופרות אף בגבולין, שפירש המעשה שהי' בימי ר' חלפתא ובימי ר' חנני' בן תרדיון כו' וכשבא הדבר אצל חכמים אמרו לא היו נוהגין כו' אלא בשערי המזרח בהר-הבית, שפירש שהקפידא היתה מה שתקעו בשופרות ובגבולין צריך חצוצרות דוקא ע"ש.

ט

עכ"פ מבואר בשיטת תלמודא דידן דגם בגבולין תוקעין בחצוצרות בתעניות ולא רק במקדש, אמנם שיטת הירושלמי כפי מה שהביא הרמב"ן במלחמות (ר"ה) ובחי' למס' תענית, אינו כשיטת תלמודא דידן, אלא ס"ל דתקיעה בחצוצרות הוא דוקא במקדש, ובגבולין אין תוקעין אלא בשופרות בלבד. וז"ל הרמב"ן בתענית י"ד, „אבל בירושלמי נראה שהם סבורין דתקיעה דתענית בשופרות ממש היא, לפי שמצינו שם במס' ר"ה — קומי ר' יהושע בן לוי תוקעין בתעניתא בשופר, ר' יוסי בעי דיתקעון קמיי בחצוצרתא ולא שמיע, דתני חצוצרות במקדש אבל לא בגבולין. ובמכלתין נמי אמור בירוש' למה תוקעין בקרנתא לומר חושבינהו כאלו גועים כבהמה לפניך כו' וראיתי להראב"ד ז"ל כו' כשמרבין בתחנונים תוקעין בשופרות כדי להזכיר אילו של יצחק ובירושלמי למה תוקעין בקרנות כו', ולא מילתא היא שכבר הוכחנו מן סוגית הירושלמי שבמס' ר"ה שאין להם בגבולין אלא שופר ואין להם חצוצרות כלל, עכ"ד.

ואינו מבורר טעם הירושלמי אמאי דוקא במקדש תוקעין בחצוצרות ולא

בגבולין, ומדברי הרמב"ן שם נראה שפירש הטעם משום דבמקדש בתעניות היא כנופיא דכל ישראל לכן מצות היום בחצוצרות כו'.

וכשאני לעצמי הי' ב"ל טעם הירושלמי משום דכתיב „ונוכרתם לפני ה' אלוקיכם” דריש לה הירושלמי הך ד„לפני ה' אלוקיכם” שהוא הוראה שיהי' דוקא במקום שהוא „לפני ה' אלוקיכם” שהוא המקדש, ולא בגבולין.

אמנם נ"ל דאף להירושלמי לאו דוקא במקדש ממש שרי בחצוצרות, אלא אף בירושלם כולה נמי שרי לתקוע בחצוצרות, מפני שדעת הירושלמי להדיא כשיטת הרמב"ם הידוע בפיה"מ סוכה פ"ג דירושלם הוי בכלל מקדש, כדאיתא בירושלמי סוכה פ"ג הלכ' י"א, אמר ר' יונה אלו הוה כתיב ולקחתם לפני ה' כו', אלא ולקחתם לכם מ"מ, ושמתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים „בירושלם” — הרי דשיטת הירושלמי דכל ירושלם חשיב מקדש.

וכן יש להסתייע מדברי הירוש' פסחים פ"ו הלכ' א', (קרוב לסופו) בענין הרכבו והבאתו מתוך לתחום, „לא אמר אלא חוץ לירושלם, הא חוץ לעזרה מותר משום שבות שהותר במקדש”, והיאך מותר חוץ לעזרה הא שבות במקדש דוקא במקדש התירו ולא במדינה (עירובין ק"א, ע"א) וחוץ לעזרה שאינה כבר מקדש הרי הוא כמדינה, אלא ע"כ דכל ירושלם אף חוץ לעזרה מקדש חשיב.

אמנם הקשה לי תחני הרב הגאון המובהק וכו' מהר"ר אברהם הכהן קופשיץ שליט"א דלפי"ז דכל ירושלם נקרא מקדש וחשיב לפני ה' אלקיד. א"כ יתקעו בירושלם בחצוצרות ושופרות יחדיו, כמו בהר הבית.

והשבתי לו, מדכתיב בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני „המלך” ה', מורה על מקדש ממש ולא העיר ירושלם אף דהוי בכלל מקדש, משום דאכתי אינו הבחינה של לפני „המלך” ה', שהוא דוקא במקדש ממש ולא בעיר ירושלם כולה כנ"ל.

כן נראה ברור דאפילו להירושלמי שאין תקיעת חצוצרות אלא במקדש ולא בגבולין. אבל לפני ארון ה' ודאי תוקעין בחצוצרות ואף בשופרות יחדיו, כי הוא „לפני המלך ה'”, ומקרא מפורש הוא (דה"י א', ט"ו, כ"ד) ושבניהו וגו' ואליעזר הכהנים מחצצרין בחצוצרות לפני ארון האלקים. וכל ישראל מעלים את ארון ברית ה' בתרועה ובקול שופר ובחצוצרות וגו' (שם כ"ח). ובניהו ויהויאל הכהנים בחצוצרות תמיד לפני ארון ברית האלקים (שם ט"ו, ו').

ועפי"ז נדחה מש"כ לפרש הגאון הנצי"ב זצ"ל בהרחב דבר (בהעלותך י', ט', אות א') דברי הגמרא בר"ה דאמרו: דבגבולין מקום שיש שופר אין חצוצרות ובמקום שיש חצוצרות אין שופר, בפירש"י ר"ה ותענית, וא"כ משמעות מקום היינו זמן, וזה תמוה דא"כ זמן מיבעי לי' למימר. אלא כדברנו והכל בתענית, ומקום שיש הארון תוקעין בחצוצרות, במקום שאין ארון תוקעין בשופר, ובהר הבית תוקעין בחצוצרות ובשופר כו'.

ולדברנו וכמו שהוכחנו מקראי דדברי הימים הרי לפני ארון אלקים תוקעין בחצוצרות ובשופרות, וא"כ א"א לפרש מקום שיש חצוצרות אין שופר שהוא במקום שיש ארון דא"כ בעינן נמי שופרות, דבחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה', כשהוא לפני ארון ברית אלקים.

ולענין אם צריך „כהנים” בתקיעת חצוצרות בעת צרה, הנה פשוט לשון הרמב"ם מורה שדוקא אם תוקעין בהר"הבית צריכים כהנים, אבל בגבולין אין צורך דוקא בכהנים, שהרי כך כתב בפ"ד מהלכ' תעניות הלכ' ט"ו, כשהיו מתפללין על הסדר הזה בירושלם היו מתכנסין להר הבית כנגד שער המזרח כו', וחתן הכנסת אומר לתוקעים תקעו „בני אהרן” כו' ונמצאו „הכהנים” פעם תוקעין כו', ואילו בפרק א' מתעניות הלכ' א', אמר בסתם „מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות”. וכן שם בהלכ' ב' כתב: ומריעין בחצוצרות בלבד”, ואינו אומר שהכהנים הם שצריכים לתקוע, ומשמע דבסדר תעניות בשעת צרה א"צ כהנים להריע בחצוצרות, והכי מסתבר דכל דבר שהוא בגדר מצוה ולא בגדר עבודה א"צ כהן, אלא שבהר הבית עשאוהו כעבודה שצריך „כהן” אבל בגבולין א"צ כהן. אמנם לא כן דעת המנחת חינוך במצוה שפ"ד אות א', ודעתו דתקיעה בחצוצרות בעת צרה הוא נמי ע"י כהנים, ומה שבפ"א מהלכ' תעניות לא כתב הרמב"ם דכהנים תוקעין סמך עצמו על מש"כ בפ"ד „תקעו בני אהרן”, אף ששם מיירי במקדש, מ"מ לענין זה נראה דאין חילוק כיון דהוא מ"ע על הכהנים כמ"ש בתורה בכל ענין הכהנים תוקעין עכ"ד.

והוא קצת דוחק לומר שהרמב"ם בפ"א סמך על מה שיכתוב בפ"ד, דלסמוך בסוף על מש"כ בתחילה מובן, אבל לסמוך בתחילה על מה שיכתוב להלן היכא שיש מקום לחלק הוא קצת מוזר, ופשטות הלשון מורה דדוקא בהר הבית הוא שצריך כהנים, דכשם שנשתנה סדר התעניות בהר הבית לענין כמה דברים, כן נשתנה לדבר זה להצריך רק כהנים, אבל בגבולין א"צ כהן.

אמנם מלשון הראב"ד שהביא הרמב"ן בחי' למס' תענית (עמוד י"ט), נראה שצריכים כהנים, וז"ל בתו"ד: וראיתי להראב"ד ז"ל דלאו על שופרות של ברכות קאמר דהנהו חצוצרות תני וכהנים הו' כו'.

וכן הביא הרמב"ן שם (בעמוד י"ח) התשובה שהשיב רבינו שרירא גאון ז"ל, ובתו"ד הוא כותב בזה"ל: אבל מנהגא דעלמא השתא דתענית בכל צרה שלא תבוא על הצבור מעצירת גשמים או יוקר השער או דבר או ארבה ומאי דמיה להכי, מתאמרן קדימן שבע ברכות כסידרא דמפורש במתני' ותוקעין כהנים בסוף כל חדא וכי'.

ונראה דהלימוד הוא מהא דכתיב (בהעלתך י, ח) ובני אהרן הכהנים יתקעו בחצוצרות והיו לכם לחקת עולם לדורותיכם, ולכאורה הלא התקיעה למקרא העדה ולמסע המחנות נהג רק כשהיו במדבר ולא לדורות, והיאך אמר והיו לכם לחקת עולם לדורותיכם, אלא דהאי לחקת לדורותיכם אינו מוסב על מה שנאמר בפסוק הקודם לענין מקרא העדה ומסע המחנות אלא מוסב על „ובני אהרן הכהנים יתקעו בחצוצרות” כלומר חוקת עולם לדורותיכם היא שבכל זמן שיהי' חצוצרות כנאמר להלן כי תבואו מלחמה וגו', וביום שמחתכם וגו' יהיו התוקעים „בני אהרן הכהנים”. ושמעתי שכך מפורש בפירוש הרב הצדיק ר' שמשון ב"ר רפאל הירש כאן.

ויש לציין עד כמה שהיו החצוצרות שרביטם של הכהנים, ממה שנאמר בתוספתא סוטה פ"ו, ח', אותו היום [שהמלך הי' קורא פ' הקהל] כהנים עומדים בגדרים ובפרצות וחצוצרות של זהב בידיהם, תוקעין ומריעין ותוקעין, כל כהן שאין בידו

חצוצרות אומרין דומה זה שאין [הוא] כהן, שכר גדול הי' לאנשי ירושלם שמשכירין חצוצרות בדינר זהב.

יא

ולענין כהנים בעלי מומין — הנה לענין חצוצרות לתקיעת קרבן ודאי בעלי מומין פסולין, כדאיתא בספרי (בהעלתך) ובירושלמי פ"א דמגילה סוף הלכ' י', אכן למצות הקהל איתא שם בירושלמי דגם בעלי מומין כשרים, דאמר ר"ט לר"ע אקפת כו' אם לא ראיתי את שמעון אחי אימא חיגר באחת מרגליו עומד בעזרה חצוצרתו בידו ותוקע, א"ל ר"ע שמא לא ראית אלא בשעת הקהל [בספרי שם הגירסא: שמא בר"ה וביוהכ"פ ביובל — וט"ס היא וגירסא דהכא עקרית והכי גריס נמי בתוספתא דסוטה פ"ו, (פני משה) שם] ואני אומר בשעת הקרבן כו'.

וכן לענין עגלה ערופה, איתא בספרי (שפטים קמ"ד) ונגשו הכהנים בני לוי וגו' לשרתו, אין לי אלא תמימים בעלי מומין מנין ת"ל בני לוי. וכן לענין ברכת כהנים, איתא בספרי (שם) כי במ בחר ה' אלקיך, מגיד שברכת כהנים כשרה בבעלי מומין.

וכן לענין כתיבת פרשת סוטה, דאם כתבה ישראל פסולה דכתיב וכתב הכהן. כתב במנ"ח סוף מצוה שס"ה דפשוט דאפי' כהן בע"מ כשר כו'.

וכן לענין מראות נגעים, כתב במנ"ח מצוה קס"ט אות י"ג, דכהנים אפי' בעלי מומין ואפילו פצוע דכה, כו' ואפי' כהן ערל שאסור לאכול בתרומה מגזיה"כ, מ"מ הוא כהן לענין שאר דברים ומראות נגעים אינה עבודה.

וכן כתב הר"ש תורת כהנים (פ' אמור) דכל עבודות שבחוץ כגון כתיבת פרשת סוטה, ועריפת עגלה, וטהרת מצורע כשרין בכהנים בעלי מומין.

אמנם בחצוצרות בתענית כתב המנ"ח במצוה שפ"ד אות א', דבעלי מומין פסולין עיי"ש; ויש לעיין בזה ועוד חזון למועד ברצות ה'.

יב

פסוק

(א) דעת הרמב"ם וסייעתו דמצות עשה מן התורה להריע בחצוצרות על כל צרה שלא תבוא על הצבור.

(ב) דעת הראב"ד — כשאומרים הברכות, תוקעין בחצוצרות, וכשאומרים רק סתם תפלה ותחנונים תוקעין בשופרות. והעלנו (באות ה') דלמנהגנו שאין אנו מוסיפין שש ברכות בתפלה, אין לבטל מצות חצוצרות אף להראב"ד.

(ג) דברי תשובות הגאונים שנהגו לתקוע בתענית בשופרות — כתב הרמב"ן והר"ן דעל צרת מלחמה גם הגאונים מודים דתוקעין בתצוצרות.

(ד) דעת האחרונים דבארצכם — היא ארץ ישראל — לכו"ע תוקעין בחצוצרות.

(ה) דעת הרמב"ן והר"ן שמצות חצוצרות בכנופיא דוקא; שקלא וטריא בזה — באות ו', ובאות ח'.

(ו) שיטת הירושלמי דתקיעה בחצוצרות היא דוקא במקדש (דלא כתלמודא

דידן). וביררנו (באות ט') דעת הירושלמי שאולי כל ירושלם נקרא מקדש.

(ז) לתקיעת חצוצרות בעינן כהנים — בעלי מומין פסולין (ראה אות י', י"א).

הלכה למעשה

לרגלי המצב החמור שקים בעו"ה באחרונה, כאשר העם היושב בציון נמצא בסכנת מלחמה עם אדום וישמעאל שנועדו יחדיו במזימת רשע להכחידנו מגוי, — החליט הבר"צ דפעה"ק ירושת"ו (מיסודם של רבותינו הגאונים מרו הגר"ש סלנט ומרו הגר"פ פראנק זצ"ל) לחדש המצות עשה לתקוע בחצוצרות כפי דעת הרמב"ם ז"ל, ברוב עם לפני הכותל המערבי, שריד מקדשנו אשר לא זזה שכינה משם.

וביום ב', תענית שני בתרא (י"ב אייר תש"ל), בשעת תפלה ותחנונים (בסדר תפלה מיוחד), תקעו כהנים בחצוצרות כסף מקשה. ואנו תפלה שיקויים לנו יעוד תוה"ק: כי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ד' אלקיכם, ונושעתם מאויביכם. ונזכה במהרה בקרוב לקיים גם המקרא השני: וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם ותקעתם בחצוצרות על עילותיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני אלקיכם אני ה' אלקיכם, אכ"ר.

והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' ונושעתם מאויביכם.
והרעותם בחצוצרות — לא בשופרות.

מדרש הגדול, במדבר י, ט

וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם וכו'.
התרועה רמז למדת הדין והיא המנצחת במלחמה.
פירוש הרמב"ן במדבר י, ו

ה' מעט מכל העמים

עיון בפירש"י

בפרשת פנחס (כו לו) אומר לנו רש"י בסיכום מנין משפחות שנמנו על סך כניסת בני ישראל לארץ כדלהלן:

„צא וחשוב ותמצא בפרשה זו [כו ה—גא] חמשים ושבע משפחות ומבני לוי [כו נו—נח] שמנה, הרי ששים וחמש. וזהו שנאמר [דברים ו ז], כי אתם המעט וגו' — ה"א מעט, חמש אתם חסרים ממשפחות כל העמים, שהן שבעים. אף זו הבנתי מיסודו של ר' משה הדרשן, אך הוצרכתי לפחות ולהוסיף בדבריו.“
מאליה, כמוכן, מתבקשת השוואה של מנין משפחות זה עם מנין בני יעקב הבאים מצרימה [ויגש מו ח—כז] המהוויים גם הם שבעים נפש. ואכן המפרשים בפרשת פנחס עמלים בהשוואה זו.

לשם הקלת השוואה זו נעמיד אלו מול אלו.

	פנחס	ויגש	
4	חנוך, פלוא, חצרון, כרמי.	4	חנוך, פלוא, חצרון, כרמי.
5	במואל, ימין, יכין, זרח, שאול.	6	ימואל, ימין, אהר, יכין, צחר, שאול.
		3	גרשון, קהת, מררי.
5	שלה, פרץ, זרח, חצרון, חמול.	5	שלה, פרץ, זרח, חצרון, חמול.
4	תולע, פוח, יוב, שמרון.	4	תולע, פוח, יוב, שמרון.
3	סרד, אלון, יחלאל.	3	סרד, אלון, יחלאל.
		7	צפיון, חגי, שוני, אצבון, ערי, ארודי, אראלי.
7	אהר, אראלי.	7	ימנה, ישוה, ישוי, בריעה, חבר, מלכיאל.
5	ימנז, ישוי, בריעה, חבר, מלכיאל.	6	חבר, מלכיאל.
		2	מנשה, אפרים.
		10	בלע, בכר, אשבל, גרא, נעמן, אחי, ראש, מפים, חפים, ארד.
7	בלע, אשבל, אחירם, שפופם, חופם, ארד, נעמן.	1	חשים.
1	שוחם.	4	יחצאל, גוני, יצר, שלם.
4	יחצאל, גוני, יצר, שלם.		

45

55

סך הכל בניו של יעקב הנמנים בפרשת ויגש הוא 55. מהם ארבעה — חצרון וחמול, בני פרץ בן יהודה — חבר ומלכיאל בני בריעה בן אשר — צוינו במפורש כנכדי בנו של יעקב. וכשגוסיף עליהם את בני יעקב עצמם, שנים עשר, את דינה

1 ע' גם להלן בקשר לבני בנימין.

ושרח הנמנות במפורש, הרי מגיעים אנו לששים ותשעה נפש. מספר השבעים נשלם או על ידי יוכבד [רש"י מז טו], או על ידי יעקב [ב"ר פצ"ד, זהר מובא באדרת אליהו- בלק מהדורא תליתאה, ועוד מדרשים וחבל ראשונים ע' ב, תורה שלמה] ².

ברשימה המקבילה מפרשת פנחס, הכוללת 45 נפש, לא כללנו לעת עתה את משפחות מנשה ואפרים בני יוסף, ואת משפחות בני לוי. בויגש הם מונים 5 נפש. חמשה האחרים החסרים ברשימה שבפרשת פנחס הם: אהר בן שמעון, ישוה בן אשר, בכר גרה וראש בני בנימין.

נוסף לכך: בין בני שמעון מופיע בויגש: צחר. מקביל לו בפנחס: זרח. והעיר כבר רש"י ³ [פנחס כו יג], שזרח הוא צחר, לשון צוחר.

בין בני יששכר בויגש מזכיר: יוב; ובפנחס מזכיר: ישוב. גם אותם שמות רואה רש"י [שם, שם כד] כמתחסים לאותו בן אדם.

בין בני גד מופיע בויגש: אצבון, ובפנחס: אזני. רש"י [שם שם טז] מעיר: אזני — אומר אני שזו משפחת אצבון ⁴. אכן לפני זה [שם שם יג] מביא רש"י שחסרה משפחת אצבון. ועיין מה שטרחו מפרשי רש"י לישוב הסתירה ⁵.

ישנם עוד כמה שינויים קלים בשמות. ימואל בן שמעון בויגש הוא נמואל בפנחס. צפיון בן גד בויגש הוא צפון בפנחס.

בין בני בנימין מופיעים בויגש נעמן וארד כבניו. לעומת זאת מופיעים הם בפנחס כבני בלע בן בנימין. ועיין במפרשים [רש"י, ראב"ע, רמב"ן, אדרת אליהו בלק מהדורא תליתאה] אשר לפיהם, באמת אין כאן זהות, ומקומם של נעמן וארד בני בנימין אשר מחו בלי להשאיר משפחות תפסו בני בלע ארד ונעמן שהפכו למשפחות; או שגם בפרשת ויגש הוזכרו בני בניו של בנימין נעמן וארד כבניו.

אחרים שפופם וחופם שבפנחס הנם זהים עם אחי מפים וחפים שבווגש [ע' רש"י וראב"ע].

עלינו להוסיף על הנמנים בפרשת פנחס את בני מנשה — מכיר, גלעד, איעזר, חלק, אשריאל, שכם, שמידע וחפר; ובני אפרים — שותלח, בכר, תחן, ערן; יחד 12. וכמו כן עלינו להוסיף עליהם כדברי רש"י, "מבני לוי שמנה".

מי הם בני לוי?
בפרשת ויגש נמנו שלשה: גרשון קהת ומררי. אך במנין הקודם שבהתחלת במדבר [ג יזח] נמנו בני לוי גרשון קהת ומררי; ומבניהם משפחות לבני, שמעי [לגרשון], עמרם, יצהר, חברון, עזיאל [לקהת], מחלי ומושע [למררי].

במקום שמנה אלה נמנו בפנחס: משפחות לבני, חברני, מחלי, מושי, קרחי כלומר לא נמנו שמעי עמרם ועזיאל — אף כי הוזכרו צאצאיו של עמרם, — ובמקום יצהר נמנה קרח ⁶. אם נוסיף לחמש המשפחות האלה גם את גרשון קהת ומררי, הרי

2 ע' גם מאמרנו, "ארבעים חסר אחת" ב, "המעין" תשרי תש"ל.

3 ע' גם שכל טוב.

4 בתורה שלמה מביא מס' צרור המור בשם מדרש, "ששנו שם לאצבן וקראו אזני".

5 ועי' מה שהערתו בקשר לכך ב, "חקר ועיון" עמ' פג.

6 יעיון רמב"ן [פנחס כו יז] שמתחלה היתה נקראת המשפחה על שם יצהר שהיו לו

לפנינו שמנה. דבר זה ניתן להיעשות על פי דברי רש"י שנאמרו בקשר למשפחות בלע ארד ונעמן שלבנימין [פנחס כו כד]. לפיו היו לבלע בני בנים הרבה, ומארד ונעמן יצאה מכל אחד משפחה רבה ונקראו תולדותיהם על שמם, ותולדות שאר בני בלע נקראו על בלע. פירושו זה של רש"י — בקשר לבני לוי — איננו מתקבל על דעתו של הרמב"ן [שם, שם נז], כי למררי לא היו בנים מלבד מחלי ומושי ולא יתכן למנות נוסף לכך משפחה למררי. לדעתו לא הוזכרו כאן גרשון קהת ומררי אלא לכבודם ולא מפני שהתחלקו למשפחות בפני עצמם. על כן לא היו ללוי אלא חמש משפחות. ומתוך כך דחה הרמב"ן [שם, שם נח] את „מדרשו של ר' משה הדרשן באתם המעט מכל העמים ה"א מעט". למספר שבעים חסרות לרמב"ן יותר משפחות. דייקנו לאמר שלרמב"ן חסרות יותר מחמש משפחות, ולא אמרנו שחסרות שמנה, היות ולרמב"ן כשם שנמנית שרח בין שבעים הנפש שבאו מצרימה כן נקראה במנין שבפרשת פנחס משפחה על שמה והיא נכנסה בכלל משפחות בני אשר ועל כן נמנתה כאן.

לעומת זאת הגר"א ב„אדרת אליהו" (לפי בלק מהדורא תליתאה) משוה את יורדי מצרים שבפרשת ויגש עם משפחות באי הארץ שבפרשת פנחס ומפרש שמספר ששים וחמש המשפחות הוא על ידי תוספת שמנה משפחות מבני לוי וכותב בפירושו „שחושב גרשון קהת ומררי לג' משפחות“.

וכך יש להבין גם דברי „הכתב והקבלה" [פנחס כו מ] שבהסתמכו על „אדרת אליהו" הנ"ל מסביר שחסרון י"ב בני בנימין משלימות משפחות מגשה ואפרים וחסרון חמשת בני יעקב החסרים משלימות חמש משפחות לוי. עי"כ הנו מגיע כאילו למספר 65. אמנם אין הוא מתחשב כלל בכך שחסרים למספר 65 עוד שלשה והם יעקב או יוכבד, דינה ושרה. ואותם אין להשלים אלא ע"י שלשה בני לוי: גרשון קהת ומררי. ואולי זו היא כוונת „הכתב והקבלה" באמרו שבפרשת פנחס חישב חמש משפחות לוי „יתר על חשבון שבויגש“.

בנים : נפג זכרי וקרה. וכשמתו נפג וזכרי ונשארו בנים רק לקרה נקראת המשפחה על שמו להודיע כבוד בני קרה, אשר לא מתו והיו צדיקים וטובים מקרה. והטור בפירושו תמה על דבריו, שאינו ראוי לדעתו לעקור שם יצהר ולקרא המשפחה על שם קרה שאינו ראוי שתקרא המשפחה על שמו ; אדרבה שם רשעים ירקב.

רש"י על התורה - מקורות והשוואות

רבות הדרכים להבנת פירושו של רש"י על התורה וספרים אין קץ כבר נתחברו כדי לבאר פירושו של רש"י. במאמרי זה אנסה להאיר את הנושא מנקודת ראות שלא הוארה עד עתה כל צרכה.

א. הרבה פעמים רש"י שבש"ס משלים ומבאר את רש"י שבתורה ע"י תוספת כמה מלים, ומבלעדי זה לא מובן פירושו בתורה. ופעמים שונה פירושו בגמרא לגמרי מפירושו בתורה. ויש גם שלגמרי אינו מבאר את הפסוק בתורה אבל מבאר אותו בש"ס. אמנם כבר עמדו על כך מפרשים רבים כגון המהרש"א, אחר-כך ד"ר ברלינר, קרינסקי ועוד, אבל השאירו מקום רב להתגדר בו. להבנת רש"י יש גם לפשפש בראשונים, אשר בצטטם את רש"י מוסיפים לפעמים על דבריו כמה מלים ועי"כ מתבארים דברי רש"י, כגון בראשית כה, כו ע' תשובות הרשב"א, (ח"א סי' קס"ב) ועוד.

ב. בין המקורות שמהם שאב רש"י בפירושו על התורה יש למנות לא רק תרגום אונקלוס שאותו מזכיר במקומות רבים במפורש, אלא גם תרגום יונתן ותרגום ירושלמי. ואעפ"י שאינו מזכיר במפורש את שני תרגומים אלה, אנו מוצאים אצלו פירושים הדומים להם (ראה מאמרי, האם ראה רש"י תרגום יונתן בן עוזיאל?), סיני כרך כו ניסן-אייר תשכ"ח. וראה, "דברי תלמוד" לרא"א קפלן ז"ל, חלק ב' עמ' קכ שמפירושי ויקרא יד, יד משמע שרש"י ראה את תרגום יונתן). להלן אציין גם את פירושי רש"י הזהים עם דברי התרגומים, גם אם יש מקור אחר לפירושי בש"ס ובמדרשי הלכה ואגדה. להלן דוגמאות אחדות.

בראשית

בראשית ג, יב, "האשה אשר נתת עמדי" ורש"י מבאר, "כאן כבר בטובה" וברש"י ע"ז ה"ב ד"ה, "אכר נתת עמדי, לשון גנאי הוא שתולה הקלקלה במתנתו של מקום והוא עשאו לו לעזר".

בראשית ג, יג, "הנחש השיאני ואכל" וברש"י, "השיאני, הטעני כמו אל ישיא אתכם חזקיה (ישעיה לז, יד)" וברש"י שבת קמ"ו ד"ה כשבא נחש, "דכתיב הנחש השיאני לשון נשואין".

בראשית ד, כו, "אז הוחל, (לשון חולין) לקרוא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקב"ה לעשותן אלילים ולקרנות אלהות" וביונתן, וקרא ית שמה אנוש הוא דרא דמיומהי שריאו למטעי ועבדו להון טעוון ומרניו לטעוותהון בשום מימרא דה", וכן במכילתא יתרו מסכתא דבחדש פרשה ו', "אלהים אחרים למה נאמר? שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לומר אלו נקראו בשמו כבר היה בהם צורך והרי נקרא בשמו ואין בהם צורך ואימתי נקרא בשמו בימי אנוש

בן שת שנאמר אז החל לקרוא בשם ה' וכן בספרי עקב פ' מ"ג, וכן בשבת קי"ח ע"ב, "אפילו עובד ע"ז כדור אנוש" וברש"י שם ד"ה דור אנוש, "התחילו לעבוד ע"ז דכתיב אז החל לקרוא וגו'". המלים, "לשון חולין" ברש"י בראשית בכת"י וואטיקאן, ומה שכותב ברלינר, "כי לדעת רש"י מלת, "הוחל" הוא לשון התחלה" כן ברש"י שבת שם, "התחילו לעבוד ע"ז".

בראשית יח, יג, "האף אמנם אלד" ורש"י מבאר, "הגם אמת אלד" מקור לדבריו באונקלוס, "הברם בקושטא אלד".

בראשית יח, כה, "חלילה לך מעשות כדבר הזה" וברש"י "חלילה לך, לעולם הבא" ובחזקוני, פ"י רש"י לעולם הבא, פירוש לדורות הבאים.

בראשית יט, כ, "הלא מצער היא" ורש"י מבאר, "והלא עונותיה מועטין ויכול אתה להנחיה" וכן ביוגתן, "והיא דיבחר וקלילין חובתא, אישתויב כדון תמן הלא דיבחר היא".

בראשית כב, ח, "יראה לו השה לעולה בני" ורש"י, "[כלומר יראה] יבחר לו השה ואם אין שיה לעולה, בני" וכן בירושלמי כאן, "יודמן לי אימרא ואין לא את הוא לעולתא ברי".

בראשית כג, ו, "לא יכלה ממך" ורש"י מבאר, "לא ימנע" וכן ברש"י ע"ז כ"ד ע"ב ד"ה כלו בבית, "לישנא אחרינא לשון מניעה כמו לא יכלה ממך", וכן יונתן בראשית שם, "לא ימנע".

בראשית כה, כז, "איש שדה, כמשמעו אדם בטל וצודה בקשתו חיות ועופות" עיינו באונקלוס, גבר נחשירכן. ובתשובות הרשב"א ח"א ס' קס"ד, "איך מתרגמין איש יודע ציד (בראשית כח, כז) וכו' והכי מתרגמינן גבר נח שידכן מלשון בשדכא שאמר ביש נוחלין (בבא בתרא קלא, א) ופירשו אדם בטל שאין לו מלאכה אלא כאחד השרים שהם נחמין ומתעסק בציד לתענוג, ותשקוט הארץ (שופטים ג) מתרגמינן ושדיכת ארעא, ויש מן הגדולים נחוי נפש שהיו גורסין בשרכא ברי"ש ומתרגמינן ותשקוט הארץ ושרוכת ארעא וכן יודע ציד — נח שירכן". ועיין ערוך ערך נחשרכן, תרגום איש יודע גבר נחשירכן, יש גורסין נחשידכן באות דל"ת וחולקים לשתי תיבות נח שדכן וכן דעת המתורגמן ופי' אדם שקט".

בראשית ל, טז, "ותאמר אלי תבוא כי שכר שכרתיך" וברש"י עירובין ק' ע"ב ד"ה יששכר, "לאה תבעה את יעקב לדבר מצוה ותאמר אלי תבוא כי שכר שכרתיך".

בראשית ל, ל, "ויברך ה' אותך לרגלי" וברש"י, "לרגלי, עם רגלי, בשביל ביאת רגלי באת אצלך הברכה כמו העם אשר ברגלך (שמות יא, ח), לעם אשר ברגלי (שופטים ז, ה) הבאים עמי". באונקלוס, "בדילי" ובתרגום שופטים שם, "לעלמא די עמי" וברש"י יומא לח, ע"ב ד"ה רגלי חסדין, "בשביל חסדין, כמו ויברך ה' אותך לרגלי" וברשב"ם, "לרגלי בשבילי דוגמת לרגל המלאכה אשר לפני" (בראשית לג יד).

בראשית ל, לד, "לו יהי כדברך" ורש"י מבאר, "הלואי שתחפוץ בכך" ורש"י ע"ז ה' ע"א ד"ה וכן הוא אומר לו עמי שומע לי, "שהקב"ה מתחנן לפניהם שישמרו את התורה לו עמי, היינו תחינה כמו הן לו יהי כדברך".

בראשית ל, מב, "ובהעטיף הצאן" ורש"י מבאר, "ובהעטיף, לשון איחור כתרגומו

ובקשות" ורש"י ע"ז ה' ע"א ד"ה כי לא יעטוף הוא המאמר כמו העטופים ללכן" (בראשית ל, מב).

בראשית לא, מב, "לולא אלקי אבי" ורש"י ברכות ד, ע"א ד"ה לולא, לשון אם לא כמו לולי אלקי אבי וגוי היה לוי".

בראשית לג, יב, "נסעה ונלכה ואלכה לנגדך" וברש"י, "ואלכה לנגדך, בשוה לך, טובה זו אעשה לך שאאריך ימי מהלכתי ללכת לאט כאשר אתה צריך וזהו לנגדך בשוה לך" ורש"י ע"ז ח ע"ב ד"ה ואלכה לנגדך, "יעקב ועשו שוין בגדולה".

בראשית לג, יד, "יעבר נא אדני לפני עבדך" וברש"י, "אל תאריך ימי הליכתך, עבור כפי דרכך ואף אם תתרחק" ורש"י ע"ז ח ע"ב ד"ה לפני עבדך, "דרך השר להלך לפנים" וביונתן, "ויטייל קדם עבדיה".

בראשית לה, ד, "עם שכם, אצל שכם" וכן ביונתן, "דסמיכא לקרחת דשכם".
בראשית לו, יג, "ויאמר לו הנני" וברש"י, "הנני, לשון ענוה וזריות נודרו למצות אביו ואע"פ שהיה יודע באחיו ששונאין אותו". מקור לדבריו במכילתא בשלח מסכתא ב' פתחתא, "כבוד את אביך וביוסף כתוב ויאמר ישראל אל יוסף, הלא אחיך רועים בשכם וכי' יודע היה שאחיו שונאים אותו ולא רצה לעבור על דברי אביו".

בראשית מא, ב, "רק הכסא אגדל ממך" ורש"י מבאר, "רק הכסא, שיהיו קורין לי מלך" ורש"י ע"ז יט ע"א ד"ה וכתוב קרא אחריתא על כסא מקום כבוד גדול כמו רק הכסא אגדל ממך".

בראשית מח, יט, "וזרעו יהיה מלא הגוים" ורש"י מבאר, "כל העולם יתמלא ד"ה היכא רמיוא [וכתוב באפרים וזרעו יהיה] מלא הגוים כל הארצות נתמלאו מיראתו ומאימתו, וזרעו של אפרים יהיה מלא הגוים, אדם נוצח כאן מלחמה, ואין בני אספמיא יודעין בה, אבל בשעה שעמדה לו חמה ליהושע גראה לכל העולם ויראו מפניו" ורש"י יהושע י' י"ג, "דבר זה נכתב בתורה שאמר לו יעקב ליוסף וזרעו של אפרים יהיה מלא וגר, אימתי ביום שעמדה חמה ליהושע נתמלא כל העולם שמעו של יהושע ויעמד השמש בחצי השמים ולא אץ לבא כיום תמים".

בראשית מט, כב, "בן פורת יוסף, בן פורת עלי עין" וברש"י, "חנו נטוי על העין הרואה אותו" ורש"י ברכות נה ע"ב ד"ה עלי עין, עולי עין, על העין ולא העין עולה בהן".

שמות

שמות יד, ב, "וישבו, לאחוריהם לצד עצמם" וכן ביונתן, "ויתובין לאחוריהו" לשון שבות טה, יא, "נורא תהלות" וברש"י יראו מלהגיד תהלותך פן ימעטו כמ"ש לך דומיה תהלה (תהלים סה, ב) "וברש"י תהלים שם, "לך דומיה תהלה, השתיקה תהלה לך לפי שאין קל לשבחך המרובה בשבח אינו אלא גורע" ומקור דבריו בש"ס ברכות ל"ג ע"ב, "ההוא דנחת קמיה דר' חנינא אמר הא-ל הגדול הגבור והנורא וכי' סימתניהו לכולהו שבחי דמרך למה לך כולי האי, אגן הני תלת דאמריגו, אי לאו דאמריגהו משה רבינו באורייתא ואתו אנשי כנסת הגדולה ותקניגהו בחפלה

לא הוינו יכולין למימר להו וכי משל למלך בשר ודם שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב, והיו מקלסין אותו בשל כסף, והלא גנאי הוא לו". ובמאירי ברכות שם, "משה אמר בתורה הא-ל הגדול הגבור וכי, ואינו אלא טועה ואינו מוסיף אלא גורע וזהו אצלי מה שאמרו נורא תהלות, כלומר שאף להללו אנו יראים כמו שבארנו בפתיחת החיבור".

שמות טו, יז, "תבאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה'" ורש"י כתובות ס"ב ע"ב ד"ה מעיקרא כתוב, "תביאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך שיבאו לארץ ואח"כ יבנו לו מקדש ולבסוף אמר ועשו לי מקדש (שמות כה, ב) במדבר".

שמות טז, ב, "וילונו, לפי שכלה הלחם" וכן ביונתן, "ובהיא יומא פסק להון לישא דאפוקי ממצרים ואתרעמו".

שמות טז, ז, "ונחנו מה, מה אנחנו חשובין" וכן ביונתן, "מה אנו חשיבין".
"שמות טז, כו, "ביום השביעי שבת, שבת הוא" וכן ביונתן, "וביומא שביעאה דהוא שבתא".

שמות טז, כח, "עד אנה מאנתם" וברש"י, "משל הדיוט היא, בהדי הוצא לקי כרבא, ע"י הרשעים מתגנין הכשרין" וברש"י סנהדרין יא, ע"א ד"ה מאנתם, "כולן בכלל והרי כולן לא יצאו ללקוט אלא מקצת דכתיב יצאו מן העם ללקוט (שמות טז, כז)". וביונתן שמות שם, "נפקין מן רשיעי עמא למילקוט מנא".

שמות יח, כב, "ושפטו את העם" וברש"י ושפטו, "וידונין לשון צווי" כן באונקלוס ובגמרא סנהדרין טז ע"א, "תרי קראי למה לי? חד לצואה בעלמא וחד לעשייה".

שמות כב, א, "אין לו דמים" וברש"י אין לו דמים, אין זו רציחה הרי הוא כמת מעיקרו" וברש"י סנהדרין ע"ב ע"א ד"ה מאי טעמא, "שאמרה תורה אין לו דמים, כלומר הרי הוא לך כמי שאין לו דם ונשמה ומותר להורגו".

שמות כב, ד, "ובער בשדה אחר, בשדה של איש אחר" וכן ביונתן, "בחקל גבר אחרן".

שמות כב, יב, "אם טרף יטרף, על ידי חיה רעה" וכן ביונתן, "אין אתברא יחבר מן חיות ברא".

שמות כג, כד, "הרס תהרסם, לאותם אלוהות" וכן ביונתן, "מפרכא תפכר בית סגדהון".

שמות כג, לא, "עד הנהר, פרת" וכן ביונתן, "ועד פרת".
שמות כד, יב, "ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה" וברש"י, "כל שש מאות ושלוש עשרה מצות בכלל עשרת הדברות ורבינו סעדיה פירש באזהרות שידס". השוה יונתן, "ואיתן לך ית לחי אבנא דבהון רמוז שאר פתגמי אורייתא ושית מאה ותליסרי פיקודייתא דכתבית לאלופיהון".

שמות כה, ה, "ועשו לי מקדש, ועשו לי שמי בית קדושה" וכן ביונתן, "ויעבדין לשמי מקדשא".

שמות כז, ג, "לכל כליו כמו כל כליו" וכן ביונתן, "כל מגוי".

שמות כו, י, וחשוקיהם כסף" ורש"י מבאר, „אך יודע אני שחישוק לשון חגורה" ורש"י ע"ז כ"ז ע"ב ד"ה המחושק „קשורה כמו וחשוקיהם כסף".

שמות לו, טו ברש"י, „ולא היתה יד כולם שוים בה, אלא איש איש מה שדבו לכו" השה רש"י מגילה כט ע"ב ד"ה לבדק הבית, „היא לא היתה שוה בכלן אלא איש כפי נדבתו שנאמר ויבאו האנשים על הנשים כל נדיב לב וגו' (שמות לה, כה)".

שמות לא, ב, „ראה קראתי בשם בצלאל" וברש"י ברכות נה ע"א ד"ה ראה קראתי בשם, „ראה משמע חוש בלבד, תן עיניך בדבר". וברמב"ן, „והנה הוא פלא שימצא בהם אדם חכם גדול בכסף ובוהב ובחרושת אבן ועץ וכר ולכן אמר השם למשה שיראה הפלא הזה". ובתרגום ירושלמי „חמי משה הא רביית" ובראב"ע פסוק א', „כי נבחרו בעבור שלא היה בישראל כמוהם". ומ"ש „רביית" — חינוך, מתאים לגמרא סנהדרין ס"ט, ע"ב וכי עבד בצלאל משכן בר כמה הוי, בר תליסר".

שמות לא, יג, „לדעת, האומות בה כי אני ה' מקדשכם" דברי רש"י מבוארים יותר ע"י החוקוני כאן, „כי אות היא ביני וביניכם, ולא ביני ובין האומות כשתבתו בו כמוני ידעו כל העולם כי אתם עמי" ומקור לדבריהם במכילתא שמות תשא פרשה א', „כי אות ביני וביניכם ולא ביני ובין אומות העולם" אבל רש"י שבת י' ע"ב ד"ה לדעת „להודיעם אני בא שאני רוצה לקדשם", זאת אומרת שידעו בני ישראל, וכן בפ"י רב סעדיה גאון „לדעת, כדי שתדעו" וכן בפירוש הקצר לראב"ע שמות ל"א י"ג, „וטעמו היא שתדעו שאתם מקודשים לי וזה רמו שחייב אדם בכל שבת ללמוד דברי התורה וכן מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת (מ"ב, ד, כ"ג) כי בשבת היו הולכים אנשים ונשים לנביאים ולחכמים לשמוע דברי תורה". וברש"י ביצה ט"ז ע"א ד"ה לדעת כי אני ה' וגו', „ירשיה דקרא אך את שבתותי תשמרו ומאי לדעת, רוצה אני שתודיעם מה מתנה חשובה אני מבקש ליתן להם".

שמות לו, טו, „וובחו אלהיהם וקרא לך ואכלת מזבחו" וברש"י „כסבור אתה שאין עונש באכילתו ואני מעלה עליך כמודה בעבודתו שמתוך כך אתה בא ולוקח מבנותיך לבניך". מדוע יסבור „שאינו עונש באכילתו"? הגמרא ע"ז ח' ע"א מבארת שהפסוק מדבר „בעובד כוכבים שעשה משתה לבנו וזימן כל היהודים שבעירו, אע"פ שאוכלין משלהן, ושותין משלהן, ושמש שלהן עומד לפניהם, מעלה עליו הכתוב כאלו אכלו מזבחי מתים שנאמר וקרא לך ואכלת מזבחו", וברש"י ע"ז ח ע"א ד"ה וקרא לך „משמע שאתה קרוי לו, מעלה אני על אכילתך כאילו הוא מזבחו".

ויקרא

ויקרא ט, טו, „ויחטאהו, עשהו כמשפט חטאת, כראשון, כעגל שלו" וכן ביונתן „וכפר באדמיה דצפירא הי כמה דכפר באדם עיגלא דחטאתא דיליה דקריב בשירויא". ויקרא יח, כג, „ונכרתו הנפשות העשת מקרב עם" וברש"י הנפשות העשת „הזכר והנקבה במשמע" וברש"י ב"ק לב ע"א ד"ה הנפשות העושות, „נואף ונואפת במשמע". מקור לדבריו בספרא אחרי בסוף פרק יג, ז, „ונכרתו הנפשות מה תלמוד לומר? לפי שנאמר איש, שיכול אין לי אלא איש שהוא עונש כרת על ידי אשה, אשה ענושה כרת על ידי האיש מנין? תלמוד לומר הנפשות הרי כאן שנים".

ויקרא יט, יז, "הוכח תוכיח את עמיתך" ברש"י יבמות ס"ה ע"ב ד"ה לומר דבר הנשמע, "דכתיב הוכח תוכיח (ויקרא יט, יז) להוכיח מי שמקבל הימנו". ויקרא כב ט"ז, "והשיאו אתם עון אשמה" וברש"י, "את עצמם יטענו עון באכלם את קדשיהם שהובדלו לשם תרומה וקדשו ונאסרו עליהם" וברש"י סנהדרין ד' ע"ב ד"ה עון אשמה, "עונות הרבה מטעין עלינו". ויקרא כו, יז, "והפקדתי עליכם" וברש"י, "והפקדתי עליכם שיהיו המכות פוקדות אתכם מזו לזו עד שהראשונה פקודה אצלכם, אביא אחרת ואסמכנה לה" וברש"י שבת לב ע"ב ד"ה והפקדתי, "כמו לא יפקד ממנו איש (במדבר לא) אמצט את מה שעליכם שכנסתם כבר".

במדבר

במדבר א, נא, "יומת, בידי שמים" וכן ביונתן, "יתקטל באישא מצלהבא מן קדם ה'".

במדבר ו, כז, "יברכך, שיתברכו נכסיד" וכן ביונתן, "יברכינך ה' בכל עסקך". במדבר ו, כז רש"י, "ושמו את שמי, יברכום בשם המפורש" ובספרי במדבר פ' מ"ג, "ושמו את שמי במקדש בשם המפורש, במדינה בכנוי" וברש"י עירובין י"ח ע"ב ד"ה דיו לעולם, "ושם המפורש לא לכל הנשמה ניתן אלא לכהנים בלבד וכו', וכתוב (במדבר ו, כז) ושמו את שמי המיוחד ליי".

במדבר ט, כב, "או ימים, שנה" וכן ביונתן, "או שתא שלימתא". במדבר י, לא, "והיית לנו לעינים" וברש"י, "דבר אחר שתהא חביב עלינו כגלגל עינינו" וכן ביונתן, "והיית חביב עלן כבבת עינינו". במדבר טו, ג, "ריח ניחוח, נחת רוח לפני" וכן ביונתן, "למעבד רעוותא דמרי עלמא לאיתקבלא ברעוא קדם ה'".

במדבר כג, ט ובגוים לא יתחשב וברש"י סנהדרין לט ע"ב ד"ה ובגוים לא יתחשב, "כל מקום שהזכירו שם נכרי לא הזכירו ישראל בכלל". במדבר כד, ט, "כרע שכב כארי" וברש"י, "כתרגומו, יתישבו בארצם בכח ובגבורה" במלה, "כתרגומו" מתכון רש"י לאונקלוס פסוק ח', "ובכות מלכיהון ומפנקין וארעתהון יחסנון" ומסכם, "יתישבו בארצם בכח ובגבורה" וברש"י ברכות יב ד"ה כרע שכב, "דדמי ל, בשכבך ובקומך" שהקדוש ב"ה שומרנו בשכבנו ובקומנו לשכב שלום ושקטים כארי וכלביא".

במדבר כד, יח, "וירד מיעקב" וברש"י, "ועוד יהיה מושל אחר מיעקב" וכן ביונתן, "ויקים שליט מדבית יעקב".

במדבר כו, ג, "וידבר משה ואלעזר הכהן אתם" וברש"י, "דברו עמם על זאת שצוה המקום למנותם" וכן ביונתן, "ומליל משה ואלעזר כהנא עם אמרכליא ואמר למימני יתהון".

דברים

דברים א, יז, "והדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי ושמעתיו" וברש"י, "על דבר זה גסתלק ממנו משפט בנות צלפחד" וברש"י סנהדרין ח ע"א ד"ה על דבר זה, "שנטל שררה לעצמו לומר תקריבון אלי שהיה לו לומר תקריבון לפני שכינה".

דברים ג, כה, "ההר הטוב הזה" וברש"י, "זו ירושלים", וכן ביונתן, "דביה מתבניא קרתא דירושלים".

דברים ה, ד, "חיים כלכם היום" וברש"י סנהדרין ז' ע"ב ד"ה חיים כלכם היום "דהאי יום" (צ"ל היום) מיותר הוא דמצי למכתב חיים כלכם, מה תלמוד לומר היום? כהיום, מה היום כולכם קיימין אף לעוה"ב כולכם קיימין".

דברים ה, טז, "תמונת כל סמל" וברש"י, "סמל צורה" וכן באונקלוס, "צורא". **דברים ה, כג**, "אשר צוד ה' אשר צוד עליו שלא לעשות" וכן ביונתן, "דלא למעבד".

דברים ה, לב, "למן היום אשר ברא אלקים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים" וברש"י, "ומדרשו מלמד על קומתו של אדם שהיתה מן הארץ עד השמים והוא השיעור עצמו אשר מקצה אל קצה" וברש"י סנהדרין לח ע"ב ד"ה על הארץ ולמקצה השמים, "כלומר עומד בארץ וראשו מגיע השמימה".

דברים ז, ז, "כי אתם המעט מכל העמים" וברש"י, "הממעטין עצמכם כגון אברהם שאמר אנכי עפר ואפר, וכגון משה ואהרן שאמרו ונחנו מה, לא כנבוכדנצר וכו'". רש"י השמיט את הגמרא בחולין פ"ט ע"א המביא דוגמתו על דוד: לדוד אמר, "אנכי תולעת ולא איש" (תהלים כב, ז) רש"י כנראה לשיטתו בתהלים ששם מבאר את הפסוק, "ואנכי תולעת ולא איש" — "כל ישראל מכנה כאיש אחד" ואם כן לא אמר דוד על עצמו, אלא על כל ישראל, ועיין בראב"ע תהלים שם, "ואנכי רחוק הוא שיאמר איש דעת על עצמו שאיננו איש, רק ידבר כנגד האויבים שהם יבוחו ואיננו נחשב בעיניהם למאומה" וכן ברד"ק תהלים שם, "ואנכי תולעת, אני נבוח בעיני הגוים כמו התולעת ולא איש ואינני איש בעיניהם אלא חרפת אדם ובזוי עם, אנו בגלות"; הראב"ע והרד"ק מבארים שלא דוד ממעט את עצמו אלא הגוים מבזין וממעטין אותו וגם רש"י מבאר ככה ולכן משמיט את הקטע מדוד. ולכן מדגישה הגמרא, "לדוד אמר" ולא, "דוד אמר" כי דוד לא אמר על עצמו, "אנכי תולעת ולא איש" אלא הגוים אמרו על ישראל שהם, "כתולעת ולא איש".

דברים ז, יב, "ושמר ה' אלקיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך" וברש"י ד"ה ושמר ה' אלקיך וגו', "ישמור לך הבטחתו". עיין רשב"ם ז' ט', "וידעת כי ה' אלקיך וגו', כלומר ושמא תאמרו הואיל ונשבע לאבותינו לתת לנו את הארץ, למה גזק עוד לשמור מצותי כי יעשה מה שהבטיח מכל מקום על זאת אני משיב לכם כי אם לא תשמרו מצותי לא תירשו את הארץ, והוא לא יעבור על שבועתו כי זו היא מידתו, שומר וממתין הברית והחסד שנשבע לאבות לקיים מה שהבטיחו על אלף דור לאותו דור שיהיו אהביו ושומרי מצותיו והוא שאמר לפנינו ומסים את דבריו (פסוק יב) והיה עקב תשמעון וגו'". וזהו שאמר רש"י, "ישמור לך הבטחתו" ולא יחכה עד אלף דור.

דברים י, ח, "ולברך בשמו" וברש"י עירובין י"ח ע"ב ד"ה דיו לעולם, "ושם המפורש לא לכל הנשמה ניתן אלא לכהנים בלבד דכתיב ולברך בשמו".

דברים י טו, "ויבחר בזרעם אחריכם בכם מכל העמים" וברש"י, "בכם כמו שאתם רואים אתכם חזקים מכל העמים כיום הזה" וכן ביונתן, "ואיתרעי בבניהון בתריהון כותכון"; באר המלה, "בכם", "ככם".

דברים טו, ד, „אפס כי לא יהיה בך אביון“, ברש"י בבא מציעא ל ע"ב ד"ה לא יהיה בך אביון „לא תביא עצמך לידי עניות“.
 דברים כא, כג, „כי קללת אלהים תלוי“ וברש"י „כל קללה שבמקרא לשון הקל ולזול כמו „והוא קללני קללה נמרצת (מלכים א', ב', ח)“, וכן ביונתן „ארים קילותא קדם אלהא למצלוּב גבר“.

דברים כג, יח, „לא תהיה קדשה מבנות ישראל ולא יהיה קדש מבני ישראל“ וברש"י שם „לא תהיה קדשה מופקרת מקודשת ומוזמנת לזנות, ולא יהיה קדש מזומן למשכב זכור“ וברש"י סנהדרין פ"ב ע"א ד"ה קדש „מפקיר קדושתו הולך לרדוף זונות, קדשה מחללת קדושתה וכן קדש מתלל קדושתה“ וכן ברמב"ן דברים שם „ולפי דעתי כי כולם מלשון קדושה כי הפורש מן הזנות נקרא קדוש כמו שנאמר אשה זונה וחללה וכו' כי קדוש הוא לאלוקיו (ויקרא כא, ז). והנה הנשמרת מן הערוה והזמה קדושה והנפרדת מן הקדושה ונטמאת בזמה נקראת קדישה, קרוב למה שנוהג הלשון לומר ובכל תבואתי תשרש (איוב לא, יב), ודשנו את המזבח (במדבר ז, יג) כי הזונה המפורסמת טמאת השם רבת המהומה נפרדת מכל קדושה ואין שם זה בה רק בהיותה מזומנת לתועבה הזאת שאין לה שעת הכושר וקדושה כלל“.

דברים כ"ז, טז, „מקלה אביו, מזולזל לשון ונקלה אחיד (דברים כה, ג)“ וכן ביונתן „דמזולזל ביקרא דאביו“ וכן בפירושו ר' סעדיה גאון כאן.

דברים ל, כ, „כי הוא חייך ואורך ימך“, ברש"י ע"ז י"ט ע"א ד"ה צייד הרמאי „שמרמה אנשים להראות כמה אני חכם להעמיד גירסאות הרבה הוא משבח ומקצר ימיו דכתיב כי הוא חייך ואורך ימך“. מקור לדברי רש"י שהפסוק „כי הוא חייך“ מדבר בתורה הוא בש"ס ברכות ס"א ע"ב „עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה שכתוב בה כי היא חייך ואורך ימך“, וכן ביונתן דברים שם „ארים אורייתא דאתון עסיקין בה היא חייכון בעלמא הדין... ימיכון בעלמא דאתי“.

דברים לג, ו, „ויהי מתיו מספר“ וברש"י „גמנין במנין שאר אחיו, דוגמא הוא זו כענין שנאמר וישכב את בלהה ויהיו בני יעקב שנים עשר (בראשית לה, כב) שלא יצא מן המנין“ וכן ביונתן „ויהי עולימוי מתמניין עם עולומיהון דאחוי בית ישראל“.

דברים לג, ז, „שמע ה' קול יהודה“ וברש"י „תפלת דוד ושלמה ואסא מפני הכושים“ מתכוין למה שכתוב בדברי הימים ב' י"ד, ח—י"א „ויצא אליהם זרח הכושי וגוי ויקרא אסא אל ה' אלקיו וגוי ויגף ה' את הכושים לפני אסא“ וכן ברש"י שם „ויהושפט מפני העמונים“, מתכוין לדברי הימים ב' כ', א, „ויהי אחרי כן באו בני מואב ובני עמון ועמהם מהעמונים על יהושפט למלחמה“ ובפסוק כ"ד שם „ויהודה בא על המצפה למדבר ויפנו אל ההמון והנה פגרים נפלים ארצה ואין פליטה“. וכן ברש"י שם „והזקיה מפני סנחריב“ מתכוון למלכים ב', י"ט, ט"ז, „הטה ה' אונך ושמע פקח ה' עיניך וראה ושמע את דברי סנחריב“ ובפסוק ל"ה שם „ויך במחנה אשור מאה שמנים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים“.

ובספרי ברכה פ' שמ"ח „ד"א וזאת ליהודה מלמד שהתפלל משה על מלכי בית דוד“ ורש"י מבאר מי הם מלכי בית דוד.
 דברים לג, ה, „וללוי אמר“ ברש"י „ועל לוי אמר“ וכן ביונתן „ולשבט לוי בריך משה נביא ואמר“.

דברים לג, יא „מחץ מתנים קמיו“ וברש״י, „ד“א ראה שעתידין חשמונאי ובניו להלהם עם עובדי כוכבים התפלל עליהם לפי שהיו מועטים י”ב בני חשמונאי ואלעזר כנגד כמה רבבות לכך נאמר ברכך ה’ חילו ופועל ידיו תרצה“. עיין ביונתן „ולא יהי לסנאוי דיוחנן כהנא רבא רגל למיקום“.

דברים לג, יח „שמח זבולון בצאתך, „הצלח בצאתך לסחורה“ מקור לדבריו בספרי דברים פ’ שנ”ד „שמח זבולון בצאתך, מלמד שהיה זבולון סרסור לאחיו והיה לוקח מאחיו ומוכר לגוים ומן הגוים ומוכר לאחיו“.

דברים לג, יט „עמים הר יקראו“ וברש״י „עמים של שבטי ישראל“ מקור לדבריו באונקלוס „שבטיא דישראל“.

דברים לג, כז „ומתחת זרעות עולם“ וברש״י חולין פ”ט ע”א ד”ה ומתחת „מי שנדרס תחת הכל הוא זרעות עולם“.

על כן יאמר בספר מלחמות ה’.

שהיו בדורות ההם אנשים חכמים כותבים סיפור המלחמות הגדולות, כי כן בכל הדורות ... והנצחונות הנפלאים בעיניהם מיחסים המלחמות ההם לה’, כי לו המה באמת, והנה גבורת סיחון במואב היתה נפלאה בעיניהם וכתובה בספר.

(פירוש הרמב”ן, במדבר כא, יג)

בענין מילה שלא בזמנה

באו"ח סימן תמ"ד סעי' ו' מובא: ההולך ביום ארבעה עשר לדבר מצוה כגון למול את בנו וכו' ונזכר שיש לו חמץ בביתו אם יכול לחזור לביתו ולבער ולחזור למצותו יחזור ויבער ואם לאו יבטלנו בלבנו.

וכתב המג"א בסק"א וז"ל: ומשמע דאם הוא מתחילת שעה ו' ולמעלה דאינו ברשותו לבטל יחזור מיד, וכ"מ ברמב"ם משום דהאי עשה והאי עשה ועשה דתשבתו חמיר טפי שכל שעתא עובר עליו, משא"כ במילה ואינך.

וכתב על זה במחזה"ש: לא הבנתי, הא אפילו מילה שלא בזמנה כל שעתא עובר וכמ"ש המג"א לעיל סימן רמ"ט סק"ה וכ"כ לקמן סימן תקס"ח סק"י מדברי התוס' עיי"ש.

והמשנה ברורה בשער הציון אות כ"ד כתב דהצדק עם המג"א שבמילה אף שחיובה ביום השמיני, מ"מ זמנה הוא כל היום אלא שזריון מקדימין, משא"כ העשה דתשבתו הוא מתחיל תיכף לאחר חצות וא"כ חיובה קדים וכו', וגם במילה שלא בזמנה שחיובה בכל רגע ורגע מ"מ לא דמי לעשה דתשבתו כו', עיי"ש.

והנה במה שכתב דבמילה שלא בזמנה חיובה בכל „רגע ורגע“, הנה מלבד שלא ראינו בזה אף מהותיקין שיזדרו במילה שלא בזמנה לעשותה תיכף עם הגץ החמה, הנה נלענ"ד גם מלשון הרמב"ם לא משמע כן, שהרי כתב בפ"א מהלכות מילה ה"ב: וכל יום ויום שיעבור עליו משיגדל ולא ימול את עצמו הרי הוא מבטל מצות עשה; מבואר שאינו עובר על העשה בכל רגע ורגע אלא בכל יום ויום, והגר"א בס"י רס"א ציין לזה מגמרא ראש השנה דף ו' ע"ב בכל יום ויום עובר בכל תאחר, וכן נלענ"ד לדייק מלשונו בהלכה ת' דקאי שם בין על מילה בזמנה ובין על שלא בזמנה, ועל שניהם הוא אומר וכל היום כשר למילה, ואעפ"כ מצוה להקדים בתחלת היום שזריון מקדימין למצוות; מבואר בזה דגם במילה שלא בזמנה אינה אלא משום זריון המצוה ולא משום שעובר בכל רגע ורגע, וכ"כ בנוב"ת סימן קס"ו דמילה שלא בזמנה כל יומא זמנה (ועיין בתפארת יוסף חלק א' סי' ד'), ולפי זה צריך לומר דגם מש"כ המג"א בסימן תקס"ח סק"י דמילה שלא בזמנה כל שעתא ושעתא זמנה הוא דאסור לעמוד ערל, אין כוונתו כל רגע ורגע כהשער הציון, אלא עיקר כוונתו שם לחלק בין מילה שלא בזמנה לפדיון הבן, דמילה אף שעבר זמנה יש לו להקדים ולמול, דשלא בזמנה כזמנה דמי ואסור לאחרת ליום המחרת כדי שלא יעמוד ערל, ומאוסה היא הערלה, משא"כ בפדיון הבן שעבר זמנה יכולין לדחותו יותר. והשתא לפי האמור דגם במילה שלא בזמנה אינו עובר בכל רגע ורגע, שפיר קאמר המג"א דעשה דתשבתו חמיר טפי שכל שעתא עובר עליו. שו"ר במשנה ברורה סימן רמ"ט סק"ב שמטיק ג"כ בזה"ל שאסור להניחו ערל אפילו יום אחד. אולם בלא"ה יש טעם גדול לחלק בין מצות תשבתו למילה, דבמילה אף שצריך לזרו עצמו לעשות המצוה בהקדם, מ"מ בכל עת שיעשה מקיים מצות התורה, שהרי לא הגבילה התורה רגעי קיומה, ועיקר כוונת התורה שימול היום, וכל אימת שמל מקיים מצוה זו ואינו עובר על מה שלא מל רגע קודם, משא"כ במצות תשבתו

עיקר כוונת התורה שיוזר לקיים מצוה זו קודם שעת ההשבתה כדי שבבוא הזמן כבר יהא מושבת בתחילת איסורו, וכמש"כ הרמב"ם בריש פ"ב מהלכות חמץ ומצה מצות עשה מן התורה להשבית החמץ קודם זמן איסור אכילתו; ובמגיד משנה שם: ואמרו לרבנות יום י"ד יעד הצות יהיה החמץ מבורע, דעיקר כוונת התורה בהשבתה אינה מצוה חיובית בהחמץ שמקיים מצוה בהשבתתה, דעיקר ההשבתה אינה אלא שלא יעבור על מצות התורה שרצתה שהחמץ שלו יהא מושבת, ובהשלילה הוא מקיים המצוה, וכמו שכתב הנו"ב קמא סימן ט"ו דביעור חמץ אינו מצד החמץ, רק מצד בעל החמץ איהו מצווה עליו להשביתו, אבל מי ששורף חמץ של אחר לא עשה מצוה כלל, משא"כ במצות מילה לא אמרה תורה שבהגיע יום השמיני לא יהיה ערל, אלא שבהגיע היום השמיני יקיים מצות מילה וכל אימת שמל ביומו מקיים המצוה ולא עבר על מה שלא מל ברגע קודם.

הנהגה לפי האמור דגם במילה שלא בזמנה, זמנה כל היום כמילה בזמנה, ואין בה אלא משום וריזין, א"כ ביש שני תינוקות למול אחד בזמנו ואחד שלא בזמנו, יש להקדים זה שזמנו היום, דעדיף משום דיש בו גם משום ביום השמיני, ואם יעבור היום שוב אין לו תקנה. ובתפארת ישראל שבת פרק י"ט משנה ה' אות מ"ב כתוב דאלה הנמולין מספק עד לשנים עשר יום, הוא כמילה בזמנה להקדימו למילה שלא בזמנה.

ואלולא דמיסתיפינא הייתי אומר דדוקא במצות יום השמיני הוא שעובר מיד כשעבר היום, משא"כ במילה שלא בזמנה, אין האב עובר בעשה אלא כשלא מל כלל, והטעם לזה דבמילה שלא בזמנה דנלמד מקרא המול לכם כל זכר, שהוא אוהרה כללית לאב ולב"ד ולכל ישראל שישתדלו במצוה שיהיו בני ישראל נימולים, מסתבר יותר לומר שהיא מצוה הנמשכת בלי הגבלת זמן, ובודהאי כל מה שמקדים לעשותה מקיים בזה מצות הבורא שתהא המצוה נעשית בהקדם מצד העשה, מלבד הענין של זריזות, אבל אפילו אם במקרה התאחר האב או הב"ד ומל לאחר זמן, מ"מ כשמל אח"כ תיקן את העשה, מפני שהעשה אינה מוגבלת ביום מן הימים, רק אוהרה כללית למול כל זכר מבני ישראל. ויש להסתייע לזה מדיוק לשון הרמב"ם שלא כתב דין זה שעובר בכל יום ויום רק בדין המל את עצמו משיגדל, ולא כתב כן בהלכה א' בדין אב המל את בנו, — וזה בהתאם למה שהסברנו. ובוה אתי שפיר מה שכתב הב"י בבדק הבית סימן רס"ב וסימן רס"ח בשם הרשב"ץ (ובסימן רס"ב שכתב הרשב"א, וכ"כ הט"ז שם בסק"ג, כנראה שהוא ט"ס) דבמילה שלא בזמנה אין מלין ביום ה' לפי שביום השלישי יש צער לנימול (כ"כ הט"ז שם, אולם ברשב"ץ כתב הטעם משום שלא יצטרכו לחלל עליו השבת, וכנראה שהט"ז לא ראה מש"כ בבדק הבית סימן רס"ח בשם הרשב"ץ, ולכן כתב טעם זה מעצמו), ואם נאמר דעל כל יום שלא מל עובר בעשה, מהיכי תיתי גימא דמשום צער (או משום חשש חילול שבת) יעבור על העשה, אולם לפי דברינו נחא, דכיון שאין המצוה מוגבלת על יום זה דוקא, רק בכללות שיהיה נימול על ידינו, א"כ כל שיש חשש הן משום צער (או משום חילול שבת) מוטב לדהות את המצוה ולעשותה אח"כ בלי שום חשש, ולא יעבור בזה על כוונת התורה, דעל אופן כזה לא ציוותה התורה, כן היה לפענ"ד. ועיין גם בפירוש המשנה להרמב"ם בפרק ר"א דמילה לכוין כמו שכתבנו עייש"ה, ובנוב"ת הנ"ל.

אולם בד"מ סימן רס"א אות א' ראיתי שכתב בשם הכלבו (וכ"כ בהגה לשו"ע) דה"ה אב או ב"ד כל יום שמעכבים עוברים בעשה. וכה העירני ידידי הרה"ג רבי שמואל אירבך שליט"א לספר זרע יצחק מהגאון מפוניב' וצ"ל שכתב לדייק מלשון הרמב"ם כמו שכתבנו, ועפ"ז העלה ג"כ דיש להקדים למול זה שזמנו היום, אולם פלא שלא נתעורר מדברי הרמ"א הנ"ל. והנלע"ד כתבתי.

כה הראוני לספר דבר אברהם שפירא ח"ב, וראיתי שכיוונת בכמה דברים להנאמר שם. אולם בזה שראיתי שני נביאים מתנבאים ללמוד מפירוש המשנה להר"מ שעובר בכל רגע, לא אדע מה אידון בה? שו"ר בענף פרי שבספר פרי יצחק ח"ב בסי' ל' שכתב ג"כ שאין הכרח לזה למעיין שם.

שוב בא לידי שו"ת גבעת הלבונה וראיתי שם בהשמטות לסי' נ"ח שכתב וז"ל: ואמנם לכאורה משמע מפיה"מ דגם אחר ח' עובר בכל זמן, וזה להיפוך ממש"כ בתשובתי סימן נ"ט אות א' לדייק מדברי הרמב"ם דאינו עובר בכל זמן רק הערל בעצמו, ולא האב, אולם נראה דדברי הרמב"ם בפיה"מ קאי על תחילת דבריו באם עבר ולא מלו ביום ח', בזה באמת עובר בכל זמן עד שימול אותו, אבל בלא עבר אז רק לא היה באפשרי למולו בזמנו, שפיר יש לומר כדברי הרמב"ם בספר היה, עיין היטב בפיה"מ שם ותבין כי קצתתי.

הופיע ספר

מה בין שאול לדוד

הארת דמותו של שאול המלך וסביבו
על פי המקורות

מאת

יהושע בכרך

הוצאת ספרים פלדהיים • ירושלים תש"ל

בענין חולב לשם אוכלין

הרדב"ו בתשובותיו סי' תרפ"ו כתב דהסוחט אשכול לתוך הקערה ואין בה אוכל הוא אומר לאוכל אני צריך, אחר כך אתן אותו לתוך האוכל, שאינו חייב. והוכיח כן מדברי רש"י (שבת קמ"ד ע"ב): לתוך הקערה — דומנין דלמשקה קאי; ואע"ג דבקערה לא שתי איניש לא מוכחא מילתא, ואיכא איסור. ופירש, דלרש"י אין בקערה אוכל, ואע"פ כן לא אסר אלא מדרבנן.

ובביאור הלכה לסי' קכ"ד ד"ה לתוך קדרה כתב המשנה ברורה, דרש"י אסר לתוך הקערה אף שיש בה אוכל, ואסור, משום דלא מוכחא מילתא דומנין קבעי לה למשקה. וכתב שכך פירש דברי רש"י בהמאירי.

ובחזון איש או"ח — מועד סי' נח ס"ק ו מוכיח, דהחולב לכלי ריקן לשם אוכלין חייב וחשוב החלב משקה. וחילי' ממשנה טהרות רפ"ג, דאף משקה הטופח על הגריסין דין משקה לו, וע"כ רק משקה שבא לעולם בתערובות אין לו דין משקה, אבל אם בא לעולם כמשקה, ואח"כ ערבבו, דין משקה לו, ומחשבת הערבוב באוכלין אינה מוציאה אותו מדין משקה. ומביא רא"י לדבריו מהרשב"א. ומכריע ע"כ כדרישה (או"ח שם, מובא במ"ב ס"ק י"ח), שהחולב לשם אוכלין, אך לא לתוך אוכלין, חייב אף למי שפוטרו בחולב לאוכלין. והוסיף, דמכיון דחילי' דרדב"ו מרש"י, והמאירי פירש ברש"י אחרת, הוכרע הדבר שאין מדברי רש"י סעד לרדב"ו.

ובספר קול מבשר ח"ב ס"ה הדין בדברי החזו"א, וכתב עליו שבנה על יסוד גופל, בהסתמכו על המ"ב, שכתב שהמאירי פירש ברש"י שכוונתו שחולב לקערה שיש בה אוכלין, ואעפ"כ אסר מדרבנן. והגר"מ ראטה זצ"ל בתשובתו זו רוצה להוכיח, שהמאירי מפרש דברי רש"י כרדב"ו ודחה הפירוש שיהם לו בביאור הלכה.

ואלה דברי המאירי (עמ' 573 במהדורת ירושלים): ממה שכתבנו למדת שלא הפרשנו בין קדירה לקערה, אלא שהקדירה סתמה יש בה אוכל והקערה סתמה אין בה אוכל, הא קערה שיש בה אוכל אף היא מותרת (כלומר שזו היא דעת המאירי). ומ"מ יש שכתבו בשם גדולי הרבנים (וגדולי הרבנים הוא הכינוי לרש"י אצל המאירי), שהקערה אף אם יש בה אוכל אסור הואיל ואין הדבר מצוי שיהא בה אוכל גזורים בה, ואין הדברים נראין כלל. עכ"ל המאירי.

ומדברי קול מבשר משמע שפירש דברי המאירי, ואין הדברים נראין כלל, שכוונתו לומר, שיש שכתבו כך בהבנת דברי רש"י, ואלה שכתבו כך אין דבריהם נראין; ורש"י לא התכוון לכך. וע"כ כתב על דברי משנה ברורה ד, ליתא כלל במחכ"ת. אמנם המ"ב פירש את המאירי, שמה שכתב, „דאין הדברים נראין כלל“, כוונתו, שפירושו של רש"י אינו נראה לו, שהרי הוא עצמו אינו מבדיל בין קדירה לקערה, אלא בין סחיטה לאוכלין לסחיטה לכלי ריקן; ולרש"י, כפי שפירושהו, אפילו בקערה שיש בה אוכלין יש איסור מדרבנן (משא"כ בקדרה שיש בה אוכלין מותר לסחוט לתוכם).

ולאמיתו של דבר נראה פירושו של המ"ב שאילו הי' כדעת בעל קול מבשר היה על המאירי לפרש ולאמר, שאין פירושו של „יש שכתבו" בדברי גדולי הרבנים נראה. והי' לו אף להוסיף ולפרש שחולק מלבד זה גם על דברי רש"י (כפירוש הרדב"ז שזו האפשרות האחרת, וכך אומר בקול מבשר שהמאירי מפרש ברש"י), שהרי אז לרש"י יש רק איסור דרבנן בסוחט לתוך קערה ריקנית, אם זה לשם אוכל (או אף סתמא כדכתב הרדב"ז), ולמאירי אין נפקא מינה בין קדרה לקערה, ואינו מעלה על הדעת לחלק בין סוחט לשם משקה או לשם אוכלין, אלא בין סוחט לתוך משקה או לתוך אוכלין. ומכיון שאינו מביע דעתו, שחולק אף על רש"י, כפי פירושו שייחס לו בעל קול מבשר, מלבד מה שחולק על מה שפירשו בשמו, אין לנו אלא לפרש דברי המאירי כפשוטם שמפרש בשם „יש שכתבו" את דברי רש"י ולא על דרך פירושו ברש"י חולק אלא על פירושו רש"י עצמו.

ומלבד זאת הרי ודאי ש„יש שכתבו" פירושו ברש"י שלא כרדב"ז. ואף אם נאמר, שהמאירי דוחה פירוש זה בדברי רש"י, אבל פירוש זה אפשרי. ואף אז הושמט הסעד של הרדב"ז מרש"י לשיטתו, שהרי אפשר לפרש ברש"י אחרת משפירש הרדב"ז, וע"כ אין הוכחה מרש"י. והחזו"א רק אחרי שהוכיח דעתו כפי שאמרנו כתב שהוכרע הדבר שמדברי רש"י אין סעד לשיטת הרדב"ז.

ויש מי שהסתמך על דברי הרדב"ז האלה ורצה לומר, שכשם שסחיטה לשם אוכלין איננה סחיטה כך חליבה לשם עשיית גבינה מהחלב אינה חליבה ותיחשב כחליבה לאוכלין. ואף שלרדב"ז יש בסחיטה לשם אוכלין לפחות איסור דרבנן רצה לומר שבמקום שיש צער בעלי חיים מותר לחלוב לשם גבינה. והנה לא נכנס כעת לכך לברר ולהסביר, שאם התירו שבות דרבנן של אמירה לנכרי, והתירו לחלוב ע"י גוי בשבת, אין זאת אומרת שהותרו כל השבותין — ועיין על כך דאין מדמין שבות לשבות בחזון איש או"ח-מועד סי' ס"ק וכן עיין בתשובת אמו"ר תותני הגר"ב קונשטט זצ"ל בספר הזכרון להגרי"י וינברג זצ"ל עמ' מג—ז. אך לעיקר הדבר, שחליבה לשם גבינה אסורה מן התורה יש להביא ראיה ברורה — אשר אם אינני טועה שמעתיה בשעתה מפי מרן הגאון בעל חזון איש זצלה"ה. בריש פרק המוציא (שבת עו ע"ב) אומרת המשנה דהמוציא חלב כדי גמיעה חייב. ומקשים שם בתוספות, הרי שיעור החיוב מלאכה בשבת ושיעור החיוב בהוצאה שווין הן ומכיון, שבשבת צג ע"א נאמר דהחולב חייב בכגורגרת, היאך זה ששיעור הוצאת חלב הוא כדי גמיעה. ומתוך שם הר"י דאכן יש שני שיעורים בחולב; החולב סתם הוא לשם גבינה וחייב בכגורגרת — וכגורגרת הוא שיעור דבר גוש כגבינה — והחולב מפורש למשקה חייב בכדי גמיעה. הרי מפורש דאף החולב לשם גבינה חייב לדעת הר"י בתוספות. ואין לנו ליצור מחלוקת בדבר שלא פירשו בו מחלוקת ולא מצאנו אף אחד מן הראשונים שיאמר שחולב לגבינה פטור והר"י מפורש אמר שחייב.

יונה עמנואל

כתבי רבינו בחיי

כתבי רבינו בחיי: כך הקמח, שלחן של ארבע, פירוש על פרקי אבות. על-פי דפוסים ראשונים וכתבי יד עם מראי מקומות, הערות ומבואות מאת הרב חיים דב שעועל. הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ל.

זה כעשרים שנה מזכה אותנו הרב חיים דוב שעועל שליט"א, מחשובי רבני ארצות הברית, במהדורות חדשות של דברי מחשבה, הלכה ופרשנות המקרא שנכתבו ע"י גדולי ישראל בתקופת הראשונים. הרב שעועל הוציא כך מהדורה חדשה של ספר החינוך והמשיך עם פירושו של הרמב"ן לתורה והשלים עבודה זו בהוצאת כל כתבי הרמב"ן וספר „רבנו משה בן נחמן“ על תולדות חייו וחיבוריו¹. בשנים האחרונות התמסר הרב המחבר לפירושו של רבינו בחיי בן אשר לתורה והוציא פירוש זה בשלושה כרכים. כל זה עשה הרב שעועל נוסף לעבודתו החשובה כעורך „הדרום“ וכרב בקהילתו. עכשיו הוציא הרב שעועל ספר חדש הכולל כל החיבורים הנוספים של רבינו בחיי. ספר זה משתרע על כשש מאות וחמישים עמודים ויש לומר בודאות שהמהדיר הנכבד עשה כאן עבודה מעולה מאוד. חשיבות מיוחדת נודעת להופעת ספר זה. גם לפני מהדורות החדשות של פירושי הרמב"ן ורבינו בחיי לתורה, היו ספרים אלה ידועים ונפוצים. גם חלק מכתבי הרמב"ן כגון „תורת האדם“, ספר הגאולה ופירוש לספר איוב, היו ידועים ובהישג ידם של לומדי התורה. אך לא כך בחיבורים השונים של רבינו בחיי שהופיעו עכשיו בהוצאה מהודרת ומדויקת בליווי מראי מקומות, הערות ומבואות. ספרי רבינו בחיי „כד הקמח“, „שלחן של ארבע“ ופירושו על פרקי אבות זכו רק למהדורות מעטות², ורבים הם לומדי התורה בישראל שרק שמעו על ספרים אלה, אך לא זכו לראותם וללמוד

1 הערכה על ספר זה ב„המעין“, טבת תשכ"ח עמ' 64–76.

נוסף לעבודתו התורנית הנ"ל הוציא הרב שעועל ספר „גליון הש"ס לרבי עקיבא איגר“ למסכתות ברכות, שבת, וערובין. (ירושלים–ניו-יורק תשי"ט). הערכה על זה ב„המעין“, תשרי תשכ"ד עמ' 39–46. ב„הדרום“ ממשיך הרב שעועל את ביאוריו על גליון הש"ס לרעק"א ויש לקוות שבקרוב יופיע החלק השני של הספר הנ"ל.

2 פירושו של רבינו בחיי למסכת אבות הופיע פעם ראשונה רק לפני שמונה שנים, בשנת תשכ"ב ע"י הרב יהודה לייביש דייטש שליט"א, מיקירי ירושלים ת"ו, על פי כ"י יחידי שבבריטיש מוזאום, עם הערות ומבוא. חבל שהרב שעועל הזכיר הוצאה זו רק בהערה בסוף המבוא לפרקי אבות (עמ' תקיח–תקיט).

בחיבורים חשובים אלה. לכן יש להודות להמהדיר הדגול על עבודת מתנה זו של הוצאת כל כתבי רבינו בחיי.

הספר מכיל שלושה חיבורים שונים: כד הקמח — ששים דרשות על ערכי יסוד של דינים, השקפה ומוסר; שלחן של ארבע — על הלכות סעודה ודברי מוסר דרוש על עניני סעודה. ואילו הפירוש למסכת אבות בנוי על פירושיהם של גדולי המפרשים שקדמו לרבינו בחיי ועם עיונים חדשים מאת רבינו המחבר וצ"ל.

אין לנו ידיעות רבות על תולדות חייו של רבינו בחיי בן אשר אשר היה תלמידו של הרשב"א. אין צורך לציין שרבינו בחיי לא היה בנו של רבינו אשר, הרא"ש וכמו כן אין להחליפו עם רבינו בחיי בן פקודה, בעל חובת הלבבות, אשר חי כמה דורות לפני רבינו בחיי בן אשר ואף מוזכר בהערכה גדולה בפירוש רבינו בחיי לתורה וב„כד הקמח“³.

כד הקמח

ספר כד הקמח מכיל ששים דרשות על נושאים שונים שסודרו ע"פ אל"ף בי"ת. הרב המחבר מתחיל בנושאים: אמונה, אהבה, אורחים, אבל, וממשיך באות בי"ת בנושאים בטחון, ברכה, בית הכנסת, באות גימ"ל ישנן דרשות על גזלה, גזל המס, גאווה, גר, גאולה. כך ממשיך המחבר ודן על נושאים השקפתיים הלכתיים רבים כמו וידוי, חלול השם, טהרת הלב, יחוד השם, כבוד אב ואם, לשון הרע, מזווה, מילה סיכה, שנאת חנם, ענוה, עושר, פסח, פורים, צדקה, ציצית, קדושה, קנאה, ראש השנה, שבת, שלום, תורה, תפילין, תשובה ותענית. לכל נושא מוקדשת דרשה אחת ולפעמים אף יותר מדרשה אחת. הדרשה בנויה על מקורות רבים בדברי חז"ל, אך בולטים העיונים הרבים בדברי הנביאים. כל דרשה מתחילה עם פסוק מתנ"ך השייך לנושא ומתוך בירור הפסוק עובר המחבר לצדדים השונים של הנושא. יש לציין שיש הקפדה מיוחדת להתחיל כל דרשה עם פסוק וגם לסיים עם הבאת פסוק מתאים. כמובן ישנן בכל דרשה הבאות רבות מדברי חז"ל בגמרא ובמדרשים, אבל נקודת המוצא והסיום תמיד דברי אלקים חיים בתורה או בנביאים וכתובים. כעין זה דרכו גם בפירושו לתורה, בו מתחיל רבינו בחיי תמיד עם הבאה מספר משלי ורק אחרי עיון מקיף בפסוק במשלי חוזר רבינו בחיי לפירוש הפרשה. ב„כד הקמח“ אפשר לראות גם המשך לפירושו לתורה, כאשר כאן נמצאים פירושים על נושאים רבים בתנ"ך, כגון פירוש שלם על ספר יונה ומגלת אסתר.

בהקדמתו מסביר הרב שעועל שיש להניח שהמאמרים השונים ב„כד הקמח“ הם מעיקרם דרשות שנאמרו בבתי כנסיות בעיר סאראגוסה, הקהלה הראשית שבמלכות ארגוניה בספרד ואולי נאמרו חלק מהדרשות בברצלונה, בירת קאטלוניה, מקום מושבו של רבו הגדול הרשב"א. המהדיר מביא ב„מבוא“ עמ' יא הערה 4

3 מזור הדבר שעד היום מחליפים את רבינו בחיי בן פקודה בעל חובות הלבבות עם רבינו בחיי בן אשר בעל פירוש לתורה. לפני שנה, בשנת תשכ"ט הופיע בירושלים ספר עיוני חשוב בפרשנות המקרא. בסוף הספר רשימת המפרשים המובאים בספר. בערך „ר' בחיי ב"ר אשר“ מובאים הספרים הבאים: חובות הלבבות, פירוש על התורה.

אסמכתות שונות שספר „כד הקמח“ נתחבר אחר שגמר רבינו בחיי את ביאורו לתורה. יתכן כמובן שחלק מהדרשות נאמרו עוד לפני כתיבת הפירוש לתורה, אך החיבור הכולל של כל הדרשות נעשה רק אחרי סיום כתיבת הפירוש לתורה. המהדיר מביא גם כמה דוגמאות איך רבינו בחיי דן בבעיות מכאיבות שהיו מציקות ולחצות במיוחד על בני דורו: תלונות הצבור נגד העשירים שהשתלטו על הקהלות (ערך עושר), הנטיה ללכת לדון במשפטי האומות (ערך דין) והריסת יסודות הקהלה ע"י משתמטים ממסי הקהלה (ערך גזל). דומני שהמהדיר קיצר כאן בהבאת דוגמאות על הרקע ההסטורי והמעשי של הדרשות. גם ההדגשה היתרה על איסור גזל הגוי מוכיחה שרבינו בחיי דן כאן בבעיה מעשית כאובה באומרו: „אל יתפתה אדם לומר בלבו: מה שהגזל איסור חמור, שכל שאין מחזירו אין תשובה וקרבנות מועיל ואינו מקבל פני השכינה, דוקא בגזל ישראל, אבל בגזל הגוי מותר, אין הדבר כן אלא אף גזל הגוי אסור מדין תורה“ (ערך גזלה, עמ' צד והלאה). ואחרי שהמחבר מצביע על חילול השם שבגזל הגוי, ממשיך ומוהיר: „וכיון שדברנו בחומר איסור הגזל והוכחנו שהוא אסור גם באומות העולם, צריך אדם שינקה עצמו ממנו ויפשפש במעשיו אם יש בידו עון זה, ואם פשפש ומצא צריך שירחיקנו מעליו כי לא יטהר עד שיוזקנו כזורק אבן מידו“⁴. בערך שבועה (עמ' שפט) דורש המחבר גם על חילול השם של הנשבע לגוי ועובר על השבועה.

על המצב בשמירת המצוות בדרור, מוכיחה הדרשה על שבת, בה נאמר: „...ראוי לנו להעיר עיני הלב להצטער ולדאג על שערוריה שנעשתה בארץ, שיש בישראל מחללי שבת וסופטים ושוטרים שבכל שער ושער העולם יעלימו עיניהם מעם הארץ בחללם את יום השבת, והנה הם חושכים שבת מוסר לרדות הסרבנין, ודי לנו חרפה גם בזיון וקצף בהיות בישראל מחללי שבתות בפרהסיא“ (עמ' שצו). רבינו בחיי מוסיף עוד נימוק לדברי תוכחה לדורו: „ועוד בראותנו האומות ימי חגיהם, וישראל אינם משמרים השבתות והמועדים הנקראים 'מועדי ה' / הנה יש בזה עון חלול השם נוסף גם הוא על חלול שבת, ולכך ראוי לבית דין להנציח יד, ומקל מוסרם לא ישיבו ריקם“.

על הנגע של חילול שבת מעידים גם דברי רבינו בחיי בפירושו למסכת אבות, פרק א, משנה ז בענין „הרחק משכן רע“. נוסף על הדוגמאות שבמחזור ויטרי על „שכן רע“, דהיינו עובד עבודה זרה או אוכל נבלות וטרפות, מוסיף רבינו בחיי „מחלל שבת או עבריין על השבועה והחרם“. הרב חיים דוב שעוועל מציין ב„מבוא“, לפירוש למסכת אבות את הוספה זו של מחללי שבת ומעיר שבאגרות הרמב"ן (כתבי הרמב"ן, מהדורת הרב ח"ד שעוועל, חלק א, עמ' ססו) מוזכר „ובצנעה אינם משמרים שבתותיהם“. כנראה נעלם לרגע מהמהדיר הנכבד את דברי רבינו בחיי הנ"ל ב„כד הקמח“ על מחללי שבתות בפרהסיא בזמנו. לתופעה חמורה זו התכוון רבינו בחיי כאשר ראה בהם דוגמא של „שכן רע“ שיש להתרחק ממנו, ואין להביא כמוכיחן מרמו שנכתב כמה דורות לפני כן על חילול שבת בצנעה. אגב, בתוכחה על השופטים והשוטרים המעלימים עיניהם ממחללי שבתות בפרהסיא, יש שוב עדות נאמנה על הרשות השפוטיית העצמאית של יהדות ספרד, אשר היה לה הכח

4 על איסור גזל הגוי ראה גם בפירוש רבינו בחיי לויקרא כה, נ; דברים ז, טו.

המשפטי והמשטרתי לדון עוברי עבירה, ולא דוקא גולנים ורוצחים, אלא אפילו עבריינים על מצות דתיות מובהקות, כגון שמירת שבת. בהקשר זה יש להזכיר גם דברי רבינו בחיי, "יש מתרשלין במצות תפילין שאינן זהירין בהנחתן" (ערך תפילין, עמ' תמד-ה), אבל בעיה זו של רפיון בקיום מצות תפילין מוזכרת אצל ראשונים רבים ואין זו בעיה מיוחדת שהתעוררה בתקופת רבינו בחיי⁵.

אך למרות תוכחותיו של רבינו בחיי אין בדרשותיו רמז לאיזה זלזול בצבור. להיפך! המהדיר מציין ב"מבוא" (עמ' יב) את הדברים הנעלים של המחבר על צבור שומעיו: "צריכין לזכות הרבה להכנס לפני ולפנים ולדבר בפני קהל גדול כזה, שהם מחנה אלקים שקולים וחשובים כמלאכי השרת, אבל נסמוך על זכות הקהל שיגיננו בעדינו ויהיו עם פי להגיד להם מעט מדברי תורה" (ערך רשות, ט, עמ' שסז). הרב מזכיר בדרשה אחרת את מצות "יראת הצבור" ומשוה אותה למצות יראת השם ותלמידי חכמים: "אע"פ שאמרנו שאין לירא מבשר ודם כי אם מהש"י לבדו, מכל מקום מוזהרין אנו לירא מתלמידי חכמים, וזהו שדרש רבי עקיבא... גם בכלל יראה זו יראת הצבור, שבכל מקום שהצבור עומדין שם השכינה שורה, וזכות הרבים גדול עולה למעלה ושכרם מרובה, ויראת החכמים ויראת הצבור הכל בכלל יראת ה' יתב', ומכלל יראת החכמים והצבור שלא לדבר לפניהם אלא ברשות" (ערך רשות, ב, עמ' שסא).

רבינו בחיי מדגיש חשיבות הצבור בענין אתר לגמרי: "וכל המתאבל והמצטער בתשעה באב עם הצבור זוכה לראות בנחמת צבור, שנאמר שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה (ישעי' סו, י)". מקור המדרש בגמרא תענית ל, ב אך שם לא מוזכר התנאי של המתאבל "עם הצבור". בפירושו למסכת אבות פרק ב, משנה ה על דברי הלל, "אל תפרוש מן הצבור" חוזר הרב המחבר על התנאי של "עם הצבור": "וכן אמרו רז"ל שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה, כל שאינו משתתף עם הצבור אינו רואה בנחמת צבור". כאן מציין המהדיר לפירוש (המיוחס) לרש"י למסכת אבות: "כל מי שאינו משתתף עם הצבור אינו רואה בנחמת צבור, בפרק אחרון של תענית", ומכאן גם מקור דברי רבינו בחיי ב"כד הקמח" הנ"ל (ערך אבל ד, עמ' ע).

נגלה ונסתר

כלל גדול בפירושי רבינו בחיי: "דבר ידוע כי כל מצות שבתורה יש בהן נגלה ונסתר. הנגלה הוא החיצון... הנסתר הוא הפנימי" (ערך סוכה, עמ' רעג). רבינו בחיי עסק רבות בחכמת הקבלה וגם בפירושו ובדרשותיו ניכרת השפעת חכמת הקבלה. רבים מרעיונותיו הם למעלה מהבנתי המצומצמת, אך מרובה מדת הפשט, הדרש והמוסר ממדת חכמת הנסתר ב"כד הקמח". מאידך מועיל רעיון קבלי בתוך הדרשה להציל את הקורא מהמחשבה המוטעית שאפשר להבין את כל דברי התורה באופן

5 על התרשלות במצות תפילין ראה גם סמ"ג סוף מ"ע ג; תוספות שבת מט, א ז"ה כאלישע; ספר החינוך מצוה תכ"א.

שכלי. הקורא מוצא ב,,כד הקמה"ע"גם ייפלות צע"פ חכמת הקבלה שיש להבינם במקצת, ויתכן שרבינו בחיי שיור בדרשותיו דוקא גרעיני קבלה כאלה שאינם נמצאים לגמרי מחוץ לתפיסתנו. וכך מתגלה גדולת רבינו המחבר אשר הלך בעקבות הרמב"ן ושיור באופן נפלא פשט, דרש, מוסר וקבלה לחטיבה אחת. ודוקא בפרשנות המקרא ע"פ הפשט ישנם פירושים מעניינים אצל רבינו בחיי. דוגמא: ,,וזהו עיקר הפירוש בפסוק 'יודע צדיק נפש בהמתו' (משלי יב, י), כלומר נפש בהמית שלו כי הצדיק משבר ומכניע אותה" (ערך פסח, א, עמ' שיב-ג). על פירוש זה חוזר רבינו במקום אחר: ,,יודע צדיק נפש בהמתו, לימדך הכתוב כי יקרא צדיק כל מי שמכניע נפש בהמתו, כלומר נפש הבהמית שלו" (ערך תענית, עמ' תמ"א). על פירוש זה חוזר המחבר שוב במקום שלישי (ערך הכנעה, עמ' קלב). ועוד פירוש מובהק ע"פ הפשט: ,,מכל מלמדי השכלתי כי עדותיך שיחה לי (תהלים קיט, צט), ביאורו: מתוך שהיו עדותיך שיחה לי תמיד כל היום, השכלתי מתוכה יותר ממה שהשכלתי מכל מלמדי" (פירוש למסכת אבות, פרק ב, משנה ו). ועוד פירוש ע"פ הפשט, על ,,והיית אך שמח" (דברים טו, טו). רבינו בחיי דורש להמעיט השמחה בעולם הזה, ושיחיה עיקר שמחתו עבודתו ומעשה המצות, וכן הוא אומר 'עבדו את ה' בשמחה' (תהלים ק, ב), ואפילו בשמחת המצוה אמר 'וגילו ברעדה' (שם, שם) במקום גילה שם תהא רעדה, ויתכן לומר כי לזה כונה התורה במה שכתוב בחג הסוכות 'והיית אך שמח', בלשון מיעוט... ובחג הסוכות תגדל שמחתו יותר ויותר שהוא זמן האסיף לאסוף תבואתו ושמןו ויינו ושאר פירותיו, על כן יאמר כי בזמן שמחתו גדולה יותר שימעיט אותה ויחזירנה לדרך המיצוע" (ערך שמחה, עמ' רעב-ג). פירוש זה מובא גם בפירושו לתורה, סוף פרשת ראה. בהתאם לכך מפרש רבינו בחיי את ברכת הטוב והמטיב על שינוי יין: ,,שהרי במקום שמשנים היינות אין ספק שיש שם רבוי שמחה, וכדי למעט השמחה התיא תקנו לזה ברכת הטוב והמטיב שהיא ברכת האבל, והיא שתקנו אותה ביבנה על הרוגי ביתר" (ערך שמחה, עמ' רעב, וכן ב,,שלחן של ארבע", שער א', עמ' תעב).

ועוד דוגמא לפירוש בפסוק, מפתיע במקצת, במיוחד אחרי הפירוש הנ"ל על ,,והיית אך שמח". בדברו על הכונה הרצויה של התענית, מביא רבינו בחיי את דברי הנביא ישעיה, ,,הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו" וכו' (נח, ה) ומסביר את המשך דברי הנביא: ,,וכתיב 'הלא פרוס לרעב לחמך', יאמר: אין הכונה שתרעיה את גופך אלא שתשביע את הרעבים, לא שתענה את גופך בצום ובתענית, זהו שאמר 'ומבשרך לא תתעלם', כי אסור לך שתתעלם מבשרך לענותו תמיד, כי אין עיקר הכונה בזה אלא בעינוי הנפש" (ערך תענית, עמ' תמב). מי שיודע את פירוש חז"ל על ,,ומבשרך לא תתעלם", בודאי מופתע מפירושו של רבינו בחיי.

כמעט בכל הדרשות מצטט רבינו בחיי דברי דרש המפורזים בתלמוד בבלי וירושלמי, מדרש רבה ותנחומא. המהדיר הרב שעוועל מציין בהערותיו הרבות את המקורות. לפעמים מעיר הרב שעוועל שלא מצא את מקור המדרש, ואף ב,,מפתחות" שבסוף הספר חוזר ומציין את המדרשים שלא מצא את מקורם (עמ' תרעו). בערך בית הכנסת (עמ' פט) מציין המהדיר שלא ידוע לו מקור לדברי רבינו בחיי שיש חיוב (ולא רק מנהג) להדליק נרות בביהכ"נ. יש להעיר שהדבר מפורש במדרש הגדול ריש פ' בהעלתך.

אך גם אם יודעים אנו את מקור המדרש, יש עוד מקום לעיון. רבינו בחי מסביר בכמה מקומות את העון הגדול של חילול השם. ומסביר: „כי תקנת חלול השם בקידוש השם... ומפורש אמרו בענין הורדוס המלך ששאל לבבא בן בוטא אם אפשר לו להיות תקנה במה שהרג כמה מחכמי ישראל, והשיבו כי אפשר לו זה, ואמר לו: הוא ככה אורו של עולם, ילך ויעסוק באורו של עולם. והשתדל בבנין בית המקדש. והענין הזה מאיר עיני הלב, כי בודאי יש תקנה לעברה בעשות האדם מצוה שכנגדה” (ערך לולב, עמ' רלו). גם בערך חילול השם (עמ' קעו) מסתמך רבינו בחי על דברי בבא בן בוטא הנ"ל בענין הורדוס המובאים בבבא בתרא (ג, ב—ד, א) כדי להוכיח שיש תקנה לחילול השם. אך קצת קשה להבין את הדברים הנ"ל. הגמרא שם אומרת על הורדוס „קם קטלינהו לכולהו רבנן”; בתוספות מסבירים „לאו דוקא לכולהו”, אך בודאי רצח הורדוס חכמי ישראל רבים שהתנגדו לו (ע' בחדושי רבנו יעב"ץ שם). האם על רצח המוני כזה יש תקנה ע"י שמשקמים ומפארים את בית המקדש, במיוחד כאשר התנהגותו של הורדוס אחרי שיקום המקדש היתה רחוקה מלהיות כדרכיהם של בעלי תשובה⁶. על כגון זה אמר הנביא „מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי... ידיכם דמים מלאו”.

בהמשך הגמרא נשאלת השאלה „ובבא בר בוטא היכי עבד הכי, והאמר רב יהודה אמר רב ואיתימא ר' יהושע בן לוי מפני מה נענש דניאל מפני שהשיא עצה לנבוכדנצר” וכו', וכן פוסק הרמב"ם (הלכ' רוצח, פרק יב, הל' טו), ואסור להשיא עצה טובה לעובד כוכבים או לעבד רשע, ואפילו להשיאו שיעשה דבר מצוה הוא עומד ברשעו אסור⁷. ב„עובד כוכבים” הכונה לנבוכדנצר, וב„עבד רשע” להורדוס — ומכאן שדעתם של חז"ל לא היתה נוחה מעצת בבא בן בוטא להורדוס, ואף התנגדו לה וכן נפסק להלכה. לפי זה בודאי קשה להוכיח מעצתו של בבא בן בוטא שיש תקנה לחילול השם הגדול של הורדוס ע"י שיפוץ בית המקדש, הרחבתו והגדלת יופיו. ובודאי קשה להביא סמוכין מעצתו של בבא בן בוטא „כי תקנת חלול השם בקידוש השם”. ואולי גם על הערה זו יש לומר „אין משיבים על הדרוש”. עיקר כונתו של רבינו בחי להוכיח שאין להתיימש ממצות תשובה, ואפילו על חילול

6 וראה „מלחמת היהודים” ליוסף בן מתתיהו, חלק א פרק כא שאחרי ששיקם הורדוס את המקדש פיזר סכומים גדולים עבור גימנסיונים בטרפולי, דמשק וכו', תיאטראות בצידון, דמשק, וכשנשרף מקדש פתיון ברודוס בנה הורדוס אותו בממדים יותר גדולים על חשבוננו, וכן שלח מענקים גדולים לערי יון (שם סעיף 11). וראה שם חלק ב, פרק 1 סעיף 2 האשמות נגד הורדוס: „הוא הרג רבים לאין ספור ואלו שנשארו בחיים סבלו כל כך שאפשר היה לראות את המתים כמאוששים... ובדמה של יהודה היה עושה טובות למדינות אחרות... היהודים סבלו בימי שלטונו של הורדוס יותר ממה שסבלו אבותיהם בכל הזמן שחזרו מבלב לארצם”.

7 וראה שם חלק א, פרק לג על תלמידי החכמים שנשרפו חיים ע"י הורדוס כאשר שברו צורת נשר גדולה שקבע בבית המקדש. נהרגו אז שני חכמים, רבי יהודה בן צפורי ורבי מתתיהו בן מרגלו עם ארבעים תלמידיהם שבצעו את הורדת הנשר, ואילו „שאר העצורים מסר לידי התליינים להמתים” (שם סעיף 4). אגב, רצח זה נעשה ע"י הורדוס בסוף חייו, ואין זה הרצח שלפני שיפוץ בית המקדש המוזכר לעיל.

אתר דעת - מכללת הרצוג
השם של מעשי הורדוס מוזכר תקון, בלי לדון על עצם השאלה אם הורדוס עשה תשובה כראוי.

שלחן של ארבע

החיבור „שלחן של ארבע” על דיני סעודה מיוסד על הלכה, מוסר דברי קבלה על כל עניני הסעודה. בספר זה העשיר רבינו בחיי את ספרי הלכה ומוסר בספר מיוחד במינו. אמנם נאמרו בש”ס ובפוסקים הלכות רבות על עניני אכילה, ברכותיה והלכותיה, אבל לא נתחבר עד ימיו חיבור מיוחד בנושא זה, בו נתקל כל אדם בישראל כמה פעמים ביום. בהקדמתו מתלונן רבינו בחיי, „ומן הידוע כי רוב בני אדם לבם ישן ונרדם, אוכלים על הדם, שופכים דם עצמם, כבקר יאכל תבן” ומאידך „וכמה מועטים בני עליה האוכלים לקיום גופם לכבוד קונם”. לכן ניגש לכתובת חיבור על עניני סעודה „ומפני שראיתי כן גשאני לבי, אני העלוב נבזה תולעת, אסקופה נדרסת, נבער מכל דעת, לכתוב בזה בקצרה ספר, ולכלול בו אמרי שפר, להיות מוזמן ביד כל אדם על שלחנו, כי יושיבהו לימינו, והיה עמו וקרא בו כל מה שנתחייב במונו”. בחיבור מדגיש המחבר פעמים רבות ששלחנו של אדם יש לקדשו ולראות בו כדוגמת השלחן אשר לפני ה’, שהרי הכונה „האדם אוכל ושותה על שלחנו לשובע נפשו לקיום גופו בד’ יסודותיו, ותהי מחשבתו משוטטת למעלה בשלחן הטהור אשר לפני ה’”. החיבור מחולק לארבעה שערים: שער א: בבאור הברכות המחוייבות על האדם לברך על השלחן, ושאר חיובי השלחן. שער ב: בביאור איכות האכילה מה היא ושיתכוין בה האדם אל תכלית הראוי המבוקש ממנו. שער ג: בביאור המוסר ודרך ארץ שנתחייב האדם לנהוג בו על שלחנו. שער ד: בביאור הסעודה המתוקנת לצדיקים לעתיד לבא.

גם בחיבור זה יש שילוב של הלכה ואגדה, פשט ודרש ואף עיונים ע”פ חכמת הקבלה. אגב ההסברים על דיני סעודה, עובר הרב המחבר לענינים עמוקים. בנוסח הברכות מצביע רבינו בחיי על לשון נגלה ונסתר בכל הברכות — ברוך אתה, לשון נגלה ונוכח, ואילו אשר קדשנו במצותיו בלשון נסתר, בגוף שלישי. וכך הסברו: „אמנם בפשוטו יש מן הכונות הרצויות כדי לקבוע בלב שהקב”ה נגלה ונסתר: נגלה מצד דרכיו ופעולותיו, ונסתר מצד מהותו ועצמותו. ועל כן תמצא כששאל משה רבינו ע”ה על ידיעתו ית’ מצד דרכיו, אמר לו ‘הודיעני נא את דרכיך’ (שמות לג, יג), השיב לו ‘אני אעביר כל טובי לפניך’ אך כששאל על ידיעתו מצד עצמותו ואמר לו ‘הראני נא את כבודך’, השיב לו ‘לא תוכל לראות את פני. ביאר לו שני דרכים אלו: כי הוא נגלה, ואפשר להשיגו מצד דרכיו ופעולותיו, והוא נסתר מצד עצמותו ואין כח ותחבולה בזה להשיגו. וכן בכאן כשאנו אומרים ‘ברוך אתה’ לנוכח יש לכין בו כי הוא ית’ נגלה מצד פעולותיו, וכשאנו חוזרין ומדברין בנסתר ואומרים ‘אשר קדשנו במצותיו וצונו’ יש לכין בו כי הוא יתברך נסתר ועלם מן ההשגה”. רבינו בחיי מוסיף ומדגים את דבריו: „המשל בזה השמש שהוא אחד משמשיו ואפשר לו לאדם שישגיגו מצד פעולותיו שהוא פועל בחומו בעולם השפל במין המדבר והחי והעומת, ומצד אורו וחומו, כן כתיב ‘ואין נסתר מחמתו’ (תהלים יט, ז), ואם בא להשיג עצמותו שיסתכל בעצמות אורו יכה מאור עיניו והבן זה” (עמ’ תסז).

אך שבעים פנים לתורה, ובודאי לפרשה הנ"ל. בהמשך חיבורו, בפרק האחרון על הסעודה המתוקנת לצדיקים לעתיד לבא, חוזר רבינו בחיי ומפרש שוב את בקשת משה רבינו, "הראני נא את כבודך", אבל עכשיו באספקלריה אחרת, מתוך הסתכלות על זיו השכינה בעולם הגשמות: "והענין הוה שאל משה כשאמר 'הראני נא את כבודך'. ויש כאן מקום שאלה מה ששאל משה בזה, באפשר או בנמנע. אם באפשר, למה מנעו ואמר 'לא תוכל לראות פני', ואם בנמנע למה בקש. ותשובת הדבר דבור על אופניו, כי משה בקש להשיג בעודו בחומר מה ששיג אחר הפרדו מן החומר, והטעם לו בזה מפני שראה שעמד כבר בהר ארבעים יום וכחש כח הבשר ונתדלדל חומר מן צד עפריותו בהתגבר עליו האור שבו קרן עור פניו, שאל שיהיו חומר כמי שאינו ושלא יעכבנו מלהשיג מה ששיג אחר הפרדה. והקב"ה השיבו 'כי לא יראני האדם וחי', כלומר מכל מקום עדיין אתה אדם ואי אפשר שתשיג בעודך בחומר מה שתשיג אחר כך" (עמ' תקה).

ונוסף להלכות דברי מחשבה מובאים גם תעודות הסטוריות מענינות המעידות על מנהגים יפים בתקופת הראשונים. רבינו בחיי מביא את דברי חז"ל, "כל המאריך על שלחנו מאריך לו ימיו ושנותיו" (ברכות נד, ב), ומסביר, "מתוך שהוא מאריך על שלחנו יבא עני ויתן לו פרוסה ומתפרנס ממנה, והנה אריכותו על השלחן בכונה זו סבה לצדקה" ומוסיף: "והנה באזונינו שמענו ורבים ספרו לנו בגדולים שבצרפת והפרנסים בעלי אכסניא שנהגו מנהג נכבד מאד, נתפשט ביניהם מימים קדמונים, שהשלחן שלהם שהאכילו עליו את העניים בלכתם לבית עולמים שעושו ממנו ארון ולוחות שנקברים בהם" (עמ' תעד).

וישנם גם חידושי הלכות: "יש להזהר לפרוש מפה על הפת שבשלחן בשעת ברכה, וכן הוא מנהג הותיקים לכסות הפת בשעה שמברכין ברכת המזון כדי שלא יתבייש הפת" (עמ' תעח). מקודם הזכיר רבינו בחיי ש, "יש להזהר כשבא לברך שלא ישאר השלחן בלא לחם" (עמ' תעז), אך טרם שמענו על המנהג לכסות את הפת בזמן שמברכים ברכת המזון על היין, כדי שלא יתבייש הפת. מנהג כזה אינו מובן כל כך. כאשר מקדשים את היום על היין ולא על הפת, יש משום בושח לפת, שהרי ברצונו לאכול לחם אבל בברכת המזון אין ברצונו של האדם לאכול לחם ואין כאן משום בושח. המהדיר לא ציין כאן מקור מקביל ל, "מנהג הותיקים" הזה.

פירוש רבינו בחיי למסכת אבות

פירושו של רבינו בחיי על מסכת אבות מהוה מעין אנציקלופדיה של פירושיהם של גדולי הראשונים למסכת זו. בחיבור זה יש כעין סיכום לפירושיהם של רש"י, רמב"ם, מחזור ויטרי ורבינו יונה. כמובן הוסיף רבינו בחיי פירושים חדשים שנתחברו בבית מדרשו, אך יסוד הפירוש בנוי על דברי הראשונים. במהדורה החדשה שהוציא הרב שעוועל יש חשיבות מיוחדת למקורות הרבים שהוסיף הרב המהדיר. מקורות אלה מאפשרים להבחין בין פירושי הקדמונים ובין הפירושים החדשים של רבינו בחיי. במקומות רבים השתמש רבינו בחיי בפירושי הקדמונים, אך הוסיף להם נופך, וגם כאן בא המהדיר ומציין שיסודו של פירוש זה מתוך פירושיהם של רש"י, מחזור ויטרי או אחרים. מעניין הדבר שרבינו בחיי מזכיר במיוחד את פירוש הרמב"ם,

ואילו פירושים אחרים מובאים פעמים רבות בלי מקור. כתלמידו של הרשב"א היה רבינו בחיי בין עדי ראייה של המחלוקת הגדולה סביב להתעסקות בפילוסופיה ובחלק מספרי הרמב"ם. אם בכל זאת מזכיר רבינו בחיי באופן מיוחד את פירוש הרמב"ם כמקור לפירושו — אפשר להסיק מכאן את ההערכה הבלתי מסויגת לרמב"ם ולפירושו גם אחרי המחלוקת הנוראה בזמנו של הרשב"א. הערכה והכנעה לפני הרמב"ם מתבטאות גם בפירוש רבינו בחיי במסכת אבות פרק ד, משנה ז, על „ולא קרדום לחפור בו". בפירוש הרמב"ם נמצאת כאן התנגדות מוחלטת ליטול שכר עבור לימוד התורה. רבינו בחיי הולך כאן בעקבות הרמב"ם ואף מזכירו, ומסיים „עד כאן כוונת הרב ז"ל עם קצת לשונו והאריך בזה הרבה" (עמ' תרב). רבים הדיינים על דברי הרמב"ם במשנה הנ"ל המובאים גם להלכה בהלכות תלמוד תורה פרק ג, הלכה י"א. פוסקים אחרים מצאו היתר לתלמידי חכמים לקחת תמיכה כספית, אך אין להתעלם מגודלי הפוסקים והמפרשים, ביניהם רבינו בחיי הנ"ל והטור (יורה דעה, סי' רמו) המביאים את דברי הרמב"ם בלי חולק, ואפילו הבית יוסף (שם) המליץ על הנהגה בזמנו, אינו מביא את ההיתר בשו"ע, וראה דבריו בשו"ע או"ח סי' קנו סע' א, ואין כאן המקום להאריך בזה.⁷

בפירושו של רבינו בחיי למסכת אבות נמצאים לפעמים הערות קצרות מענינות ביותר. בפירוש למשנה הראשונה מבואר: „...גם התלמוד נאמר לו למשה בסיני, ויש פסוק אסמכתא לזה, שנאמר 'מימינו אש דת למו' (דברים לג, ב), וזהו 'דת למו' אותיותיו 'תלמוד' " (עמ' תקכו); המהדיר מציין בהערותו „ולא מצאתי אסמכתא נפלאה זו מובאת במקום אחר".

פירוש חדש מביא רבינו בחיי בהסברו על „קבורתו של משה" כאחד מהדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות (אבות, פרק ה, משנה ו), וזה לשונו: „וקבורתו של משה — לא 'קברו' של משה, שהרי קברו מול בית פעור היה, אלא 'קבורתו' של משה כלומר שיהיה נקבר לא על ידי בשר ודם אלא על ידי שמים". המהדיר מציין כאן „לפי זה היה נראה שגם את הפסוק 'ולא ידע איש את קבורתו' (דברים לד, ו) רבינו יפרש כן, שאין המובן על הקבר עצמו אלא על איך שנקבר. ברם בבאיורו לתורה שם כותב רבינו בפירוש 'שיעורו מקום קבורתו ויחסר הכתוב מקום לפי שלא נודע לו מקום'. וצ"ל שלרבינו נראה לו כאן הבדל בין לשון תורה ולשון חכמים. ולפירושו זה כאן לא מצאתי חבר", ע"כ הערתו של הרב שעוועל.

דומני שאין כאן סתירה בדברי רבינו בחיי. הכתוב אומר במפורש „ויקבר אתו בני בארץ מואב מול בית פעור ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה" ותו"ל העירו

7 ראה מש"כ על זה ב„מעין" תמוז תשכ"ד עמ' 46—47. עלי לחזור על ההצעה שכתבתי שם: „נדמה לי שיש כאן תפקיד חשוב להתישבות הדתית, ובמיוחד להתישבות הקיבוצית, לתת לתלמידים מצטיינים מוכשרים פרנסה מכובדת הבנויה על חצי יום עבודה ושאר שעות היום והערב תהיינה מוקדשות ללימוד תורה".

ועל הנ"ל יש להוסיף: מקובל היום בהתישבות הקיבוצית לתת שחרור עבור לימוד אוניברסיטאי. אם כן, למה אין נסיון לאפשר לבני תורה בריאים — בריאים ברוחם ובגופם — להקים מסגרת חיים תורניים כנ"ל. מסגרת כזו בודאי לא תבוא לפגוע בצורה אחרת של חיים תורניים בתוך אותו קיבוץ.

כבר (סוטה יג, ב) שאמנם יש כאן „סימן בתוך סימן“ דהיינו סימון ברור של מקום הקבר „בגי בארץ מואב מול בית פעור“, אך מאידך „ולא ידע איש את קבורתו“. לכן מפרש רבינו בחיי „קבורתו — מקום קבורתו“. אך כאשר חז"ל מציינים שקבורתו של משה נבראה בסוף ימי הבריאה, אין לפרש שמדובר במקום קבורתו, שהרי המקום נמצא עלי אדמות ובדאי נברא יחד עם כל הבריאה. לכן מפרש רבינו בחיי שהתיידיש במשנה לא על מקום הקבורה אלא „שיהיה נקבר לא על ידי בשר ודם אלא על ידי שמים“. והנה, דוקא בפירושו לתורה כתב רבינו בחיי הסבר לדברי הקצרים הנ"ל. וכך מפרש רבינו בחיי בפסוק הנ"ל: „וענין הקבורה שקבר אותו הקב"ה שנפתח לו הארץ בדרך גס ונכנס שם ומת ונסתמה אחרי כן“. לפי דבריו אלה מובנים דבריו שלא מקום הקבורה אלא הקבורה ע"י גס נבראה כבר מששת ימי בראשית, כמו פי הארץ ופי הבאר וכך שעליהם הוחלט כבר בזמן הבריאה. לפי זה אין שום סתירה בדברי רבינו בחיי, אלא להיפך: פירושו לתורה מסביר את דברי רבינו בחיי בפירושו למשנה.

✱

בהוצאת כל דברי רבינו בחיי במהדורה אחת פרע המהדיר הנכבד הרב ח"ד שעוועל שליט"א, חוב ישן כלפי אחד מגדולי חכמי ספרד, מגדולי חכמייה וחסידיה אשר חי בסוף תקופת הזוהר של יהדות ספרד. הרב חיים דוב שעוועל זיכה אותנו כאן בעבודה תורנית רבת ההיקף ע"י סידור מדויק של דברי מוסר ומחשבה של אחד מגדולי גולת ספרד.

אין כתבי רבינו בחיי מיועדים להמון העם בזמננו. הקריאה והעיון בדברי רבינו דורשים ריכוז מחשבתי רב. זה ועוד. כל מי שמחפש דברי מחשבה, דרש, מוסר ודינים הנעימים לחיכו, מבחינת „כח דהתיירא עדיף“, מוטב לא לעיין ב„כתבי רבינו בחיי“. בספריו ישנן דרישות מרחיקות לכת בעניני אמונה ובטחון, דקדוק בקיום המצוות, יושר בין אדם לחברו, הסתפקות במועט הבנוי על יגיע כפיים והתרחקות מביטול זמן ותענוגים. אך מי שמחפש השקפה תורתית צרופה, כל מי שמחפש חסידות פנימית, מוסר טהור ותורה עם דרך ארץ אמיתית ואינו שואף דוקא למה שמכנים כיום במושגים אלה, — בודאי ישתה בצמא דברי מים חיים מהבארות שחפר רבינו בחיי.

מפתחות לכתב עת תורני. תל תלפיות"

מפתחות לכתב-עת תורני תל תלפיות, וואיצען, תרנ"ב—
תרצ"ח. א'—מ"ה. מאת ר' מנחם קצבורג. הוצאת מעין
החכמה, ירושלים תשכ"ח.

ידוע משל הקדמוני: ספר בלי מפתח דומה לארמון שפתחיו סגורין ואין מפתח לפתוח שעריה. אם הדברים נאמרו על ספר, על אחת כמה וכמה מתאים זה לעתון, ואם הדברים נכונים על סתם עתון קטנטן הלא קל וחומר על כתב-עת שיצא לאור כמעט חצי יובל שנים, בהן הופיעו לא פחות מארבעים וחמשה כרכיו.

תל-תלפיות נוסד בשנת תרנ"ב על ידי יהודי יקר תלמיד חכם מציון, חריף ובקי, בעל מרץ רב ובעל כשרון להביע חידושי בנוסח הרבני המסורתי. הוא החליט להוציא לאור עתון תורני, כמו שעשה הגר"י עטלינגער בזמנו, שהוציא לאור את, "שומר ציון הנאמן". העורך ר' דוד צבי הכהן קאצבורג היה זקוק לגושפנקא שיעיד על מעשיו הטובים — שהרי היה כאן מן החידוש, ויהדות הונגריה לא היתה אוהדת דברים חדשים מקרוב באי. רבה של ווייצען — אשר שם התישב ר' דוב צבי, ואשר שם התכונן להוציא לאור עתונו — הרה"ג ר' ישעיה זילבערשטיין זצ"ל עמד על ימינו לסעדו, והבטיח לו שיפקח עיניו על כל מה שהדפיס על ידו, ונתן לו למעשה הסכמה על להבא. בזכות זה היה העורך להדפיס בכותרת לכל חוברת, "עומד תחת בקורת הרב הגאון מהו" ישע"י זילבערשטיין ג"י אב"ד פה". סידור זה הבטיח לו את האהדה שקיבל בזמן קצר מכל צדדים. המשתתפים בעתון מיד עם הוסדו היו מגדולי ומכובדי רבני הונגריה — וחברות שיצאו תמידים כסדרם פעמים בחודש היו מלאי ענין. הרה"ג האבד"ק וויצען, נוסף על מה שהיה ה"מבקר", היה המשיב הראשי לכל השאלות וחידושי תורה שהגיעו בימיו הראשונים של העתון, ועזר בפועל להעורך.

בין המשתתפים — לערך שבע מאות איש — נפגשים אנו כמעט בכל גדולי רבני ארץ הגר בדור ההוא, וגם רבים מחוצה לה, ביניהם רבה של פרעסבורג הבעל שב"ט סופר וגם בנו הרה"ג ר' עקיבא סופר. הרה"צ ר' שמעון סופר הי"ד רבה של ערלוי השתתף בתמידות מאז שנתו השני של העתון עד שנת תרצ"ו, ופירסם בו כשבעים וחמשה מאמרים. בין דברים אלו נמצאים הרבה מה, קול קוראים המפורסמים שלו, דברי עידוד למצוות או אזהרות לחדול מעברות, הערות חשובות ותשובות להלכה. הרה"ג ר' נתנאל הכהן פריעד רבה של באלמאז — אויוואראש (בעל שו"ת פני מבין ב' חלקים) והרה"ג ר' מרדכי ליב ווינגלער רבה של מאדא (בעל שו"ת לבושי מרדכי ו' חלקים ועוד), הצדיק הנסתר וגאון ר' שבתי שעפטל ווייס זצ"ל רבה של שימאני, פינה נדחת במערכה של הונגריה ורבה של אלטשטאדט הגאון העצום ר' שרגא זאב ירוחם הי"ד, — כולם הביאו פרי תבונתם דרך התל-תלפיות לבתי בני ישראל. אבל לא

רק גדולי התורה וההוראה השתתפו בעתון, בעלי בתים חשובים כמו ר' אברהם פריידיגער דע אבודא זצ"ל ראש הקהל של בודאפעסט, ואחד מתשובי התעשייה בארץ (וגם להבחל"ח בנו וממלא מקומו בראש הקהל ב"פ, ר' פנחס דוד הי"ו, היום מתושבי ארה"ק), ולאידך גיסא בעל בעמיו איש צנוע יושב עירה הקטנה ווראנאב, ר' אהרן גוטמאן, אחד מהבקיאים הגדולים, סדרן ועמקן ומבקר חד של כמעט כל ספר חדש שהופיע בימיו בשדה התלמוד וההלכה — רשימת מאמריו ממלאה 9 עמודי המפתח. רבים הם אשר רשימת מאמריהם ממלאים כמה וכמה דפים, הרה"ג ר' משה גינו רבה של באדראג-קערעסטור (17 דף), בן ר' אהליאב = ר' שלמה פישער (4 דף, החומר שממנו נדפס רוב ספרו קרבני לחמי, ירושת"ו תרצ"ג) ולהבחל"ח הרה"ג ר' ישראל וועלץ שליט"א ראב"ד דק"ק בודאפעסט, ועורכו של התל"תלפיות בשנתו האחרונה, וכיום בעיה"ק ירושת"ו, (7 דף) — ולעומתם ישנם שרק הערה קטנה או מאמר אחד נשאר מהם, ואולי אף המאמר היחידי שנשאר זכרון לתורתם. למשל ר' חיים אלטר בערקאוויטש זצ"ל הי"ד, — בן עניים היה, נתיתם מאב ואם בגיל צעיר, נתגדל על התורה ועל העבודה בישיבת אדמו"ר הרה"ג ר' יהושע בוקסבוים זצ"ל הי"ד רבה של גאלאנטא, שחיבב וקירב אותו מאד. בעודו בחור ישיבה היו כמה מסכתות כגורות על פיו (שבת, כתובות ועוד), היה בעל שכל יצר ומחדש חידושים לאמיתיה של תורה. אחרי חתונתו וכאשר כלו ימי המוזנות הושיבוהו לראש ישיבה של ישיבה מכינה, ותלמידיו הצליחו מאד בלימודם — והוא בסך הכל בן שלשים וכמה, ועלה עליו הכורת. דבר תורה שנדפס משמו הוא אולי הזכרון היחידי שנשאר ממנו לדור יבוא.

היו גם אנשים מסוג אחר לגמרי שהשתתפו בעתון, כך ר' זלמן לייב גרינוואלד, שנתפרסם לאחר זמן על ידי הספרים הרבים שחיבר, ושבהרבה מהם הנציח גדולי יהדות ארץ הגר, ומלחמתה נגד הריפורמה. וגם יוצא דופן כמחבר הירושלמי לסדר קדשים, אשר היה מתגורר בווייצען בשנות תר"ס—ס"ב, וכאשר טרם יצא קלוגו ברבים, השתתף בעתון. מענין הדבר שהעורך היה אחד מראשוני המצביעים על זיוף של ספר הירושלמי, ועל אישיותו המפוקפקת של מחברו — אבל זה היה רק לאחר זמן.

כרך הראשון של המפתח הוא רק רשימת המשתתפים עם רישום מאמריהם בפרוטרוט. בעל הוצאת „מעין החכמה" מבטיח להוציא לאור גם כרך שני מפתח ממוין לערכים, משנה, ש"ס, פוסקים ואגדה. הבה ונסוה שהחלק הזה לא יאחר לבא. וארשה להציע שחלק השני יכלול גם כן פירוט של ענינים לא-תורניים — למשל עניני פוליטיקה שהיו על סדר היום ושזכרו בחוברות הת"ת, עניני פולמוס (למשל הירושלמי סדר קדשים הנ"ל ועוד ועוד), רשימה כפורטת של כל הספרים המבוקרים ומבקריהם. ועוד רשימה של אלה שהמציאו לעורך תל תלפיות את ה„שפתי ישנים". אי אפשר לקרא להרה"ג ר' צבי הירש ברלינר רבה של ברלין, או ר' וואלף באסקאוויץ, ר' שלמה קליגער והר"ר שמשון בר"ר הירש זצ"ל כמשתתפים, שהרי המשתתף הוא מי שהמציא דבריו להדפסה. כמו כן מן הנכון לסדר למקום אחד את כל הפסיידונימים לחטיבה אחת ומשם להראות מקום או

למצא רשימת מאמריהם במפתח. גם כמו: מועיל היה אילו היה אפשרי לעקוב אחרי זהותם של אלו המסתתרים תחת פסיידונים. מעטים הם היום שזכו להיות בעלי סדרה שלימה של עתון נדיר וחשוב הזה, התליתפיות על כל 45 כרכיו, מה שכן יכולים לזכות בו הוא המפתח המצוין הזה. דפדוף בו יעמיד הקורא על עשרו, הפרטים של כמה וכמה אלפי מאמרים שבו. בלי ספק ירויח בזה גם כן שיעקוב אחרי הכרכים ושיראו אותם ושילמדו מתוכם. ואולי אף יעורר מי שהוא בדור זה, דור הוצאת ספרים מצולמים, לצלם עתון זה ויזכה בזה את הרבים.

בעזרה"ת הופיע

הספר

יד השל"ה

ממרון השל"ה הקדוש

לקוטי אמרים בדרך הפשט על תורה נביאים וכתובים
בצרוף תולדות מרון זצ"ל

ערוך ע"י

הרב חנוך זונדל גרוסברג

תשובה לשתי קושיות

א. ב„המעין“ טבת תש״ל הביא ידידי הרב אברהם סופר שליט״א את קושית החתם סופר וצ״ל ב„תורת משה“ פ' כי תבא מדוע אנו אומרים בברכת נחדה לך (שבברכת המזון) תחלה „על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה“ ורק אחר כך „ועל שהוצאתנו ה״א מארץ מצרים“. הרב א. סופר מתרץ שהזכרת יציאת מצרים בברכה זו אינו לה מקור בגמרא. הרב סופר כותב עוד תירוץ אחר, עי״ש ב„המעין“.

אך לעניות דעתי נראה שההודאה „על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה“ וכו' אינה סובבת על ירושת הארץ בפועל. הכוונה להבטחת הארץ לאבותינו, לאבות ולמשה רבינו והלשון „ארץ חמדה טובה ורחבה“ נקבעה על פי ההבטחה שבפסוק שמות ג, ח „אל ארץ טובה ורחבה“. וכיון שההבטחה לארץ ישראל באה לפני יציאת מצרים, מקומה גם בהודאה קדם.

ידוע שרבינו תם לא הי' מניח לגר לברך ברכת הוימון לפי שאינו יכול לומר „שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה“ (תוספ' ב"ב פא, א ד"ה למעוטי), כמו גר שמביא בכורים ואינו קורא לפי שאינו יכול לומר „אשר נשבע לאבותינו לתת לנו“, וגם כאן ההדגשה על ההבטחה לאבות, וכן לשון הגמרא במכות יט, א. מאידך לפי הר"י יכול הגר לברך ולומר „לאבותינו“ כדעת רבי יהודה בירושלמי בכורים א, ד משום „כי אב המון גוים נתתיר“ וכן נפסק בשו"ע אר"ח קצט, ג. הרי לנו שברכת הארץ באה בעיקר על היעוד והשבועה שנשבע הקב"ה הנחיל את הארץ לאבותינו, וכן מבואר בתשובה הידועה של הרמב"ם לר' עובדי' גר צדק, וכן מבואר בטור אר"ח סי' קצ"ט וכן ברדב"ז בלשונות הרמב"ם.

אגב, הטור — וכן הב"ח — מציין לספרי, ותניא בספרי אשר נשבעת לאבותינו לתת לנו — פרט לגרים ולמשוחררים, אך במהדורות השונות של הספרי, אין זה נמצא, רק בהגהות הגר"א ובנוסח המלבי"ם נוספו הדברים לספרי. ומאידך הדברים נאמרים במשנה מפורשת במס' מעשר שני ה, יד. מדוע לא ציין הטור למשנה זו?

ב. ב„המעין“ הג"ל הביא הרב א. סופר שליט״א גם קושית הרב שמחה בונם סופר מלוגנו על הגמרא נדרים יד, א „ואי לא תנא חולין הוה אמינא בעי שאלה. ומי איכא לאסוקי על דעתא הכי? הא מדקתני סיפא האומר לאשתו הרי את עלי כאימא פותחין לו פתח ממקום אחר, מכלל דרישא לא בעיא שאלה“. והקשה הרב שמחה בונם אולי ברישא בעיא שאלה בלי פתח ממקום אחר ובסיפא דחמירא צריכין לפתוח פתח ממקום אחר.

ונראה לי שאין כאן קושי. במשנה שנינו: ואלו מותרין חולין וכו' מותר. כפל הדברים מותרין ומותר מוכיח שמותר בלי התרה „אלא מותר מאלירי“ כלשון הר"ן בד"ה הרי זה מותר.

בכלל אין זה קילא וחמירא. המתפס בדבר האסור אין הנדר חל. רק באוסר כך על עצמו את אשתו הטילו חכמים חיוב שאלה משום שהקפדה מצויר ויבא לרגילות לאסור אשתו.

יתר על כן הדין של פותחין פתח ממקום אחר אינו דין נוסף או חומרא נוספת. יש דין שאין פותחין לו לאדם בכבוד אביו ואמו. ומבארת המשנה שגם בהתרה הנדונה שהיא מגזרת חכמים חל הדין לא לפתוח בכבוד אביו ואמו. ולא שייך בזה חלוקה של קולא בשאר נדרים שאין בהם „אביו ואמו“ כלל, והחומרא של האומר לאשתו.

יצחק אהרן

תשובה להערה

בגליון „המעין“ טבת תש"ל ע' 76 שאל הרב אברהם סופר שליט"א בשם הרב שמחה בונם סופר שליט"א מלוגנו שאלה על הגמ' בנדרים יד ע"א „הא מדקתני סיפא האומר לאשתו הרי את עלי כאימא פותחין לו פתח ממקום אחר מכלל דרישא לא בעיא שאלה“. הקושיא היא איך שמעינן מן הסיפא דברייתא לא בעינן שאלה כלל, אולי בסיפא צריכין פתח ממקום אחר וברייתא אמנם אין צריכין פתח ממקום אחר אבל שאלה מיהא בעיא.

נראה לי שצריך לעיין היטב במשנה דף יג, ב כדי לראות את עומק הבעי. יש מחלוקת ראשונים יסודית בפירוט המשנה. הרמב"ם (הלכות נדרים פ"ב הי"ג) לומד שבכל המקרים שמונה המשנה עם הארץ צריך פתח ממקום אחר שלא יקל ראשו בנדרים [המאירי תמה שהראב"ד לא חולק על הרמב"ם]. יתר הראשונים לומדים שרק האומר לאשתו וכו' [זו הסיפא] פותחין לו פתח ממקום אחר ואילו המקרים של הרישא אינם צריכים שאלה. כמובן שלשיטת הרמב"ם קשה הגמ' יד ע"א „ומי איכא לאסוקי על דעתא הכי הא מדקתני וכו'“. את הקושיא הזאת כבר שאלו הכסף משנה והרמב"ן, ועי' מה שתירץ הלחם משנה, ובאופן אחר האור שמח. תוספות יום טוב כותב בסוף דבריו לעניננו „וזה נראה פשוט בעיני דהרמב"ם והרא"ש לא גרסי ומי איכא לאסוקי וכו', ומוכרח מדבריהם ואין צריך עיון עוד“ ע"ש. ולפ"ו דאי שאין מקום לקושיא.

אבל אלה שגורסים „ומי איכא לאסוקי וכו'“, איך יתרוצו קושית הרב סופר שליט"א? ה"רן יג ע"ב ד"ה האומר לאשתו מביא דברי הרשב"א שבהם לפע"ד נמצא הפתרון. הרשב"א לומד שהלשון „כאימא“ בסיפא זו רק דוגמא לשאר אסורי הנאה, „האי דנקט כאימא חדא דאית ב' תרתי אשמעינן, חדא דאע"ג דמתפיס בדבר האסור בעם הארץ, מדרבנן צריך פתח, ואשמעינן תו דצריך שיהא ממקום אחר, אבל אין פותחין לו בכבוד אמו וכו'“, ע"ש. לפ"ו יוצא שגם בסיפא צריך פתח ממקום אחר רק כשהתפיס באביו או באמו, אבל אם התפיס בעבודת כוכבים או בכלאי הכרם אמנם צריך שאלה אבל לא דוקא פתח ממקום אחר; ושפיר יכלה הגמרא יד ע"א לדייק מן הסיפא שברייתא אפילו שאלה לא בעיא.

שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ

ב„המעין“, טבת תש״ל, (כרך י' גליון ב'), ראיתי שבמאמר החשוב „סגנון הכתוב“, נכתב שם בגליון הערה 10, שהרמב״ם נהג לא להביא ראיה להלכה לפי המקור המובא בגמרא, כי אם על פי מקורות במכילתא, ספרא, ירושלמי, ולמשל מראה מהלי מלכים פרק א', הלכה א'—ב', שמביא פסוק שום תשים עליך מלך, שמצווה למנות מלך בשעת כניסה לארץ, והרדב״ז כתב: ורבינו מצא כתוב מבואר יותר והביאו לראיה, וכך כתב הלחם משנה שהראיה להקדים מנוי המלך למלחמת עמלק לא נמצאת בגמרא מהפסוק שביבי הרמב״ם, אלא הוא מביא ראיה יותר פשוטה מאיזה מקום בגמרא, ירושלמי או ספרי.

באמת מצינו במדרש תנחומא פרשת תצא, דברי ר' עזרי' ור' יהודה בר סימון בשם ר' יהודה בר אלעא: על ג' דברים נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, למנות עליהם מלך ולבנות להם בית הבחירה, ולהכרית זרעו של עמלק, למנות עליהם מלך, דכתיב: שום תשים עליך מלך, לבנות בית הבחירה, דכתיב ועשו לי מקדש, להכרית זרעו של עמלק, דכתיב: והי' בהניח ה' אֶלְךָ — תכחה את זכר עמלק, ע״כ. והרי מבואר בפירושו דמצווה למנות להם מלך, מהפסוק: שום תשים עליך מלך, ועל זה סמך הרמב״ם ומביא פסוק זה.

וראיתי במנחת הינוך מצוה תר״ד, שתמה על החינוך שכתב: שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ, למנות להם מלך, ולבנות להם בית הבחירה, ולהכרית זרע עמלק, והרי זה שלא כסדר, כי הכרתת זרע עמלק הוא קודם לבנין בית המקדש, והוא גמרא מפורשת בסנהדרין (דף כ'), ומבואר בר״מ פ״א מהלי מלכים ובכ״מ ובלח״מ. ועל כרחק שהמעתיק העתיק שלא כסדר, עיין סם, ובמדרש תנחומא שהבאתי, הסדר גם כן כך למנות מלך, לבנות בית המקדש, ולהכרית זרעו של עמלק, — וזה כמו הסדר בספר החינוך.

ובספרי „שער המלך“ על תהלים (כ״ד), על הפסוק: מי זה מלך הכבוד ה' עזו וגבור ה' גבור מלחמה, שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד, כתבתי לפי הוזהר (פרשת נח), שאמר דהמזמור לה' הארץ ומלוואה, על ארעא קדישא אתמר, נכון ידוד המלך בא לרמו על הג' מצוות שנצטוו ישראל בכניסתן לארץ ישראל, וגם הסדר לעשותן ולקיימן. אמר: מי זה מלך הכבוד, והרמב״ן כתב בפרשת בשלח: והענין כי כאשר יהיה מלך בישראל יושב על כסא ה' תהיה מלחמה בעמלק, כענין שנאמר: וישב שלמה על כסא ה' למלך ילחם בעמלק, והוא רמו לשאול המלך הראשון (ועיין ברמב״ם הלי' מלכים הנ״ל פ״א הל״ב), והמהרש״א בגמרא סנהדרין הנ״ל העלה על הפסוק המובא בגמרא שם: כי יד על כס י״ה מלחמה לה' בעמלק — ואין כסא אלא מלך — דהכוונה למלך ישראל, עיין סם, ומשום זה אמר: מי זה מלך הכבוד, והמלך הקב״ה ישב על כסא ה' מלך ישראל, וזו מצוה הראשונה. ואמר: ה' עזו וגבור ה' גבור מלחמה, והיא מצוה השני' להכרית זרעו של עמלק ומלחמת לה' בעמלק, המצווה השלישית,

היא לבנות בית הבחירה, וזהו שאמר: שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד, והכוונה היא על בית המקדש. ומעניין דהמדרש תנחומא (לעיל), אמר: לבנות בית הבחירה דכתיב: ועשו לי מקדש, והלחם מהנה (הנ"ל), תמה על הרמב"ם שמביא על לבנות בית הבחירה מזה שנאמר: לשכנו תדרשו ובאת שמה, ולא מביא מהפסוק: ועשו לי מקדש וכמו שכתב רבינו מצות עשה לעשות בית ה' (בהלכות בית הבחירה פרק א'), ומתרחק דהנהו קראי חד למקדש במדבר וחד למשכן שילה, ומייתי רבינו כאן דאיירי קרא בבית העולמים ובשילה, עיין שם. ובספרים שלי כתבתי בעזה"י כמה פעמים שהחילוק הוא שהביטוי „מקדש“ הוא שם הכולל, והכוונה הוא על המשכן במדבר ובארץ ישראל, וגם מקדש של מעלה, ובית הבחירה הוא על בית המקדש בארץ ישראל, שנאמר בו לשון כי יבחר, לשכנו תדרשו, התוספות בשבועות דף ט"ו ד"ה אין בנין בהמ"ק בלילה, מביאים ממדרש תנחומא, דלעתיד הבית מקדש עשוי מאליו בידי שמים, כדכתיב: מקדש ה' כוננו ירך, ונכון שהמדרש תנחומא התכוון גם על לעתיד לבוא, שיתקיימו ג' המצוות: למנות המלך, ובית הבחירה, ולהכרית זרעו של עמלק, ועל בית המקדש בידי שמים דנאמר מקדש ה' כוננו ירך, הרי גכלל במצוה ועשו לי מקדש ולא רק משום לשכנו תדרשו ובאת שמה.

עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים.

כשהיית במלואך היו רגלינו עומדות בשעריך לראות יופי החומות. או פי' עומדות היו רגלינו בשעריך, שלרוב העם אשר היה שם, לא היינו יכולים כלנו לעמוד בתוכך. (פירוש רבינו מנחם המאירי, תהלים קכב, ב)

מכתבים למערכת

ב„המעין“ כרך י' גליון ג' (ניסן תש"ל) עמ' 6—5, נדפסה תשובה בדבר פרסום נותני צדקה ברבים, המצויה בספר: שו"ת רבי עזריאל (סימן ר"ט). בסעיף ה' נכתב: „סכנה גדולה וכי“ . במקום זה מצויה הערה: „אולי צ"ל רחוקה — המעתיק“. כנראה סבר המעתיק כי פירוש המלה „להניח“ הוא: להחליט, כלומר להניח הנחה, ולכן הוסיף את הגהתו.

אכן בכה"י כתובה המלה „גדולה“. כונת המחבר במלה „להניח“ הינה: לעזוב, כלומר להפסיק. משמעות הדברים: סכנה גדולה להניח ולהפסיק את המנהג שנהגו עד עתה לפרסם שמות המנדבים, שכן המתחדשים לא ירצו להבין את הסיבה האמיתית ש„מצאנו דין חדש“, ומחמת הדין שנתחדש לנו התחלנו לנהוג בדרך אחרת, אלא הם יעלילו עלינו כי זאת „רק בהסתר דרכינו“.

מצרף הילדסהיימר

בני ברק

ואשר לא התבאר בתורה [מקום בית המקדש] ולא נזכר בפרט אבל רמז אליו ואמר "אל המקום אשר יבחר ה'" וגו' יש בו אצלי שלש חכמות: האחת מהן, שלא יחזיקו בו האומות וילחמו עליו מלחמה חזקה כשידעו שזו המקום מן הארץ הוא תכלית התורה: והשנית, שלא יפסידוהו מי שהוא בידם עתה וישחיתוהו בכל יכלתם. וחשלישית, והיא החזקה שבהם, שלא יבקש כל שבט חיותו בנחלתו ולמשול בו, והיה נופל עליו מן המחלקת והקטטה.

מורה נבוכים, חלק ג, פרק מה

כרך י

רשימת המאמרים בכרך י. גליונות א—ד

שם המחבר	שם המאמר	הגליון העמוד
אהרון, יצחק	תשובה להערה	ד 51
אפפעל, הרב יוסף י'	בין מנורת ביהמ"ק לנר חנוכה	ב 42
אפפעל, הרב יוסף י'	במשנה דעשר קדושות	ג 36
בלומנפלד, הרב מאיר	הערות לערוך השלחן, דיני קדשים	א 57
בלומנפלד, הרב מאיר	שלוש מצוות בכניסתן לארץ	ד 52
בלייך, הרב דוד	מלואים ל"בעית חידוש הקרבנות"	א 59
בכרך, הרב יהושע	מה בין שאול לדוד (סוף)	א 33
במברגר, הרב י"ד זצ"ל	טהרת המשפחה	ד 1
בראור, יעקב	שו"ת רבי עזריאל	ג 50
ברויאר, מרדכי	"שלשה ענפים" לר"מ מינץ	ב 12
ברומברג, הרב א"י	רש"י על התורה, מקורות והשוואות	ד 23
גרוסברג, הרב ח"ז	נטילת לולב בירושלים כל שבעה	א 12
גרוסברג, הרב ח"ז	בנינים בהר הבית	א 58
גרוסברג, הרב ח"ז	הערות במשנ"ב הל' חנוכה ופורים	ב 40
גרוסברג, הרב ח"ז	שבת הותרה או דחויה	ג 31
גרוסברג, הרב ח"ז	מילה שלא בזמנה	ד 32
גרינבלט, הרב א'	נשים בברכת המזון	א 30
הילדסהיימר, הרב ע' זצ"ל	פרסום נותני צדקה ברבים	ג 5
המבורג, הרב אב"ו זצ"ל	הסבר ברש"י יומא כא	א 29
וינגרטן, שמואל	ר' אייזיק טירנא ותולדותיו	ב 48
טרשנסקי, הרב ש'	תשובה לשתי קושיות	ד 50
יונג, הרב ד"ר אליהו	חדת בהגשמתה	ג 7
כהנא, הרב קלמן	ארבעים חסר אחת	א 18
כהנא, הרב קלמן	הנהות לפי הר"ש בכורים	ב 62
כהנא, הרב קלמן	ארבעים יכנו לפי הרמב"ם	ג 19
כהנא, הרב קלמן	סביב הפולמוס "מי הוא יהודי"	ג 42
כהנא, הרב קלמן	ה' מעט מכל העמים	ד 20
כהנא, הרב קלמן	חולב לשם אוכלין	ד 35
כרמל, הרב אריה	מכירת הבכורה בהלכה	ב 57
לוי, ד"ר יעקב	הוצאת אבר להשתלה	א 3
לוינגר, ד"ר י"מ	לבעיות פטום האוויזים	ב 19
מונק, הרב משה	הערות לגליון תשרי תש"ל	ב 66
נבצל, אביגדור	הקרבת קרבנות בזמן הזה	ג 34
נויבירט, הרב יהושע	דין אכסנאי בחנוכה	ב 35
סופר, הרב אברהם	הסכמות מהחתם סופר	ב 68

שם המחבר	שם המאמר	הגליון	העמוד
עמנואל, יונה	מקור להסברו של הרב הירש	א	31
עמנואל, יונה	בעניני עיבור השנה	ב	27
עמנואל, יונה	דיני עבודה במשפט העברי	ג	55
עמנואל, יונה	כתבי רבנו בחיי	ד	37
פליקס, פרופ' י'	לזיהוי ערבה וצפצפה	ג	12
פרנק, הרב חש"פ	בנין ביהמ"ק קודם למלכות בית דוד	א	65
פרנק, הרב חש"פ	תקיעת חצוצרות בזמן חזה	ד	7
קופרמן, הרב יהודה	סגנון הכתוב	ב	1
קופרמן, הרב יהודה	סגנון הכתוב (המשך)	ג	23
קמחי, רבי דוד	יציאת מצרים, קריעת ים סוף וכו'	ג	1
שישא, אברהם	מפתחות לכתב עת "תל תלפיות"	ד	47

המשתתפים בגליון הזה:

הרב חיים סרגא פייבל פרנק, רח' טורא 32, ימין משה, ירושלים.

הרב קלמן כהנא, קבוץ חפץ חיים.

הרב אברהם יצחק ברומברג, רח' קרן היסוד 5, ירושלים.

הרב חנוך זונדל גרוסברג, רח' כובשי קטמון 1, ירושלים.

יונה עמנואל, רח' צפניה 26, ירושלים.

The Coppice, Pasture Rd., Letchworth, England, אברהם שישא,

הרב שלמה טרשנסקי, 1333 51st Str. Brooklyn 19, N. Y. U. S. A.

יצחק אהרן; אצל דוד ארנד, רח' המצור 11, ירושלים.

הרב מאיר בלומנפלד 29 Pomona Ave. Newark N. J. 07112 U S. A.

העורך האחראי: יונה עמנואל, רח' צפניה 26, ירושלים